
37 18 **vardøger**

VÅR NABO I ØST – RUSSLANDS MAKT OG AVMAKT

Innledning 1

Arne Overrein: Russlands politiske landskap
– Masse og makthavere 4

Perry Andersson: Det upassende Russland 36

Fjodor Lukjanov: Konfrontasjonens logikk
– Det interne motivet 74

Dag Seierstad: Russisk kapitalisme – Noen merknader
med utgangspunkt i Rulan Dzarasovs bok
The Conundrum of Russian Capitalism 79

Arne Overrein: Russisk utenrikspolitikk
– Fra avmakt til stormakt? 91

Tormod Heier: Norsk Russland-politikk og norsk allianse-politikk
– To uforenlige størrelser? 114

Hallvard Tjelmeland: Ekspansjonisme eller tryggingspolitikk?
Vestlege haldningar til Sovjetunionen
og Russland frå 1945 til i dag 140

Margarete Klein: Russlands intervensjon i Syria 156

Martin Haaskjold Inderhaug: Vår nabo i øst – Vestens
signifikante andre 162

Russland – en tidslinje 978–2000 173

Bidragsterne 184

VARDØGER OM RUSSLAND

Dette Vardøger-nummeret inneholder artikler om russisk innenriks- og utenrikspolitikk og om forholdet mellom Russland og Vesten. Vi må tilbake til Vardøger 8-76, med tittelen «Om overgangssamfunnets politiske økonomi: Sovjetunionen», for å finne et nummer i sin helhet viet omtrent samme område – daværende Sovjetunionen. Også 5-72 inneholdt artikler om Sovjetunionen. Artikler med sammenheng til Russland/Sovjetunionen har stått i 6-74 (stalinismen), 7-75 (sovjetisk psykologi), 13-82 (rustningskappløpet mellom øst og vest), 24-98 (sjokkterapien i Øst-Europa) og 33-12 (Russland og Kina).

Debattsituasjonen i dag er en annen enn for 40 år siden. Debatten den gang om hvorvidt Sovjetunionen var et sosialistisk samfunn eller om sovjetisk kontra kinesisk vei til sosialismen, mistet sin betydning allerede før Sovjetunionens oppløsning. Verdenshistoria i de siste 30 åra har stått i kapitalismens og liberalismens tegn. Vi fikk et historisk lærestykke i tøylesløs kapitalisme, med alle dens økonomiske og sosiale konsekvenser, sjøl i Vest-Europa. Russland på sin side var i dobbelt forstand knytta til denne primitive kapitalismens triumf. Først ved at Sovjetunionens oppløsning åpnet for USAs totale dominans av verdenspolitikken. Deretter ved at Russlands indre utvikling på 1990-tallet ble et kroneksempel på hva «fri» kapitalisme i praksis betyr. Landet beveget seg fra en ytterlighet til den andre. Produksjonsmidlene ble overført til private i et omfang og et tempo som knapt har sidestykke – godt hjulpet av amerikanske rådgivere og Det internasjonale pengefondet. Resultatet av «reformene» ble massiv levestandardsenkning for praktisk talt alle, avindustrialisering, halvering av landets BNP og økte ulikheter langt mer drastisk enn i noe etablert kapitalistisk land. Skal man forstå dagens Russland, er det viktig å forstå at dette særegne russiske lærestykket satte sine spor i folkets kollektive politiske bevissthet.

Vestens seiersrus etter Sovjetunionens oppløsning ble kortvarig. Etter få år kom problemene. Sett med vestlige øyne forsto ikke de russiske velgerne sitt eget beste og stemte på kommunister og nasjonalister. Dette var en tidlig utgave av de populistiske opprør som i dag hjemsøker vestlige land og skaper uro hos de liberale elitene. Da dumaførtallet motsatte seg Jeltsins reformer, bombet han det gjenstridige parlament. Han skapte en autokratisk presidentmakt, og ved hjelp av denne ble privatiseringene gjennomført. Til slutt utpekte han sin etterfølger – Putin, som visste å benytte dette halvdictatoriske presidentsystemet. Men han forsto også at det ikke var mulig å regjere imot flertallet, og flertallet var massen av tapere etter den kapitalistiske sjokkterapien. I de 18 år Putin har styrt Russland har han på forunderlig vis greid å samle et velgerflertall bak seg. For sikkerhets skyld tydde han også til valgfusk, men resultatet ville blitt det samme uten. Ser vi bakover i landets historie finner vi ingen som har greid noe lignende.

Putin har gjort det klart at epoken med revolusjoner og kontrarevolusjoner er over for Russlands vedkommende. Det ironiske er at Russlands maktelite er helt enig med vestlige liberale kommentatorer som betrakter oktoberrevolusjonen som et kupp utført av fanatiske revolusjonære. Makthavernes frykt for forandring er like tydelig både i øst og vest – mens tida vi lever i roper på forandring.

Mens den russiske revolusjon i 1917, som Russland nettopp har feiret med motstridende følelser, var en masserevolusjon nedenfra av arbeidere, bønder og soldater, har de øvrige revolusjoner i Russland, med unntak av 1905-revolusjonen, vært revolusjoner ovenfra, satt i verk av statsmakta. Fra opphevelsen av livegenskapet i 1861 via Stalins tvangskollektivisering i 1930, Krustsjovs avstalinisering, Gorbatsjovs perestrojka til Jeltsins sjokkterapi. I dag er det russiske folk gått lei av revolusjoner som de både er ofre for og skeptiske tilskuere til. Her er det i noen grad samsvar mellom Putin og mentaliteten i folkedypet. Folket ønsker ro og stabilitet. De ønsker at deres beskjedne pensjoner og lønninger skal komme regelmessig. Som i andre land vil de slippe å oppleve flere terroraksjoner, og sønnene deres skal ikke sendes ut for å dø i meningsløse kriger, det være seg i Tsjetsjenia eller utafor landets grenser. Det er mye, mye mer å ønske seg – for Russland er et land med problemer. Men de her nevnte ønskene greide Putin i alle fall å oppfylle. I tillegg ble det appellert til Russlands storhet og ære, en appell med folkelig resonansbunn, særlig når man følte seg urettferdig behandlet av Vesten. Men i motsetning til en utbredt oppfatning er ikke russerne isolasjonister. Flertallet ønsker gode relasjoner med Vesten, samtidig som de mener sanksjonene er urettferdige. Dersom Europas største og folkerikeste land isoleres fra det øvrige Europa er det i så fall noe som drives fram av USA og deres høyrevenner i Polen, Baltikum og Ukraina. For dem som ønsker en stabil og fredelig utvikling i Europa er dette uklok politikk.

Konflikten mellom Vesten/USA og Russland er til syvende og sist en maktkamp, men ikke om verdensmakt, til det er Russland for svakt. Russland har kun makt til å skape en sikkerhetssone eller interessesfære i sitt nære omland. USA forsøker å nekte Russland dette, akkurat som USA også vil nekte Kina å bli en likeverdig stormakt. NATO-soldater og fargerevolusjoner langs Russlands grenser og enorme marineøvelser tett opp mot Kinas kystfarvann, er vitnesbyrd om denne ennå ikke avsluttede maktkampen.

Gode liberalere snakker seg varme om maktfordelingsprinsippet vel-signelser, men vil ikke vil høre noe om maktfordeling i verdenspolitikken. Her skal USAs eneherredømme gjelde, sjøl om dette eneherredømmet i de siste tiåra har medført katastrofale krigsentyr, også med norsk deltakelse, i Afghanistan, Serbia, Irak og Libya. En viss maktbalanse – med Russland, Kina og andre land som motvekt – ville tjent verdensfreden. Mens media i NATO-Norge advarer mot kommende aggresjon fra øst, glemmer man NATO-landenes suverene ledelse når det gjelder krig og aggresjon utafor

egne grenser. Krim-annekteringa er fra offisielt norsk hold sagt å være den første voldelige grenseendring i Europa etter andre verdenskrig. Minnet rekker åpenbart ikke tilbake til 1999 da NATO og Norges bombekrig mot Serbia tvang landet til å oppgi Kosovo og derved tvang gjennom grenseendring.

Kritikk av Russland i dag er minst like nødvendig som kritikken av Sovjetunionen. Artikkene i dette Vardøgernummeret deler imidlertid ikke de russofobiske premissene som preger Vestens forhold til Russland, premisser som også preger norsk politikk. Sjøl partier på venstresida mangler kraft til å ta et oppgjør med den massive og fordummende utenrikspolitiske konformismen. Vårt bidrag er kritiske, empirisk funderte analyser. Vi ønsker å fremme sjølstendige politiske holdninger ikke bare mot vår nabo i øst, men også mot Vestens politikk ovenfor Russland og det ansvar denne politikken har for dagens spente forhold mellom øst og vest.

Dette Vardøger-heftet legger vekt på sammenhengen mellom russisk utenriks- og innenrikspolitikk. Vi vil unngå ensidig fokus på Russlands politiske elite, og i særdeleshet en framstilling av personen Putin som en allmektig konspiratør som ikke bare avgjør valg i Russland, men til og med i USA. Det er viktig å få fram det sosiale grunnlaget som har gjort Putins regime mulig og begrenser hans handlingsrom. Bidragene av Perry Anderson, Lukjanov og de to artiklene av Overrein er særlig opptatt av dette. Dag Seierstads artikkel tar for seg Russlands økonomiske utvikling etter Sovjetunionens oppløsning. Tre artikler analyserer forholdet mellom Vesten/-Norge og Russland: Martin Inderhaug benytter begrepet den signifikante andre om Russlands betydning for Vesten og utforminga av vestlig identitet. Hallvard Tjelmelands artikkel behandler vestlige sikkerhetspolitiske oppfatninger av Sovjetunionen etter 1945. Utgangspunktet hans er Ukraina-krisa og annekteringa av Krim. Deretter gjør han en kritisk gjennomgang av «konfrontasjonslinja» overfor Sovjetunionen/Russland i etterkrigstida. Tormod Heier gjør en militærfaglig vurdering av norsk forsvarspolitikk og de endringer den har gjennomgått. Heier mener at den «offensive dreining» som har skjedd i vår forsvarspolitikk, går på bekostning av en tillitsbyggende «lavspenningspolitikk» overfor Russland. Margarete Kleins artikkel om Russlands Syria-intervensjon gir en vurdering av grunnene til intervensjonen, og i tillegg kommenterer hun endringene og moderniseringene av Russlands væpnede styrker. Som avslutning bringer vi en tidslinje over Russlands historie.

Fagfellereferenter, oversettere og alle som har bistått med kommentarer eller annen hjelp, takkes herved.

Redaksjonen

RUSSLANDS POLITISKE LANDSKAP – MASSE OG MAKTHAVERE¹

Å behandle Russland som et mysterium som knapt er til å forstå, har lange tradisjoner. Et mysterium er noe fremmedartet og – dersom det er mektig nok, slik Russland synes å være – også noe truende. Sett fra et europeisk synspunkt har det fremmedartede ved Russland gjerne kretset omkring tre forhold: Russland er forbundet med det asiatiske gjennom sin geografi. Mesteparten av landmassen ligger øst for Uralfjellene. Det er en asiatiske makt. Russland har alltid hatt en sterk og despotisk statsform, uberørt av det øvrige Europas demokratiske revolusjoner. Russland har, for det tredje, en fremmedartet religionsform i form av den russisk-ortodokse kirke, som alltid, bortsett fra i deler av Sovjetepoken, virket i samforstand med statens makthaverne. Dette er mer eller mindre klisjeaktige forestillinger som legger føringer for den vestlige forståelsen, eller mangel på sådan, av Russland. Særlig i dag har Vestens forståelsesproblemer sammenheng med at man for det første ensidig fokuserer på den russiske stat og ser bort fra det russiske samfunn. Og for det andre ensidig fokuserer på den politiske lederen, i dette tilfellet Vladimir Putin.

Det politiske landskapet i Russland har gjennomgått store endringer etter Mikhael Gorbatsjov, som var Sovjetunionens siste president inntil unionens oppløsning i desember 1991. Dette gjelder ikke bare det politiske systemet, men også endringene av den sosiale strukturen og mangfoldet av holdninger og ideologier i det sivile samfunn som påvirker det politiske systemet. Kunnskap om økonomiske, politiske og internasjonale forhold gir et empirisk grunnlag for en forståelse av disse endringene. Ikke minst valgresultater og meningsmålinger gir innblikk i politiske holdninger og ideologiske strømninger blant russerne.

Å forstå Russland krever både en forståelse av det russiske samfunn og av Russland som stat. Avstanden har vært og er betydelig mellom dem, men likevel er det også sammenhenger og samvirke. Hva slags maktgrunnlag og sosial basis har Putin og den politiske eliten? Sjøl om den russiske staten historisk har vært sterk og all sosial aktivitet som kunne ha politisk betydning ble kontrollert under Sovjet-perioden, så svever ikke denne staten i løse lufta. Den var, også under Sovjet-kommunismen, avhengig av en viss aksept fra det sivile samfunns side. Dette forsterket seg med innføringa av et flerparti-system og ytringsfrihet i det offentlige rom. Med sivil samfunn forstår vi ikke en harmonisk enhet av sosiale grupper som kun har staten som sin

motstander (dette er enn utbredt liberal misoppfatning), men sosiale klasser og grupper med innbyrdes interessekonflikter som agerer relativt uavhengig av statlig dirigering og kontroll. Det er i det hele tatt en historisk tendens til at det sivile samfunns indre konflikter – mellom klasser, etniske grupper, ulike trossamfunn osv. – vil øke i takt med at samfunnet demokratiseres og opplysningsnivået øker. Den borgerlige opplysningstanken har historisk spilt en positiv rolle, men det betyr ikke at den ikke hadde sin begrensning i form av en naiv ide om at økt opplysning i seg sjøl kunne skape samfunnsmessig harmoni.

Slik er det dessverre ikke. Dette poenget gjelder i høy grad for Russland. Når Vesten (og særlig USA) gjennom fargerevolusjoner og gjennom penge- støtte til opposisjonelle grupper (NGOer) i det sivile samfunn har søkt å påvirke samfunnsutviklinga i flere post-sovjetiske stater, så vil man begrunne dette med at man støtter selve det sivile samfunn. Man bedriver *democracy promotion*. Bortsett fra at man derved hevder en tvilsom rett til å blande seg inn i et annet lands politiske utvikling, så er det ikke selve det sivile samfunn som dermed støttes, men heller en politisk tendens mot andre politiske tendenser i det sivile samfunn. Det sivile samfunn i de tidligere Øst-blokk-landene består av mye mer enn grupper som støtter såkalte vestlige verdier.

Et annet forståelsesproblem gjelder det individualiserende synet på enkeltpersoner som er rådende i Vesten. Slike spørsmål som hva slags menneske Vladimir Putin er, om han er en person uten følelser, en mystiker «uten ansikt» eller noe annet negativt og fremmedartet, vil neppe bringe oss mye nærmere en forståelse verken av Putin eller Russland. Da er det mer interessant å spørre hvorfor Putin har den massive oppslutninga blant russerne (opptil 85%), som han faktisk har ifølge meningsmålingene. Eller hvorfor Jeltsin og Gorbatsjov ble så upopulære som de ble. Eller hvorfor det som i Vesten kalles liberale partier, har så dårlig oppslutning i Russland.

Særlig i tider med et anspent forhold mellom Russland og de vestlige land har oppmerksomheten fra vestlige media, politikere og til dels også fra akademikere ensidig rettet seg mot den politiske ledelsen. Vladimir Putin, som Russlands sterke mann gjennom snart 18 år, er blitt betraktet både som den suverene regissør og som roten til alt som har gått galt. Vestlige media har hatt behov for en forenklet framstilling der «ondskapen» må personifiseres. Vi så denne tendensen under mediedekninga av krigen mellom Georgia og Russland i 2008, men den var under utvikling lenge før. Den ble helt dominerende siden Ukrainakrisa og Russlands annektering av Krim-halvøya i 2014.

Hangen til å dele verden inn i gode og onde mennesker har røtter langt bakover i tid. Nyere eksempler er demoniseringen av Milosovic (NATOs krig mot Jugoslavia 1999) og Gaddafi (NATOs krig mot Libya 2011). I avgjørende øyeblikk bidro dette til å forme opinionen og legge grunnlaget for fatale og feilaktige beslutninger. Silvia von Steinsdorff, professor ved

Humboldt-universitetet i Berlin, kommenterte den tyske debatten etter Ukraina-krisa på følgende måte: «... I den seinere tid kan man observere en direkte demonisering av hans (Putins) rolle, hvor det knapt nok gjøres noe skille mellom person, hans embete og landet han regjerer. Putin blir satt identisk med Russland. Han blir framstilt som personifiseringa av en aggressiv russisk stormaktspolitikk.»²

Putin er i dag mer eller mindre utstøtt av det normale politiske selskap. Man må kunne si at den demonisering som ifølge von Steindorff er blitt Putin til del i Tyskland, også har funnet sted i USA, Storbritannia, Frankrike og i de nordeuropeiske og østeuropeiske land.³ Også norske politikere og samfunnsdebattanter er på full fart inn i en ny og absurd kald-krig-modus.

Poenget her er ikke å benekte at individer som Milosovic, Gaddafi eller Putin har (eller hadde) usympatiske, muligens også irrasjonelle, personlighetstrekk, i likhet med mange andre politikere. Problemet her er at media og politikere ved en slik personfiksering fratar seg sjøl og sitt publikum muligheten for en realistisk forståelse av hva som foregår. Putin utstyres med overmenneskelige egenskaper. I følge den vestlige fortellingen dirigerer og kontrollerer han den russiske opinionen hjemme. Han bedriver «hybridkrig» mot utlandet og avgjør presidentvalget i verdens mektigste stat, USA, angivelig til sin fordel. Forøvrig: den her nevnte verdens mektigste stat overvåker nesten alt som kryper og går på denne kloden. Når USAs etterretning til og med spionerer på sine nærmeste allierte, kan vi bare forestille oss hvilken oppmerksomhet og aktivitet Russland blir til del. I det store og hele er det gode grunner til å betrakte USA som en god konkurrent til Putins Russland når det gjelder hysterisk angst for utenlandsk innblanding.

Annekteringa av Krim beviser at Putin er villig til å bruke makt; derfor kan vi ikke stole på han, resonneres det videre. Putin forbereder nye kriger. Man glemmer raskt at USA og NATO har en suveren ledelse over Russland når det gjelder å sette i gang kriger i de over 27 år som er gått siden murens fall. Dersom det å ha satt i gang krig er et «bevis» for at nye kriger er like om hjørnet, så er det ikke bare Russland man burde være engstelig for. Man glemmer at NATO har vedtatt en egen «rett» til å angripe land uten forutgående angrep mot Nato-land, og også satt denne retten ut i livet, for eksempel mot Jugoslavia i 1999. Når Russland betrakter dette som en sikkerhetsrisiko, så taes ikke dette på alvor i NATO. Man glemmer, og snakker aldri om Russlands klare underlegenhet i forhold til Vesten når det gjelder militær styrke.

De ekstreme ytterligheters land

På 1990-tallet var Russland et laboratorium for nyliberale eksperimenter. Det ble mulig å innføre en uregulert kapitalisme med mer eller mindre diktatoriske metoder fordi det ikke fantes motkrefter og fordi overgangen til

kapitalisme ble understøttet av en global konstellasjon av vestlige land, særlig USA. Vestlige nyliberale økonomer var rådgivere og anbefalte rask overgang til frie markedsforhold. I de vestlige land finnes det tross alt fagforeninger, venstreorienterte partier og fram for alt en historisk etablert forståelse blant brede folkegrupper for hva kapitalisme er. Arven fra Sovjetunionen og den passivisering, flukt inn i det private og ideologiske desillusjonering som var resultatet av dette regimet, er noe av forklaringa på at motkreftene ikke fantes. Ikke minst intelligensiaen (omtrent det som i Norge omtales som «mellomlagene», leger, lærere, ingeniører osv.) var i utgangspunktet positive til reformene fordi de håpet at fritt marked ville føre til en styrket konkurranseposisjon for dem.

Man visste ikke hva man gikk til. Reformene ble innført under slagordet «demokrati», men uten demokratisk konsensus, ja uten dumaens medvirkning. Store deler av Jeltsins mest drastiske reformpolitikk ble gjennomført per dekret. Grunnloven av 1993, som ga det juridiske grunnlaget for den sterke presidentmakta, bestemte at et presidentdekret ble lov dersom ikke 2/3 i begge parlamentariske organer, statsdumaen og føderasjonsrådet, gikk imot. Føderasjonsrådet fungerte som et slags overhus, der satt blant andre provinsguvernørene som var utnevnt av presidenten. Det ble praktisk talt umulig å stoppe presidentdekreter. I den tidligere grunnloven fra 1978 var det nok med et enkelt flertall for å sette et dekret ut av kraft.⁴ Sjøl i et svakt fungerende demokrati i det vestlige Europa ville det ikke vært mulig å gjennomføre Jeltsins reformer. Reformene fikk da også navnet «sjokkterapi». Jeltsin skrev ut privatiseringsdekreter i et tempo som knapt noe annet land har opplevd. Det er vanskelig å tenke seg at en slik plutselig, statsdirigert gjenoppretting av en uregulert kapitalisme overhodet i noe land kunne ha blitt gjennomført uten bruk av udemokratiske metoder. Og reformene ble, så snart virkningene av dem viste seg, heller ikke i Russland gjennomført uten motstand.

Russland har ord på seg for å være et land av ekstreme ytterligheter. Det ekstreme gjelder konfliktene mellom høyre og venstre i politikken så vel som mellom konservative og avantgardistiske tendenser innen det kulturelle og ideologiske området. Med en viss rett. I det 20 århundre har landet opplevd to arbeider- og bonderevolusjoner i 1905 og 1917, en meget blodig borgerkrig (1918-1922) med intervensjon fra de kapitalistiske stormaktene og deretter Stalins kollektivisering av jordbruket etterfulgt av terror både mot vanlig folk og den gamle partieliten på 1930- og 40-tallet. Hitlers invasjon i juni 1941 kom som lyn fra klar himmel. Landet måtte bære den tyngste byrden i krigen mot Nazi-Tyskland med tap (for hele Sovjetunionen) av 25-30 millioner mennesker. Videre kom også Krustsjovs hemmelige tale på den 20. partikongress i 1956 som lyn fra klar himmel. For første gang ble det tatt et generaloppgjør med Stalin, samtidig med at flertallet av de omlag 2,5 millioner som var leirfanger ved Stalins død ble satt fri. Under Bresjnev (1964-82) la man vekt på stabilitet. (Karakteristisk nok regner mange russere

denne perioden som en god tid.) Etter Bresjnev forsøkte man så en radikal demokratisering under Gorbatsjov, og deretter en ekstrem nyliberal sjokk-terapi under Jeltsin, som berøvet russere flest det lille de hadde av en anstendig levestandard. På denne bakgrunn er det ikke merkelig at Putin betoner stabilitet og at man verken bør ha flere revolusjoner eller kontra-revolusjoner.

Alt dette til tross – man skal være forsiktig med å konkludere at Russland er noe helt for seg sjøl og at «den russiske folkesjelen» er en særart som ikke passer inn under demokratiske forhold, og med en innebygd hang imot ekstremisme. Slike spekulasjoner lar vi ligge. Vårt utgangspunkt er at Russland, både dagens politiske elite og den vanlige russer, ønsker et «normalt» forhold til det øvrige Europa. I november 2016 svarer 71% av de spurte at de ønsker utvidelse av de økonomiske, politiske og kulturelle forbindelsene, og en tilnærming til Vesten.⁵ I folkedypet synes det ikke som den nasjonal-konservative isolasjonismen er den dominerende trend, sjøl om dette er teorier som drøftes i aviser og tidsskrifter.

Samtidig slutter det samme folket massivt opp om annekteringa av Krim og utviser en nasjonal stolthet som kan sammenlignes med den vi finner i USA. Dagens sanksjoner blir oppfattet som Vestens urettmessige straff. I løpet av de 28 år som er gått siden murens fall, er Russland blitt et land mer på linje med de øvrige europeiske land. Demokratiet har vansker med å slå rot, men demokratiet står under press og uthules også i det øvrige Europa. Nyliberalismens herjinger rammet Russland i særdeleshet, men nyliberal dogmetro har anrettet stor skade også i andre europeiske land. (Spaniere og grekere vet mye om dette.)

Overgang til kapitalisme

I innledninga til sin bok om den russiske kapitalismen, *The Conundrum of Russian Capitalism*, forteller forfatteren Ruslan Dzarasov om debatten om kapitalisme og sosialisme som gikk for seg i Russland på begynnelsen av 1990-tallet. I et talk-show som den gang gikk på russisk fjernsyn, ble det argumentert for kapitalisme på følgende måte: «Tenk deg en liten kake delt opp i like stykker. Det er sosialisme. Tenk deg så en stor kake. Delt opp i ulike stykker. Sjøl det minste stykket av den andre kaken er mye større enn i den første. Det er kapitalisme.» En annen deltaker i talkshowet fortalte at staten måtte trekke seg ut av økonomien og overlate plassen til den ordinære borgeren. Hver borger skulle få sin andel av den offentlige eiendom. På den måten skulle borgerne få tilbake styringa over sine egne liv.⁶

Meget raskt viste utviklinga i det nye Russland etter Sovjetunionens sammenbrudd at det ikke gikk slik som forespeilet fjernsyn-seerne. Den kapitalistiske kaken som ble laget ble mye mindre enn den lille sosialistiske kaken, ja etter 10 år med kapitalisme var kaken faktisk bare halvparten så stor

som den som ble laget i Sovjetunionens siste år. Russerne vandret ikke inn i noe konsumparadis. Den russiske modellen betydde: både mindre kake og veldig ulike kakestykker.

Historia om «reformene» (en politisk diktert sjokkterapi) som førte til den russiske kapitalismen skal ikke fortelles her. Den er forlenget fortalt (blant annet i *Vardøger* nr 24-98 av Peter Gowan: «Sjokkterapien i Øst-Europa – Teori, praksis og resultater», som imidlertid tar for seg hele Øst-Europa, ikke Russland spesielt.) Temaet for denne artikkelen er det nye Russlands politiske landskap slik det utviklet seg etter Sovjetunionens sammenbrudd. Med uttrykket politisk landskap sikter vi både mot politisk system og statlige institusjoner på topplanet og mot det russiske folk som et politisk subjekt, slik det kommer til uttrykk gjennom politiske holdningsendringer og valgdeltakelse gjennom de siste tiåra. Vi forøker å forstå stats- og maktplanet (det russerne kaller *vlast*) i sammenheng med hva som foregår i det sivile samfunn eller i folket (*narod*).

La oss bare rekapitulere noen resultater av 90-tallets omveltninger: at nedgangen i brutto nasjonalprodukt, BNP, i Russland på 90-tallet var omlag 50%, en historisk rekord for noe land (muligens med unntak av Ukraina) i fredstid. At det vokste fram enorme ulikheter, og at det raskt oppsto motstand mot reformene. At storparten av Russlands befolkning ble rammet negativt på en eller annen måte av reformene, men at de som ble rammet var dårlig organisert, preget av politisk apati og innbyrdes splittet slik at et levedyktig og samlende politisk alternativ aldri ble stablet på beina. At regimet følgerlig vaklet videre, støttet av USA, Vesten og internasjonale finansinstitusjoner i avgjørende øyeblikk. At regimets sosiale støtte, i alle fall i første omgang, ble deler av den gamle nomenklatura som beriket seg og de deler av intelligentsiaen som trodde at markedets frihet ville gi høyt utdannet arbeidskraft bedre lønn enn under Sovjet-regimet. At regimet også etterhvert – fordi behovet for sosial orden ble merkbart under den nye kapitalismens lovløshet – måtte støtte seg på deler av statsapparatet, både de gamle statsbedriftene og sikkerhetsapparatet. Og at dette på sikt førte landet vekk fra nyliberal politikk og over mot sterkere statlig styring. La oss også huske at dagens president, Vladimir Putin, aldri var i konflikt med Jeltsin, men tvert imot ble utpekt av Jeltsin som sin etterfølger og i sitt første presidentdekret ga Jeltsin og hans familie immunitet mot enhver straffeforfølgelse. Putin, som hadde en fortid som KGB-agent i Øst-Tyskland og i 1998/99 var sjef for FSB, med ansvar for Russlands indre sikkerhet, videreførte Jeltsins regime som fungerende president fra 31.12.1999 og seinere som valgt president. Han gjorde visse ideologiske og politiske justeringer for å imøtekomme misnøyen som hadde samlet seg opp og som truet med å hindre hans valg som president. Men mye av det som ble sterkt markert av Putin, var alt begynt under Jeltsin, for eksempel det tette forholdet til den russisk-ortodokse kirke.

I 2014 oppsummerte David Lane Jeltsin-epokens resultater (1992-2000) på følgende måte: «Jeltsin-ledelsen skapte en ny kapitalistklasse på offentlighetens bekostning. ... Jeltsin sto i ledelsen for en systematisk nedgang i Den russiske føderasjon. En indeks over verdens sosiale utvikling omfatter data over BNP per innbygger, utdanningsnivå og helsestandard. Mens Russlands rangering på denne indeksen i Sovjetregimets tid var i kategorien av høyt utviklete land (Sovjetunionen rangerte som nr 25, sammenlignet med USA som nr 18), var Russland i år 2000, da Putin kom til makta, falt ned til 60. plass og i 2006 til 65. plass – rett under Libya. I 2004 var landet på 115. plass når det gjaldt forventet levealder, rett under Grenada.»⁷

Forøvrig – det skal her legges til – ble alle land innfor den tidligere øst-blokken rammet av økt fattigdom. En forsker undersøkte veksten i fattigdom i 18 østeuropeiske land definert som inntekt under 120 dollar per måned per person fra 1987-88 til 1993-1995. Han fant at den hadde økt fra 4 millioner fattige til 165 millioner (45 % av total befolkning) i dette tidsrommet. Ungarn ble rammet minst, mens Russland (37% økning) og Ukraina (63% økning) var de hardest rammede.⁸

Avindustrialisering – svekket arbeiderklasse – ny kapitalistklasse

Det som skjedde i Russland på 1990-tallet var en sosial omveltning, en kapitalistisk revolusjon eller, om man vil, kontrarevolusjon. Noe slikt kan ikke skje i vestlige industriland, de er allerede kapitalistiske land. Likevel var det likheter mellom Russland og hva som skjedde i andre industriland fra 1980-tallet og utover. På denne tida gikk venstresida og fagbevegelsen i mange industriland inn i en global og langvarig svekkelse. Kjernen av industriarbeidere, som var det dominerende element i den tradisjonelle arbeiderbevegelsen, og som var avgjørende for demokratiseringa av de vesteuropeiske land i det 20. århundre (Norges historie er i så måte eksemplarisk), ble tallmessig svekket. De store, høykonjunkturrelle bølgene av industrialisering fra 1850-tallet til ca 1970-tallet var grunnlaget for en sterk og relativt enhetlig arbeiderorganisering. Også i Russland ved inngangen til det 20. århundre var en rask industrialisering det sosiale grunnlaget for den revolusjonære bevegelsen som i 1917 overtok makta. Men her var motkreftene sterkere, arbeiderklassen var en minoritet og en reformistisk vei til sosial framgang var lukket.

I løpet av de siste 40-50 åra har en avindustrialisering, både relativt og i absolutte tall, hjemsøkt industrilandene, gjerne kombinert med en sterk økning av en akademisk utdannet middelklasse. Den akademiske middelklassen i Sovjetunionen ble kalt intelligensiaen, og det var særlig fra dette sosiale sjiktet (som både omfatter teknisk og humanistisk intelligensia) at opposisjon mot systemet kom. Roy Medvedev, en marxistisk dissident fra sovjetperioden, påpekte på begynnelsen av 1970-tallet at intelligensiaen ville

vokse i antall og mot slutten av århundret ville være på størrelse med antallet arbeidere innen industri og transport. Medvedev hevdet også, i likhet med mange andre, at «intelligensiaen er den delen av vårt samfunn som er mest sensibel overfor krenkelser av demokratiske retter og friheter.»⁹

Sovjetunionen var et land med et ekstremt høyt tempo i urbanisering og industrialisering, og også med et avansert utdanningsystem. I 1959 var det tre byer med over en million mennesker, i 1980 var tallet steget til 23. I 1987 var over 61% av sovjetborgerne regnet til arbeiderklassen, mens kun 12% var kolkosbønder og de øvrige 27% funksjonærer, herunder spesialister og andre personer med høy utdanning, intelligensia.¹⁰ Sovjetunionen, som ved unionens fødsel i 1922 var et lutfattig bondeland med en gjennom borgerkrigene desimert arbeiderklasse, var blitt et forholdsvis avansert industri-samfunn da det som følge av sine indre økonomiske og politiske problemer opphørte å eksistere.

I Russland sank industrisysselsettinga fra 1991 til 1998 fra over 22 millioner til 14 millioner. Prosentvis var nedgangen på 37%. Sysselsettinga innen byggevirksomhet og i forskning opplevde enda større nedgang i samme periode, henholdsvis 40 og 53%. Store deler av Russlands industri ble rasert. Derimot økte sysselsettinga innen forsikring, kreditt og finans med 53% eller til 734 tusen. (Rett nok et beskjedent tall, kun 1 % av total sysselsetting i 1998). Sysselsettinga innen «regjeringsorganene» økte med 81%. Under 90-tallets sosiale omveltning var det vanskelig å bygge fagforeninger og å forsvare arbeiderinteresser i en økonomi som i løpet av et tiår ble redusert til det halve.

Samlet sysselsetting gikk ned med 14 % eller med noe over 10 millioner i samme periode.¹¹ Sjøkkterapien rammet særlig kvinner, som i Sovjetunionen på 80-tallet utgjorde 51% av den samlede arbeidsstyrken. I takt med at de statlige velferdsordningene brøt sammen, ble det for en stor del kvinner som måtte ta de økte byrdene med å passe barn og eldre. I tillegg kom arbeidsløshet. Staten var heller ikke i stand til – under de frie markedsforhold – å sørge for at arbeidsmarkedets lovgivning, som ble overtatt fra Sovjetunionen, ble etterlevd i praksis. Fagforeningene greide ikke å forsvare arbeidernes interesser. Intelligensiaen, som i det store og hele var avhengig av staten som arbeidsgiver, ble også i høyeste grad rammet av sjokkterapien fordi etterspørselen etter høyt kvalifisert arbeidskraft sank drastisk.¹²

Det framgår av den nevnte boka til Dzarasov, at de nye russiske kapitalistene var lite interessert i å investere i industriforetak, og de hadde i det hele tatt ingen langsiktig investeringsstrategi. Ved overtakelsen av en bedrift var de særlig ute etter å kontrollere pengestrømmen inn og ut av bedriften, slik at den kunne tømmes for verdier. De foretrakk heller å tilegne seg en kortsiktig profitt (insider rent) på et tvilsomt legalt grunnlag.¹³ Når alt var kaotisk og kriminaliteten florerte var det jo heller ikke lett å investere på

lengre sikt. Resultatet var at de som ervervet seg store rikdommer, søkte mot finanssektoren, eller de plasserte pengene sine i utlandet.

Som Lane sier i sitatet over ble det skapt en ny russisk kapitalistklasse. Dagens kapitalistklasse er ikke et historisk produkt av oppsamlet rikdom og erfaringer med politisk lederskap gjennom mange generasjoner, slik man kan finne eksempler på i Norge og en del andre vestlige land. Svært mange av de nye russiske kapitalistene, oligarkene, hadde en bakgrunn i kommunistpartiet. De benyttet sine nettverk og sin kunnskap til raskt å tilegne seg de mest profitable bedriftene. Det øverste sjiktet i partiet var nomenklaturaen (av det latinske nomenclatura=navneliste), en elite med bedre bostandard, tilgang til vestlige konsumvarer, utenlandsreiser og andre goder som vanlige sovjetborgere ikke hadde. Det moralske og ideologiske forfallet i dette sjiktet, som kun utgjorde et lite mindretall (omlag 3 millioner) av partiets 19 millioner medlemmer, må anføres som en viktig årsak til at Sovjetunionen kollapset da de store politiske og økonomiske krisene begynte å melde seg. Gorbatsjov greide ikke å holde kommunistpartiet samlet. Partiet splittet seg i ulike fløyer, mest tydelig en konservativ fløy som ville bevare det gamle og en annen fløy som ville innføre fri markedsøkonomi, mens Gorbatsjov sjøl ble stående mer eller mindre alene i midten. Dersom vi skulle peke på en bestemt gruppe som har et historisk ansvar for det som skjedde, så må vi peke på dette øverste sjiktet i kommunistpartiet. Det er da også nettopp dette forholdet – kommunistpartiets indre forfall – som ledelsen i Kinas Kommunistparti har hatt som sin store bekymring siden dette skjedde. KKPs «lærdom» er at eksperimentering med politiske reformer er farlig.

Gjennom privatisering og andre reformer fikk konserner og banker overdrett offentlig eiendom nesten gratis, mens folk flest oppfattet dette som legalisert tyveri. Store deler av den kommunistiske eliten omdannet seg fra å forvalte eiendom i folkets navn til eiendomsbesittere av kapital. I et nyliberalt, makroøkonomisk perspektiv var det ikke viktig hvem som fikk eierskap til produksjonsmidlene og heller ikke viktig hvordan denne prosessen foregikk (om den var rettferdig eller ikke). Det viktige var at private aktører ble eiere og at denne overgangen var irreversibel. Dette var en særegen form for statsorganisert opprinnelig akkumulasjon, og som all opprinnelig kapitalakkumulasjon foregikk den ved bruk av makt. Planen var at dette skulle skape en gruppe individuelle aktører som tok fornuftige økonomiske beslutninger (investeringer) og at konkurransens logikk skulle tvinge fram det resultat som samfunnsmessig sett var det optimale.

Vi vil også her legge til at det som skjedde var en reell overgang fra ett samfunnssystem til et annet, en overgang som ikke bare rammet befolkninga i Østblokken, men også fikk negative konsekvenser for den sosialistiske bevegelsen globalt. Dermed kan vi ikke være enig med dem på den politiske venstresida som hevdet at Sovjetunionen for lengst var et kapitalistisk eller statskapitalistisk land, og at det som skjedde i 1989-91 kun var mindre

justeringer av denne kapitalismen. Dette at Sovjetunionen var et kapitalistisk land ble hevdet av de maoistiske bevegelsene fra 1960-tallet og framover. De mente, i tråd med Mao Tsetung og kinesiske publikasjoner under kultur-revolusjonen, at Krustsjov som overtok etter Stalins død i 1953, hadde gjennomført en «kontrarevolusjon». Også en del teoretikere i den trotskistiske tradisjonen hevdet tesen om statskapitalisme. Mens derimot Trotskij sjøl, i hans fortsatt meget lesverdige *Den forrådde revolusjon* fra 1936, insisterte på at Sovjetunionen under Stalin ikke var kapitalistisk. Ifølge Trotskij var Sovjetunionen en «degenerert arbeiderstat», det vil si at produksjonsmidlene var i offentlig eie, men ble forvaltet av det stalinistiske byråkratiet. En bedriftsleder var en funksjonær som forvaltet folkets eiendom. Trotskij fryktet at kapitalismen, under ugunstige internasjonale og/eller nasjonale forhold for arbeiderklassen, kunne restaureres ved at dette byråkratiet forvandlet seg til en kapitalistisk klasse. Det var omtrent dette som skjedde på 1990-tallet.

Demokratiet og partisystemet

Motreaksjonen fra de befolkningsgrupper (stadig større grupper) som ikke har tjent noe på økonomisk liberalisering og globalisering ser vi i dag over store deler av verden. Seinest Brexit i Storbritannia og presidentvalget i USA, har satt dette temaet øverst på dagsordenen. Denne anti-liberalistiske reaksjonen kom alt til syne i Russland på 90-tallet. Den er blitt en fast bestanddel av det russiske politiske landskap.

I alle land frykter elitene denne reaksjonen. De forsøker å diskreditere den som populisme, som reform- og demokratifiendtlighet osv. Straks det oppstår et folkeflertall som gjennom valg avviser markedsreformer, begynner de å snakke om demokratiets undergang. Med arrogant selvfølgelighet forutsettes det at det er deres – hegemoniske – demokratiforståelse som er den eneste akseptable og mulige, nemlig at demokrati bare kan eksistere sammen med markedets frihet. Men det vil være en kortslutning å hevde at demokratiet svekkes i Russland i takt med at liberale, vestorienterte partier mister oppslutning og «totalitære» partier (Putins Forent Russland, kommunistene osv.) øker sin. En slik kortslutning impliserer en merkverdig måte å evaluere demokrati på, nemlig ut fra valgresultat. Får man ikke det «riktige» resultatet, så er det ikke demokrati.

Den underliggende premissen for slike tenkemåter er at den liberal-demokratiske standard, som hevder at frie markeder er en forutsetning for demokrati, er den eneste riktige. Men det er fullt mulig å tenke seg et markeds-kritisk demokrati som vektlegger at demokratiet må utøve kontroll over markedet og økonomiske maktkonsentrasjoner, samtidig som retten til privat eiendom innen rimelige grenser og andre individuelle rettigheter, er sikret. I vestlige land har man begreper som sosialdemokrati og sosialistisk demokrati

som mer eller mindre betegner en slik posisjon. Også vestlige forskere begynner å forstå at det kan være problematisk å måle demokrati ut fra verdi-standarder som dominerer blant vestlige akademikere og politikere, men som ikke engang i de vestlige lands egne folkedyp er så utbredt som man gjerne vil tro.¹⁴ Dersom russerne ikke slutter opp om det som i Vesten kalles de liberal-demokratiske verdiene, betyr det ikke at de ikke er demokrater. Man kan heller ikke på dette grunnlaget trekke den slutning at Russland er på vei vekk fra demokratiet. I 1996 svarte 69% av de spurte at de ikke var stolt eller ikke var særlig stolt over utviklinga av demokratiet i Russland. Dette var forståelig på bakgrunn av at «demokratene» i den russiske eliten hadde misbrukt sin maktposisjon og gjennomført en for folket ødeleggende sjokk-terapi. I 2015 svarte 49% at de ikke var stolte over demokratiutviklinga.¹⁵ Fortsatt er skepsisen overfor det politiske systemet stor (forøvrig mye i likhet med holdningene i mange vestlige land), men ikke så stor som på 90-tallet. Det er viktig at en slik skepsis – det være seg Russland eller i vestlige land – ikke tolkes som en prinsipiell avvisning av selve demokratiet.

Uansett hvor mye den russiske befolkningen slutter opp om Putin, er de ikke dummere enn at de forstår at Russland har store innenlandske problemer. På spørsmål om hva som er den viktigste konflikten i det russiske samfunnet, plasseres konflikten mellom fattig og rik på topp. Russerne vil også prioritere helse- og sosial-utgiftene på statsbudsjettet. I 2016 sier 63% at helse framfor alt må finansieres, mens 57% sier det samme om sosialpolitikk. Når det gjelder forsvar så sier 36% at det må prioriteres, mens kun 7% vil prioritere påkosting av Russlands interesser i utlandet (altså en mer ekspansiv utenrikspolitikk) og 11% det samme for romforskning. Ut fra slike tall er det vanskelig å oppfatte russerne annerledes enn at de er opptatt av å løse sine egne hjemlige problemer. På spørsmål om Russland trenger en politisk opposisjon, som er et spørsmål som regelmessig er stilt siden 2004, har alltid et flertall svart ja, i 2004 61%, i 2016 52%.¹⁶

I vestlige land har den antiliberalistiske og antikapitalistiske motstanden manifestert seg som økt oppslutning om partier på høyre og/eller venstre fløy. Annerledes kunne det ikke være fordi partiene i det liberale sentrum, inklusive sosialdemokratiske, var støttespillere for både globalisering og liberalisering. Motstanden framsto derved som sprikende, ideologisk diffus og – sett fra de liberale elitenes synsvinkel – som uansvarlig populisme eller det som enda verre er. I Russland har utviklinga vært noe annerledes. Russland hadde inntil Gorbatsjovs reformer nesten ingen erfaring med et fungerende flerpartisystem. En representativ og folkevalgt forsamling, en дума, ble for første gang opprettet i 1905 etter at de revolusjonære bølgene dette året hadde tvunget tsaren til visse politiske konsesjoner. Men dumaaen hadde ingen makt. (Max Weber kalte det skinn-konstitusjonalisme.) Tsaren fortsatte som enehersker inntil han ble styrtet i 1917. Etter 1917 fulgte kommunistpartiets mangeårige totale maktmonopol. Dette diskrediterte selve

ideen om et politisk parti. «Partiet» ble oppfattet som allmektig og som noe opportunister og karrierister søkte seg til. Politiske partier i dagens Russland er blitt skapt fra oven, som regel av ulike elitegrupper knytta til statsapparatet. Medlemmenes aktivitet er stort sett begrenset til å være applauderende forsamlinger som godtar ledernes beslutninger. De er lite preget av grasrotaktivitet eller av intense ideologiske debatter. Den avideologiserte situasjonen i dagens Russland er totalt forskjellig fra situasjonen i åra før 1917. Den gang var det i visse deler av folket en revolusjonær stemning, en «romantisk radikalisme» som Weber kalte det, særlig i intelligensiaen.¹⁷ I dag er Russland nesten fritt for alle «utopiske energier», noe som setter trange grenser for hva som kan være venstreorientert politikk i dette landet. Russland har gjennomgått en historisk enestående desillusjoneringsprosess på det politisk-mentale planet. I året 2017 uttrykkes også dette forhold i en avdempet og tvetydig markering av revolusjonsåret 1917.¹⁸

Likevel har dagens flerpartisystem vist en viss stabilitet. Den styrende elite har alltid forsøkt å bygge opp et statsbærende parti, eller som man sier i Russland: et «maktas parti». Under Putin heter dette partiet Forent Russland, og det har gått seirende ut av samtlige dumavalg etter 1999. Under Jeltsin het partiet som støttet ham Russlands valg. Det mistet innflytelse i takt med at Jeltsin ble upopulær. Ingen av disse partiene hadde noe tydelig program, det handlet mest om tillit til den politiske lederen. Ved dumavalgene i 1995 og 1999 ble kommunistene (Den russiske føderasjons kommunistiske parti) det største parti og frykten for en kommunistisk maktovertakelse bidro uten tvil til at folkets sosiale problemer ble det sentrale valgtemaet. I Russland har, i motsetning til i Vest-Europa, diskrediteringen av liberale reformer vært så grundig at ingen politiker kan forsvare dem. Ingen liberale, vest-orienterte partier er i dag representert i Dumaen. Heller ikke det sosialdemokratiske parti som ble dannet i 2001 med støtte fra Gorbatsjov, har noen gang kommet over sperregrensa på 5%. I dumaen som ble valgt i 2016 med kun 47,7% valgdeltakelse, er fire partier representert: Forent Russland (*Jedinaja Russija*), som egentlig ikke har noe annet program enn å støtte Putin men regner seg som konservativt og pragmatisk, ble største parti med 54,2% av stemmene. Partiet har forgjeves søkt om medlemskap i den europeiske høyreparti-organisasjonen, hvor også det norske Høyre er medlem. Kommunistpartiet, som er etterkommeren av SUKP (Sovjetunionens kommunistiske parti), fikk 13,3%. Partiet er markant nasjonal-kommunistisk. Rettferdig Russland, som ble dannet i 2007 ved sammenslåing av flere partier, deriblant pensjonistpartiet, fikk 6,2%. Partiet bemerket seg ved å stemme imot Putins såkalte agentlov, som krever at alle organisasjoner som driver ideologisk og politisk påvirkningsarbeid og som mottar pengestøtte fra utlandet, må registrere seg som utenlandske agenter.¹⁹ Endelig Det Liberaldemokratiske parti som fikk 13,2% av avgitte stemmer. Dette siste partiet er ledet av Vladimir Sjirinovskij, som var advokat av yrke, men i dag er kjent

som en av Russlands mest demagogiske, ultranasjonalistiske og rasistiske politikere. Han har blant annet foreslått at alle japanere og kinesere som lever i russisk fjerne østen skal utvises. Hans parti er, til tross for navnet, et høyrepatriotisk parti. Hardnakkede rykter vil ha det til at Det liberal-demokratiske parti, som ble stiftet i april 1991 og var det første opposisjonsparti i Sovjetunionen, ble skapt av KGB og SUKP i et forsøk på å kontrollere de politiske omveltningene som den gang skjedde.²⁰

Putins popularitet

Det er lett å glemme at Putin står i spissen for et presidentregime som tross alt har behov for demokratisk legitimitet gjennom valg. Putin er avhengig av oppslutning og dermed av hva den vanlige russer mener. Det faktiske forhold at Putin har oppslutning fra et stort flertall i dagens Russland går man raskt forbi i vestlige media. Desto mer konsentrerer man seg om de åpenbare defektene (som knapt noen vil benekte) ved det russiske systemet.

Putin skal på ingen måte idealiseres, men ser vi bakover i russisk historie, så må vi fastslå at Putin er den første leder overhodet som har hatt et stabilt flertall, i det minste et flertall av dem som deltar i valg, bak sin maktposisjon. Verken Jeltsin eller Gorbatsjov kunne vise til en tilsvarende stor og varig oppslutning. Jean Siegert sier i tidsskiftet *Russland-Analysen* at Putins regime skiller seg fra alle tidligere regimer i Russland og fortsetter: «Det [Putin-regimet] bygger, med alle sine autoritære, ja, i tillegg etterhvert autokratiske tendenser ... mer på frivillig tilslutning i befolkninga enn på tvangsmessig gjennomføring [av politikken]. I denne mening har det faktisk et demokratisk element.»²¹ Dersom det er riktig at oppslutninga om Putin er reell og frivillig, slik det sies her (det er ingen grunn til å tro annet), betyr det at Putin ikke først og fremst styrer opinionen, men at Putin og hans regime heller bør betraktes som betinget av opinionen og de opinionsendringene som skjer. Det blir på den andre sida også en overdrivelse å si at opinionen styrer Putin, for han må også forholde seg til sterke maktgrupper i den russiske eliten. Men at han må ta hensyn til opinionen, og at han har gjort dette i langt større grad enn under forgjengeren Jeltsin, er det liten tvil om.

En meningsmåling i 2016 spurte om hvilken av russernes ledere i det 20. og det 21. århundre som var den beste lederen for landet (de skulle svare ja eller nei på om den perioden lederen var leder brakte mer godt enn dårlig med seg). Putin ble rangert som den beste lederen. 70% mente at Putin-perioden brakte mer godt enn dårlig. På andreplass kom Bresjnev (51% mente dette), på tredjeplass Stalin (40%), på fjerdeplass Krustsjov (31%), på femteplass Nicolai den 2. (tsar 1894-1917, 30%), på sjetteplass Lenin, som ledet landet under revolusjons- og borgerkrigsperioden (19%). Nest sist i denne minneverdige rekka av ledere kommer Gorbatsjov (12%) og aller sist Jeltsin (11%).²² Vi kan sjølsagt riste på hodet over disse vurderingene av

russiske og sovjetiske statsledere, og mange i Vesten vil beklage at Jeltsin og Gorbatsjov kommer så dårlig ut. Men skal vi forstå hvordan dagens russere tenker om politikk og sin egen historie (og russerne har neppe en svakere historisk bevissthet enn for eksempel nordmenn eller amerikanere), så bør vi ta oss disse tallene ad notam.

Etatismen – samling om den sterke stat

I Vest-Europa og USA sitter de liberale elitene fortsatt med makta. Disse elitene, som omfatter politiske partier, media, betydelige deler av næringslivstoppene, departementenes toppfolk og academia utøver fortsatt et ideologisk hegemoni. Og de har greid å holde noenlunde sammen, til tross for at valget av Trump kanskje innevarsler en åpen splittelse i den herskende klassen i USA. De politiske elitene i Russland (som i Kina og i en rekke andre land) er ute av stand til å opprettholde et ideologisk hegemoni på liberale premisser og befinner seg i en mer ambivalent posisjon. De ønsker samarbeid og ikke konfrontasjon med Vesten, især når det gjelder økonomisk samkvem. Men de må samtidig insistere på sin egen uavhengighet og rett til å velge egen kurs. Russland og Kina dominerer den eurasiske landmassen og de krever å bli behandlet deretter. Det hersker stabile og fredelige forhold mellom de to land og de har inngått et omfattende samarbeid på mange plan.²³ De kan ikke akseptere at Vesten – ut fra sine egne interesser – setter standard for menneskeretter, demokrati og økonomisk frihet og dermed opptrer som dommer i verdenspolitikken. Særlig Russland under Putin har lagt vekt på, i likhet med de vestlige land, å føre en økonomisk politikk som i det minste sikrer en viss aksept blant de brede folkegruppene. Men dette betyr en mer statsdirigert økonomisk politikk. Økt kontroll med økonomien, men ikke reversering av markedsreformene som sådan, har vært Putins mål, i tillegg til politisk uavhengighet overfor utlandet. Dette har forøvrig også vært sentralt for den kinesiske ledelsen, sjøl om Kinas forutsetninger (mye sterkere økonomi, ikke flerpartisystem, ideologisk ensretting) har vært annerledes enn Russlands.

Resultatet av dette blir at man samler seg rundt sitt statsprosjekt og på det ideologiske plan slår an nasjonal-patriotiske og nasjonal-konservative toner. Ledelsen både i Russland og Kina forstår at det er helt nødvendig å ha en passiv støtte fra forholdsvis brede samfunnsgrupper som lett kan mobiliseres for et nasjonalt-konservativt forsvar for dette statsprosjektet. Liberale intellektuelle derimot, som spilte en viktig rolle som dissidenter i Sovjetperioden og var en viktig gruppe da Sovjetunionen ble oppløst, blir marginalisert. Dette gjelder i særdeleshet for Russland hvor den politiske ledelsen er avhengig av å vinne valg (med eller uten tvilsomme metoder). Virkelig liberalistiske partier har som nevnt for lengst sluttet å ha innflytelse i Russland fordi liberalistisk ideologi blir identifisert med 90-tallets sjokk-

terapi. Liberale dissidenter (av typen Pussy Riot) har i dag langt mindre innflytelse enn de slavofile drømmene om å gå tilbake til det gamle Russland som Solsjenitsyn forkynte (til Vestens store skuffelse) og som den russisk-ortodokse kirka i dag viderefører.

Russlands politiske landskap, institusjoner og ideologiske strømninger er ikke bare preget av økonomiske forhold. Også et annet forhold – nær knyttet til nedgang og kaos i økonomien – har veid særdeles tungt i den russiske bevisstheten, nemlig alt som har med Russland som stat, som nasjon og som stormakt å gjøre. Det politiske landskapet i Russland er blitt til under inntrykket av både en økonomisk og en statspolitisk krise. Ethvert moderne samfunn krever et minimum av statlig og legal orden. Det manglet i Russland på 1990-tallet. I tillegg til kriminalitet og oppløsning av den sosiale orden, kom en rekke nasjonalpolitiske konflikter delvis innafor landets grenser (konflikten i Tjetjenia var den viktigste) og delvis i det såkalte nære utland, dvs de tidligere sovjetrepublikkene med betydelige russiske befolkningsinnslag. Russerne, men i liten grad de ikke-russiske folkene i de øvrige unionsrepublikkene, opplevde Sovjetunionens sammenbrudd som vanærende og krenkende. Dagens russere har på denne bakgrunn en positiv holdning til en sterk, regulerende statsmakt, sjøl om de kan være uenig i Putins autoritære styringsmetoder. 49% av de spurte sa seg i 2015 enig i at det er statens oppgave å vise omsorg for alle borgerne og sikre dem en anstendig levestandard (i 2007 hele 66%). Kun 7% sa seg enig i at staten i så liten grad som mulig bør blande seg inn i borgernes liv og økonomiske aktivitet.²⁴

Russernes syn på sin egen fortid er et kapittel for seg. Helt siden begynnelsen av 90-tallet viser meningsmålinger at et flertall av russerne gjennom alle år beklaget at oppløsninga av Sovjetunionen fant sted. Ved folkeavstemninga våren 1991 i Sovjetunionen (minus de baltiske republikkene, Moldova, Armenia og Georgia som boikottet) var det da også 71% i Russland som stemte for bevaring av unionen. (I hele Sovjetunionen var det 76% ja-stemmer, med en valgdeltakelse på 80%.) Går vi til 2016 var det 56% av det spurte utvalget som beklaget at unionen ble oppløst.²⁵ Dette kan – i tråd med det som er nevnt i forrige avsnitt – tolkes på ulike måter. Både som en nostalgisk lengsel etter nasjonal storhet, men også som et behov for elementær indre orden i landet, som en reaksjon på kriminalitet, Tsjetsjenia-krigen og en rekke terrorangrep gjennom en årrekke. Og i tillegg som en reaksjon mot den sosiale forverring som fulgte etter Sovjetunionens oppløsning. I 2005 ble man bedt om å oppgi hva man så som positivt ved Sovjetunionen. Svarene var i prioritert rekkefølge full sysselsetting, fredelige forhold mellom etniske grupper, økonomisk stabilitet, lov og orden og mer likhet. Kun 2 % mente at det var ingen positive sider. Man ble også spurt om hva man så som negative trekk ved unionen. Svarene her var for mye byråkrati, økonomisk stagnasjon og undertrykkelse av menneskeretter som de tre mest negative trekkene. 10% mente at Sovjetunionen ikke hadde noen

negative trekk. Men ikke bare i Russland beklaget man Sovjetunionens oppløsning. I Ukraina var 45% enig i påstanden «det er en ulykke at Sovjetunionen ikke lenger eksisterer», 47% var uenig. (Undersøkelse fra 2010.)²⁶

Sovjetunionen videreførte i en viss forstand det tsaristiske Russlands imperietradisjon, noe som særlig ble tydelig under Stalins lange periode som enehersker (1929-1953). De første åra etter oktoberrevolusjonen ble prinsippet om nasjonenes likeverd praktisert, og en av Lenins siste politiske gjerninger var å motsette seg Stalins storrussiske nasjonalisme. Resultatet av århundrer av russisk ekspansjon var i alle fall at mange russere levde utafor den russiske føderasjon, og dermed ikke ble borgere innafor grensene av det Russland som oppsto i 1991. I de øvrige 14 unionsrepublikkene levde det over 25 millioner russere i 1989, de utgjorde 17,4% av alle russere. Forholdet til disse var og er et stadig tema i russisk debatt. Dette skapte konflikter med de nye statene i det post-sovjetiske området, blant annet i forholdet til Ukraina og de baltiske statene. Tre kontroversielle militære operasjoner har med forholdet til russere utafor Russlands grenser å gjøre: i Moldova 1992 (russisk intervensjon sikret etableringa av den transdnestriske utbryterrepublikken med russisktalende befolkning), i Georgia 2008 og annekteringa av Krim i 2014.

Det politiske systemet – arven fra Jeltsin

Dagens Russland bærer med seg en tung arv både fra Sovjetsystemet og maktesløsheten dette systemet førte med seg og fra innføringa av røverkapitalismen under Jeltsin. Konsekvensene av denne arven kan bli langvarige.

Vestlige media skildrer i dag Putin som en diktator. Media, og dessverre også ikke få akademikere, framstiller utviklinga fra Jeltsin til Putin som en utvikling fra demokrati til stadig mindre demokrati eller rett og slett diktatur. Men det systemet med en sterk presidentmakt og med en meget svak parlamentarisk kontroll som Putin i dag leder, arvet han fra sin forgjenger Boris Jeltsin. Jeltsin var en helteskikkelse i Vesten, særlig i sine første år som president, da den avgjørende overgangen til kapitalisme og liberale reformer skjedde. Det sterke presidentsystemet ble utformet i disse årene, med uttrykkelig støtte fra vestlige ledere. Den kaotiske reformprosessen som Gorbatsjov satte i gang, og som blant annet medførte en oppløsning og diskreditering av kommunistpartiets maktmonopol, førte også til en styrking av de representative organene som i Sovjetunionens tid fungerte som sandpåstrøere for kommunistpartiets beslutninger. Det første reelt frie valg til disse organene ble holdt i mars 1989 (87% valgdeltakelse) og medførte en omfattende utskifting av det etablerte kommunistiske apparatet til fordel for nye folk. Det øverste sovjet og folkekongressen ble institusjoner hvor reelle avgjørelser ble fattet. Man kan si at den gamle parolen «All makt til

sovjetene» som begrunnet avsettelsen av den provisoriske regjeringa i oktober 1917, på sett og vis kom til heder og verdighet igjen mens Sovjetunionen lå på dødsleiet. Dette systemet, inklusive den gamle sovjetgrunnloven, ble videreført inn i det nye Russlands første år.

Da Sovjetunionen var oppløst (desember 1991), fortsatte Jeltsin som president i Russland; han var valgt inn i denne posisjonen i juni 1991. Han innledet sjokkterapien i januar 1992, bestående av hyperinflasjon (fri prisdannelse) og privatisering av offentlig eiendom. På en måned, fra desember 1991 til januar 1992, økte prisene med 245%. Denne politikken akselererte den økonomiske nedgangen som var startet under Gorbatsjov. Sparepengene til russerne ble verdiløse, kriminalitet og kaos bredte seg, mens noen få (gjerne yngre folk fra den tidligere kommunistiske eliten med nettverk og forbindelser, man snakket om den nye Komsomoløkonomien), beriket seg ved å manipulere til seg offentlig eiendom. Mot alt dette oppsto det raskt en opposisjon i de representative organene hvor en rekke partier satt, altså Russlands Øverste sovjet og Folkekongressen. Høsten 1992 ble liberaleren Jegor Gaidar nedstemt av Folkekongressen som Jeltsins kandidat til statsministerposten, noe Folkekongressen hadde rett til ifølge grunnloven. Konflikten eskalerte videre fordi Jeltsin ikke fikk støtte for sin økonomiske politikk fra de parlamentariske organene. I september 1993 annonserte derfor presidenten at han oppløste det øverste sovjet og Folkekongressen per dekret. Dette hadde ikke dekning i den gjeldende grunnloven, noe også Jeltsins tilhengere innrømmet.²⁷ Som mottrekk avsatte Det øverste sovjet Jeltsin og innsatte visepresident Ruskoi som fungerende president. Jeltsins svar på dette var å mobilisere støtte fra hæren og innenriksdepartementet. Tanks omringet parlamentsbygningen. En stor folkemengde, anslagsvis 20.000 motstandere av Jeltsins politikk, brøt den 3. oktober gjennom politisperringene og stormet parlamentet for å gi støtte til parlamentarikerne. Gatekamper spredte seg til sentrale deler av Moskva. Jeltsin satte inn hæren og unntakstilstand ble utropt.²⁸ Deretter ble Russlands Hvite hus (parlamentet) beskyttet inntil de folkevalgte overga seg.

Ifølge David Lane ble 187 mennesker drept og 400 skadet i denne operasjonen. Jeltsin var seierherre. Det øverste sovjet ble avvirket og en ny statsduma (som fortsatt fungerer) ble etablert. Ved valgene til denne statsdumaen i desember 1993 led Jeltsins støttespillere nederlag, og mange stemmer gikk til det gjenopprettede Kommunistpartiet og nasjonalpopulistiske partier. (Russlands valg, Jeltsins parti, fikk 15,5%). Ved seinere valg ble liberale og vestorienterte partier redusert til et minimum, og dette er fortsatt situasjonen i dagens Russland.

Imidlertid ble en ny grunnlov godkjent med knapt flertall ved folkeavstemning den 12. desember 1993. Avstemningen var, som det heter i en vestlig lærebok i russisk rett, «preget av alvorlige irregulariteter».²⁹ Den nye forfatninga bestemte at presidenten utnevner regjeringsmedlemmene

inklusive statsministeren, men statsministeren må godkjennes av statsdumaen. Presidenten kan avsette statsministeren og den øvrige regjering uten dumaaens medvirkning. Under bestemte forutsetninger, kan presidenten også oppløse statsdumaen. Presidentens makt ble med andre ord styrket og dette systemet står fortsatt ved lag.

La oss tenke oss at Putin trekker sammen militære styrker og beskytter statsdumaen fordi dumaaen domineres av politiske motstandere, et flertall heller i vestlig, liberal retning. Hundrevis mister livet. Deretter oppløses dumaaen uten legalt grunnlag. Putin lager en ny grunnlov som gir han enda mer makt. Det ramaskrik som da hadde rullet over den frie, liberale verden ville nok ha overgått dagens demonisering av Putin. Men hva gjorde man i 1993? Vesten applauderte Jeltsins handlinger. Mens Jeltsin skjøt i stykker det russiske parlamentet, gikk president Clinton ut med en støtteerklæring og sa at det var parlamentsflertallet som var ansvarlig for volden. Clinton så fram til «frie og rettferdige» valg i Russland. Det var ikke demokrati som var viktig for Vestens ledere. Det viktige var at Jeltsin fortsatte sin «reform-prosess» og med rå makt sikret kapitalismen i Russland.

Jeltsin som president

Fra 1993 har presidentvervet vært den helt overskyggende maktposisjon i Russland. Det viktigste valget ble heretter valget av president. Ved presidentvalget sommeren 1996 tok Jeltsin i bruk alle mulige metoder for å sikre gjenvalg. IMF og vestlige land ga økonomisk og politisk støtte slik at utestående lønninger til statsansatte kunne betales. Oligarkene fikk forsikringer om at de fikk beholde den offentlige eiendom de i realiteten hadde stjålet, bare de støttet Jeltsin. Jeltsin finansierte sin egen valgkamp ved per dekret å gi oligarkene pant i form av aksjeandeler i statsbedriftene til spottpris, mot at de lånte ham mellom 5 og 6 milliarder dollar. Da regjeringa ikke maktet å betale tilbake disse lånene, ble långiverne søkkrike. Det var i denne forbindelse at Michael Khodorkovskij oppnådde eiendomsrett til et av Russlands største energiselskaper, Yukos, som i 1996 ble verdsatt til 306 millioner dollar. Da samme Khodorkovskij i 2003 ble trukket for retten var selskapet verdsatt til 25 milliarder dollar.³⁰

Ved World Economic Forum i Davos i 1996, holdt de russiske finansmagnatene som der var til stede et møte den 1. februar der de elendige meningsmålingene (de viste 6% oppslutning) for Jeltsin før presidentvalget ble drøftet. Her besluttet oligarkene å bilegge sine interne (ofte voldelige) stridigheter og å gjøre alt for å få Jeltsin gjenvalgt. Oligarkene skulle sørge for at den sittende presidenten totalt dominerte valgkampen ved hjelp av deres privateide fjernsynsstasjoner. Opposisjonen, og især kommunistpartiet, ble utelukket fra fjernsynskanalen. Jeltsin hamret inn i russerne at valget sto mellom ham og «tilbakevending til totalitarisme».

Det gammelmodige og tilbakeskuende kommunistpartiet var langt fra populært, men partilederen Ziuganov fikk 32% i første valgomgang. Jeltsin fikk 36%. I andre valgomgang sikret Jeltsin støtte fra tredjekandidaten, Alexander Lebeds velgere. Jeltsin finansierte også Lebeds parti med det siktemål at Lebed kunne trekke stemmer vekk fra kommunistene. Lebed fikk som motytelse stillinga som sekretær for presidentens sikkerhetsråd, en stilling han imidlertid mistet i oktober samme år. Jeltsin fikk 54% mot 40% for Ziuganov. Når så mange stemte på kommunistpartiets kandidat i siste valgomgang, så skyldtes ikke det tilslutning til partiets ideologi, men desperasjon over sammenbruddet av levestandard, sivilisasjon og orden som fulgte med den kapitalistiske revolusjonen. I tillegg kom anklagene om valgfusk til å henge over dette valgresultatet. I 2012 uttalte daværende president Dimitri Medvedev i et intervju følgende om presidentvalget i 1996: «Det er knapt noen tvil om hvem som vant. Det var ikke Boris Nicolajevitsj Jeltsin.»³¹

Da Jeltsin gikk av som president nyttårsaften 1999 var hans popularitet på et absolutt lavmål, enkelte meningsmålinger viste 2% oppslutning. Hovedårsaken til dette var åpenbar, den økonomiske nedgang som ble framkalt av Russlands overgang til kapitalisme. Bare et lite mindretall av russerne tjente på dette, et mindretall som særlig var konsentrert til byene Moskva og St. Petersburg. Valgresultatene gjennom hele 1990-tallet viser da også at Jeltsin hadde markant bedre støtte i disse metropolene enn i det øvrige Russland. Ved presidentvalget 1996 fikk Jeltsin i første valgomgang 62% i Moskva, og altså 36% i landet som helhet. I andre valgomgang 77% i Moskva.³² Ved folkeavstemninga om bevaring av Sovjetunionen i mars 1991 stemte som nevnt 71% ja til å bevare unionen – men i Moskva var det kun 50% ja (av avgitte stemmer). Den russiske sosiologen Dimitrii Furman sier: «Vår anti-kommunistiske revolusjon var framfor alt en Moskva-revolusjon.» Men denne kapitalistiske revolusjonen møtte økende motstand når den raske levestandardsenkninga rammet nesten alle bortsett fra de som gjorde seg rike på privatisering av offentlig eiendom. Den kapitalistiske revolusjonen greide aldri å utvide sin sosiale basis. Furman sier: «Følgelig er «Moskva-ideologien» åpenbart ideologien til en minoritet, helt ut av stand til å bli en nasjonal ideologi.»³³

Forfølger vi denne problemstillinga fram til dumavalget i september 2016, så ser vi at Putins parti, Forent Russland, oppnår bedre valgresultater utafor Moskva og St. Petersburg enn i det øvrige Russland. Forent Russland fikk 54,2 % ved valg mellom partilistene (i tillegg kommer valg av i alt 225 enkeltkandidater). Men i Moskva og St Petersburg lå oppslutninga om Forent Russland på mellom 30 og 40% (presise tall for de to byene har jeg ikke, da byene er oppdelt i mange valgdistrikter). Valgdeltakelsen i Russland som helhet var på 48%, mens valgdeltakelsen i Moskva og St. Petersburg var på noe i overkant av 30% (ingen valgdistrikter i de to byene hadde mer enn 40%). Dette innebærer at støtten i befolkninga som helhet til Putins parti i de

to metropolene (etter beregning av Hans-Henning Schröder), i hvert fall i de seinere åra, kun ligger mellom 11 og 15%.³⁴ I disse byene finnes det åpenbart ikke noe flertall som identifiserer seg med Putins regime. Derimot er det nettopp her den mest aktive opposisjonen finnes.

Ved presidentvalget i 2012 fikk Putin i alt 64% av avgitte stemmer. I Moskva fikk han 47%. Putins politikk synes først og fremst å ha sterk støtte i mer perifere områder av Russland; og den er sterkere i den eldre generasjon som har opplevd kraftige levestandardreduksjoner, enn blant yngre. Nøkkelen til den økte politiske stabiliteten under Putin er at han har oppnådd tillit blant de sosiale grupper som ble hardest rammet av liberaliseringen av økonomien, og som opplevde en økning av levestandard under Putins første tiår. Man kan sjølsagt diskutere om denne tilliten er fortjent og ikke minst om det i framtida, hvor man kan anta at Vestens sanksjonsregime fortsetter, vil lykkes Putin å opprettholde tilliten. I motsetning til dette må vi si at det sosiale grunnlaget for Jeltsins liberalisering alt i utgangspunktet var svakt og ble fullstendig undergravd i takt med at reformene viste sine resultater. Store deler av intelligensiaen, lærere, leger, forskere etc, så sine sparepenger bli oppspist av inflasjonen og i tillegg ble mange av dem arbeidsløse. De hadde håpet på Jeltsins demokratisering og trodde på markedsreformene, men ble grundig skuffet.³⁵

I dette konfliktbildet mellom senter og periferi ligger det forøvrig en ironisk parallell til situasjonen under den russiske revolusjon i 1917, da bolsjevikene gjennomførte sin maktovertakelse med støtte av arbeiderflertallet (sovjetene) i Petrograd (som den gang var hovedstad) og Moskva.³⁶ Samtidig sto andre venstrepartier (de sosialrevolusjonære) sterkest blant bøndene som utgjorde folkeflertallet. Under den påfølgende borgerkrigen bølget frontene fram og tilbake, men bolsjevikene tapte aldri kontrollen over Petrograd og Moskva. Da bolsjevikpartiet forlot NEP-politikken og gjennomførte sin revolusjon ovenfra i form av Stalins tvangskollektivisering i 1930, møtte de hardnakket motstand fra bøndene. Dette ga revolusjonen en varig knekk. Jeltsin har ganske riktig mangt færre menneskeliv på samvittigheten enn Josef Stalin, men begge revolusjonene – kollektiviseringa på 30-tallet og den kapitalistiske revolusjonen på 90-tallet – var revolusjoner ovenfra, ved hjelp av statsapparatet og med bruk av diktatoriske metoder.

Putin som president

Putin overtok som president på et for ham heldig tidspunkt. Russland hadde nådd et bunnivå. Økonomien var på et lavmål. I perioden fra 2000 og fram til 2014, med et avbrekk i 2009 som følge av verdenskrise, var det kontinuerlig vekst i Russlands BNP. I Putins første to perioder som president (2000 til 2008) var det en bemerkelsesverdig økonomisk oppgang. Levestandarden økte. Lønninger og pensjoner ble sikret. Russland kvittet seg med nesten all

statsgjeld til utlandet, blant annet IMF-lån opptatt på 90-tallet. Dermed sto landet friere i forhold til USA, som dominerer IMF. Det ble slutt på at andre land i kraft av økonomisk styrke kunne intervensere direkte i russisk politikk. Noe av dette skyldtes at Putin førte en riktigere politikk enn Jeltsin, men mye av det skyldtes faktorer som ingen kunne styre, først og fremst prisutviklinga på olje og gass, Russlands viktigste eksportvarer. Prisen for et fat olje økte fra 9 dollar i 1999 til 45 dollar i 2004. Den russiske stat kunne legge seg opp et fond av valutareserver som kun ble overgått av tilsvarende reserver i Kina og Japan. Russlands finansminister, Kudrin, kunne til og med skape et «stabiliseringsfond» i 2003, som ifølge den amerikanske Russland-eksperten Allen Lynch, var inspirert av det norske oljefondet.³⁷ Dette reservefondet ble i de seinere års nedgang (2009 som følge av verdenskrise og i etter 2015 som følge av sanksjonene og oljeprisfall) satt inn som buffer mot økonomiske nedturer. Satt på spissen kan vi si at USA's krigspolitikk, med invasjonen av oljeprodusenten Irak som et høydepunkt i 2003, høyst ufrivillig ga et solid grunnlag for det mer sjølhevdende Russland under Putins styre. Landet ble nemlig sikret gode priser for sine viktigste eksportvarer, olje og gass.

Putin gjennomførte i tillegg en forvaltningsreform som gjorde det mulig å innkreve skatt på en mer effektiv måte. Skattene ble senket, men kontrollen ble skjerpet. Guvernørene i delrepublikkene ble ikke lenger valgt, men utnevnt av presidenten. Tendensen i retning av makt oppløsning og føydalisering på provinsnivået ble stoppet.³⁸

I 2007 produserte Russland like mye som den russiske republikk i Sovjetunionen hadde produsert i 1990. Levestandarden økte. Dersom vi setter real-lønna i 2001 = 100, så var reallønna i 2014 mer enn doblet til noe over 210, men med en viss nedgang i år 2015. Sjøl med meget store inntektsulikheter, og en stagnerende økonomi i de siste åra, er det klart at de aller fleste russere har fått det bedre under Putin-epoken.³⁹ Dette, ved siden av at Putin fikk slutt på Tsjetsjeniakrigen, bidro uten tvil til at han ble valgt og gjenvalgt som president. I 2000 fikk Putin 53% mot Ziuganov på andreplass med 29%, i 2004 fikk Putin hele 72%. Han ble også valgt til president for en tredje periode i 2012 etter Medvedevs mellomliggende presidentperiode. Putin fikk da 64%. Alt tyder på at Putin vil gjenvelges for en ny, 6-årig presidentperiode i 2018.

Det har uten tvil forekommet valgfusk og uregelmessigheter, trolig mest omfattende ved valgene i 2007, 2008 og 2011. Gjennom ulike beregningsmetoder har uavhengige valgobservatører kommet fram til drastiske anslag over stemmesedler som uberettiget er havnet i stemmeurnene i favør av det statsbærende partiet Forent Russland. For valget i 2011 snakkes det om tall fra 7 til 15 millioner stemmer, av en total stemmeberettiget befolkning på 110 millioner. Dette er usikre anslag. Om de er i nærheten av sannheten, betyr det at valgdeltakelsen i Russland er enda mindre enn antatt.⁴⁰

Bare en gang har det vært tilløp til en virkelig massemobilisering mot Putin. Det var nettopp etter dumavalget i desember 2011 da mange partier mente at de var rammet av omfattende valgfusk. Partier på høyre og venstre side gikk ut i samlet protest mot regimet få dager etter valget. Ifølge opposisjonen omfattet massedemonstrasjonen i Moskva rundt 40.000. Dette er den andre store opposisjonsmarkering mot en sittende president i det nye Russlands historie, men langt mindre voldelig enn den første, som var under Jeltsins bombing av parlamentet i 1993. Protesten førte i første omgang ikke til synlige resultater, men den satte en støkk i Putin. Den bidro til at han markerte seg sterkere som en nasjonal-konservativ leder, og kanskje til at han ble forsiktigere med å anvende direkte valgfusk. Det er i alle fall ikke rapportert om lignende omfattende valgfusk ved valgene etter 2011, og Putin synes uansett å ha hatt tilstrekkelig støtte til å bli valgt i mer rettferdige valg.

Med annekteringa av Krim, de vestlige sanksjonene og den økte spenningen mellom Russland og NATO fra 2014 har tendensen vært at de fleste politiske strømningene har sluttet opp om Putins utenrikspolitikk. Dette viser ikke bare valg, men også spørreundersøkelser. Den nye konsensus omfatter til og med liberalere på høyrefløyen. Forhenværende president Gorbatsjov har støttet Krim-annekteringa og har derved fått innreiseforbud til Ukraina. Putin ser ut til å ha greid å samle russerne i større grad enn tidligere, uten at dette betyr at utenrikspolitikken (annekteringa av Krim) bevisst har vært lagt opp med dette som siktemål. Alt i alt må vi fastslå at Putins suksess ikke alene kan forklares ved valgfusk eller andre former for illegal maktbruk. Putin nyter godt av en omfattende støtte i det russiske folk. Sammenlignet med andre statsledere er hans popularitetsrate blant de høyeste i verden.

Et spørsmål som er blitt stilt et representativt utvalg av russere i alle år siden 1993 er følgende: «Utvikler landet seg i riktig eller gal retning?» Svarene viser at russernes misnøye med utviklinga var massiv på 1990-tallet og at den gradvis har blitt redusert etter år 2000. På 90-tallet var det laveste tallet for dem som svarte «gal retning» 44% (1996), det høyeste var 73% (1998). På 2000-tallet var det laveste tallet for «gal retning» 25% (2008), det høyeste var 52% (2005). På 2010-tallet (tom 2017) var det laveste tallet 22% (2014 og 2015), det høyeste var 43% (2013).⁴¹ Det var altså først og fremst under 90-tallets sjokkterapi at russerne mente at landet gikk i gal retning. At dette skaper en viss forvirring i Vesten, reflekterer vel at vestlige media og politikere har problemer med å skille mellom sin egen negative oppfatning av Putins politiske kurs og det faktum at folk i Russland mente og mener at Putins kurs var langt å foretrekke fram for Jeltsin.

Tillit til institusjoner – Russland og USA

Vi har vært inne på at det til tross for ulikheter også er paralleller mellom politikk og politiske holdninger i Russland og i vestlige land. Det er velkjent

at det både i Vesten og i Russland finnes mange mennesker som ikke stoler på politikere og ikke deltar i valg. Et russisk «tillitsbarometer» fra september 2016 viser at russerne har til dels svært ulik grad av tillit til ulike institusjoner i det russiske samfunn. En tilsvarende undersøkelse foretatt av Gallup i juni 2016 viser tall for US-borgernes tillit til ulike institusjoner i USA. De to separate undersøkelsene kan ikke direkte sammenlignes, blant annet fordi den russiske omfatter 18, men den amerikanske omfatter 15 institusjoner. Likevel kan en god del avleses av disse undersøkelsene. Følgende tabell viser graden av «full tillit» («great deal of confidence» i Gallups undersøkelse) hos henholdsvis russere og amerikanske borgere til noen sentrale institusjoner i deres hjemland. Jeg har imidlertid føyd inn summen av full tillit og delvis tillit i parentes bak den russiske prosenten for full tillit og summen av «great deal» og «quite a lot confidence» i parentes bak den amerikanske prosenten for «stor tillit»:

Tillit til ulike institusjoner i 2016 - Russland og USA⁴²

Institusjoner	Russland	USA
President	74% (90%)	16% (36%)
Militære styrker	60% (81%)	41 (73%)
Kirka/religiøse organisasjoner	43% (69%)	20% (41%)
Media/TV, presse, radio	27% (73%)	8% (21%)
Statsdumaen/Kongressen	22% (68%)	3% (9%)
Små- og mellomstore bedrifter/Small business	22% (62%)	30% (68%)
Russiske storselskaper/Big business	11% (49%)	6% (18%)

Å gi en omfattende tolkning av disse tallene faller utafør rammen for denne artikkelen. Men de viser åpenbart en betydelig avstand mellom vanlige borgere (sivilt samfunn) og sentrale samfunnsinstitusjoner i begge land, men ikke overraskende er avstanden og mistilliten på viktige punkter (svak tillit til president, til media og til folkevalgt forsamling) klart større i USA enn i Russland. Hvordan så dette igjen skal tolkes vil være et mer åpent spørsmål. Er de amerikanske borgerne mer preget av opplyst og berettiget kritikk av sitt samfunn, eller er det heller snakk om en omfattende likegyldighet og tilbaketrekning fra politikken? Likegyldighet og tilbaketrekning fra politikken finnes også i stort monn i Russland, men disse tallene tyder på en noe større tillit til autoriteter i Russland enn i USA. I den russiske undersøkelsen ble det også spurt om tilliten til sikkerhetsorganene. 46% (73%) hadde tillit til dem. I

den amerikanske undersøkelsen ble det ikke spurt om sikkerhetsorganene, men tilliten til politiet var den tredje høyeste, nemlig 25% (56%).

Når tilliten til sentrale politiske institusjoner er så gjennomgående lav som her vises, så forteller det noe om to politiske systemer med alvorlige defekter. Det som slår en, er at ingen av disse systemene er i en slik posisjon at de kan opptre som ideal og forbinde for andre. Når den amerikanske kongressen skårer så lavt som 9% på dette tillitsbarometret, kunne man tro at USAs politikere ble mer forsiktige med å anbefale sitt eget politiske system som ideal for andre. Kongressen fortsetter imidlertid sin årlige sponning av omfattende programmer for *Democracy Promotion* med formål å velsigne resten av verden med USAs demokratiske verdier.

Kremls mange tårn

Russiske presidenter er avhengig av et maktgrunnlag blant samfunnets eliter i tillegg til støtte fra folket i valg. Kreml har mange tårn, sier man i Russland når man vil uttrykke at det finnes ulike elitegrupperinger som konkurrerer med hverandre. På toppen finnes det maktgrupper som representerer ulike interesser og institusjoner. Forholdet mellom disse har vært i endring siden Gorbatsjovs dager. Den øverste makthaveren kan påvirke disse maktgruppene. Men makthaveren er nødt til i en viss grad å manøvrere mellom dem. Putins styre preges av at han har greid å samle, ved bruk både av tvang og pragmatisk tilpasning, store deler av disse elitene under sin ledelse.

I hovedsak var det siden Jeltsins dager følgende grupper eller maktsentra som hadde betydelig innflytelse. Først oligarkene, og tilknyttet dem nyliberale vest-orienterte økonomer og politikere. Dette var en ny klasse av storkapitalister skapt av omveltningene på 90-tallet. Marx sier i *Kapitalen* at det er et kjennemerke ved kapitalister, i motsetning til andre herskende klasser, at de som herskende klasse innbyrdes står i et konkurranseforhold til hverandre og derfor preges av «det fullstendigste anarki». ⁴³ Derfor er denne klassen ikke uten videre egnet til å lede et samfunn, noe som ofte fører til at personer som sjøl ikke er store kapitaleiere sitter på toppen av det politiske systemet. Den indre solidariteten vil ofte mangle mellom kapitalister med unntak av situasjoner der klassens maktgrunnlag som sådan blir truet. I så måte er de russiske oligarkene en bekreftelse på Marx' påstand – slik også Donald Trumps kaotiske styre av USA i disse dager bekrefter noe av det samme. De nye oligarkene i Russland på 90-tallet har fortsatt sine økonomiske maktposisjoner intakt, men de greide aldri å bli en stabil ledergruppe som kunne stå i spissen for det russiske samfunn. Fram for alt manglet de totalt tillit i de brede lag av folket. Tabellen ovenfor viser at kun 11% av russerne har stor tillit til russiske storselskaper. Man må anta at oligarkene som sådan har enda mindre tillit, fordi ikke alle storselskaper

kontrolleres av oligarker (noen er statlige eller halvstatlige). Den vanlige oppfatninga i Russland er at oligarkenes rikdom skyldes tyveri.

Putin har aldri hatt planer om å reversere 90-tallets privatiseringsbølge. Men han måtte ha tilslutning fra den jevne russer for i det hele tatt å bli valgt som president. Han innledet på begynnelsen av 2000-tallet rettsforfølgelse mot enkelte av oligarkene og fikk kastet noen av dem i fengsel for de økonomiske manipulasjonene de hadde foretatt seg (Khodorkovskij). Oligarkene ble tvunget til å betale skatt og ble pålagt å holde seg unna direkte innblanding i politikken. Til sammenligning har oligarkene i Ukraina en langt sterkere politisk posisjon i sitt land enn de russiske oligarkene etterhvert har fått i sitt.

Hvilke andre maktgrupper finnes det i så Russland? I Russland har staten hatt stor betydning på nesten samtlige samfunnsområder, noe som ikke passer inn i en liberal referanseramme. Særlig to grupper med sterke røtter bakover til den sovjetiske perioden, til dels også bakover til tsartida, har vært viktige for å sikre et maktgrunnlag for Putin. Den første gruppa besto av folk tilknyttet sikkerhetsapparatet, de såkalte silowiki. Putin arbeidet sjøl i KGB på 80-tallet og var, som nevnt, en periode på 90-tallet sjef for FSB, KGBs etterfølger i Russland. Den andre gruppa besto av det omfattende sentrale statsbyråkratiet. I tillegg kom to andre grupper inn som støtter for Putins linje. Nemlig folk med bakgrunn i de store statsbedriftene, innen energi-sektoren (statsminister Medvedev er forhenværende leder av Gazprom) og ikke minst fra bedriftene innen det militær-industrielle komplekset. En fjerde gruppe er de militære lederne (som var blant de sterkeste motstanderne av Sovjetunionens oppløsning), og forsvarsdepartementet. Disse fire gruppene er ikke alltid på bølgelengde, men de virker alle i retning av å styrke statsmakta. Helt avgjørende var det antakelig at den russiske staten i løpet av 2000-tallet fikk bedret sitt finansielle grunnlag gjennom de store inntektene av olje- og gass-eksport. Man har fra liberalistisk hold ytret seg kritisk om at olje- og gass-produksjonen i Russland i stor grad igjen kontrolleres av staten. Ifølge David Lane synes grunnideen bak denne kritikken å være «det vestlige begrepet om demokrati» som går ut på at statsdrift eller statlig kontroll står i motsetning til demokrati, mens «private storselskaper defineres som en konstitutiv del av demokratiet.» Lane er kritisk til denne forståelsen av demokrati, og påpeker i tillegg det empiriske forhold at mange andre kapitalistiske land, blant andre Norge, har en større statseid andel av oljesektoren enn Russland. I 2011 var 85% av verdens samlede oljeressurser eid av stater, mens dette tallet for Russlands vedkommende i samme året var 40%. I 2004 var den statlige andelen kun 13% som følge av 90-tallets privatiseringer.⁴⁴ En del av de privateide oljeselskapene som oppsto på 90-tallet ble re-nasjonalisert på 2000-tallet, blant andre Yukos som følge av Putins rettsforfølgelse av oligarken Khodorkovskij. Dermed økte den statlige andelen av oljesektoren.

Sammenlignet med Ukraina kommer de her til syne noen ulikheter. I begge samfunn fikk oligarkene en mektig posisjon i løpet av 90-tallet. Men Russland kunne eksportere olje og gass, mens Ukraina ikke var i denne posisjonen. Den russiske staten kunne styrke seg på dette grunnlaget. Det skjedde en politisk stabilisering under Putin ved at han fikk tilslutning fra betydelige deler av velgerne fordi en god del av de økte statsinntektene ble brukt til å sikre disse velgernes materielle interesser. Dette er i det minste noe av bakgrunnen for at Putin-regimet atskiller seg fra det fortsatt oligark-dominerte regimet i Ukraina, med en av de sentrale oligarkene, Poroshenko, som president. Mens Putin, som vist over, har en bemerkelsesverdig høy tillit som president i Russland, var Poroschenkos tillit blant ukrainerne 23% i november 2015.⁴⁵

Man kan på denne bakgrunnen også forstå forskjellen mellom Jeltsins og Putins regime. Vi har tidligere nevnt at det sosiale grunnlaget for Jeltsins sjokkterapi var meget svakt. Så hvordan kunne dette regimet holde seg ved makta overhodet? Forklaringen ligger i hele den internasjonale situasjonen som eksisterte på 90-tallet, med de nyliberale kreftene anført av USA på offensiven, med et Tyskland som godtok USAs lederskap fordi USA var avgjørende for tysk samling og med den russiske stat vaklende på kanten av stupet. Dette tiåret var et høydepunkt hva angår den nyliberale ideologis dominans og faktiske oppslutning. USA, og dermed også IMF og andre internasjonale institusjoner, var en avgjørende støttespiller for at sjokk-terapien faktisk ble gjennomført. Allen Lynch sier det slik: «Gjennom sin materielle og politiske assistanse demonstrerte De forente stater under Clinton-epoken sin støtte til den russiske politikken.» Dette «fikk som resultat at De forente stater ble alliert med en fraksjon i Russlands politiske system, en fraksjon ... som ved slutten av ti-året hadde tapt hele den begrensede velgerstøtte den en gang hadde hatt. I løpet av denne prosessen har De forente stater blitt omstridt i det post-kommunistiske russiske samfunn på en måte som aldri var tilfelle under Sovjetunionens epoke».⁴⁶ Gjennom sin støtte til en ytterliggående sjokkterapi, blant annet ved at amerikanske juridiske eksperter utformet mange av Jeltsin presidentdekreter om privatisering, bidro USA til å polarisere russisk politikk og til at Jeltsin isolerte seg i forhold til dumaaen og den offentlige mening. Lynch hevder på grunnlag av denne analysen at USA «hemmet utviklinga av russisk demokrati», i strid med sin egen retoriske støtte til demokrati.⁴⁷

Fram til den kapitalistiske revolusjonen på 90-tallet var ikke russerne i utpreget grad anti-amerikanske. Grunnlaget for den anti-amerikanske holdninga, ikke bare i eliten, men også i folket, ble lagt etter Sovjetunionens sammenbrudd. Mange russere følte at USA og Vesten behandlet Russland som en annenrangs nasjon, noe som langt på vei var den faktiske situasjonen. Dette kom i konflikt med den russiske stolthet og streben mot nasjonal sjølhevdelse. Da Russland under Putin kom seg økonomisk på beina igjen og

krevde å bli behandlet på en likeverdig måte, forsvant forutsetninga for amerikansk og vestlig intervensjon i russisk politikk. Russland verken ville eller kunne være USAs læregutt i nyliberale reformer. I tillegg kom NATO-utvidelsene mot øst og utenrikspolitiske konflikter. Dermed var det duket for ulike former for rivalisering mellom Russland og Vesten på det internasjonale plan og dagens kald-krig-lignende relasjon mellom de to partene. (Vedrørende NATO-utvidelsen og de utenrikspolitiske konfliktene, se min andre artikkel i dette Vardøger-heftet.)

Makt og avmakt

Under nyliberalismens æra er det den anglo-amerikanske kapitalismemodell, preget av aversjon mot staten og nedbygging av offentlig velferd, som har vært på offensiven og som i dag møter økende motstand. Det burde ikke overraske noen om denne modellen ikke blir akseptert i Russland. Den blir jo også møtt med økende skepsis i en lang rekke andre land, inklusive i vårt eget Norge.

Å gjenvinne en viss statlig kontroll, både i forhold til utlandet og i forhold til markedskreftene innad, har vært den sentrale målsettingen til Putin-regimet. Men, når dette er sagt, må det tilføyes at de politiske myndighetene ikke har endret, og heller ikke har planer om å endre, det fundamentale forholdet at produksjonsmidlene i det store og hele skal være på private hender. Kort etter at Putin overtok som president gjorde han det klart at han først og fremst ønsket politisk stabilitet. Han betegnet 1990-tallet som en «stormende og revolusjonær» periode som var forbi. «Det vil ikke komme flere revolusjoner eller kontrarevolusjoner.»⁴⁸ Dette innebærer at flesteparten av dem som gjorde seg rike på 90-tallet har fått beholde sin rikdom og at flere er kommet til. De enorme forskjellene har fortsatt å øke under Putin. Moskva ble den metropol i verden som har flest milliardærer.⁴⁹

Økonomisk sett er Putin i all hovedsak innstilt på fortsatt tett samkvem med særlig Vest-Europa, med Tyskland som handelspartner nr. én. Oligarkene og særlig lederne av de store energiselskapene ønsker business as usual med Vesten. Det gjør også det velstående og liberalt innstilte sjikt av russere som har nytt godt av utstrakt økonomisk samkvem (dyre importvarer, reiser etc) med det vestlige utland. Et strengt sanksjonsregime rammer disse gruppene. På den andre sida er altså Putin tjent med å demonstrere ideologisk avstand. Russland følger sin egen sjølstendige vei. Denne dobbeltheten har i virkeligheten – det kan avleses av en rekke meningsmålinger som her ikke blir gjengitt – betydelig appell i det russiske folk.

Russlands svake punkt er at landet ennå ikke har greid å utvikle seg til en industrimakt som konkurrerer effektivt med de avanserte industristatene. Dette har vært Putins og Medvedevs bekymring gjennom en årrekke – at Russland skal forbli i en tilstand der 2/3 av eksporten består av olje og gass,

og dermed være sårbar for kraftige prisfall på olje, slik vi har sett i 2008 og i 2014. Merkelig nok har dette landet alltid vært en eksportør av råvarer som tømmer, olje, gass, eller matvarer som korn (før 1914 var landet verdens største hveteeksportør), sukker, kjøtt osv. I tsardømmets siste år var Russland den femte største industriprodusent i verden, men eksporterte kun en liten del av denne produksjonen, og da til asiatiske land. Samtidig var Russland verdens største importør av maskiner.⁵⁰ Den samme strukturen på utenriks-handelen forplantet seg mer eller mindre til Sovjetepoken. Sovjetunionen importerte en betydelig del av maskiner og avansert teknologi i tillegg til at en mengde tyske og amerikanske ingeniører ble innleid for å assistere i den forserte industrialiseringa på 1930-tallet. Samtidig ble landet rammet av datidas prisfall på råvarer og eksporterte kornvarer, tømmer og olje i store mengder til dårlige priser, mens bøndene sultet. Under Bresjnevperioden var Stalins brutale metoder blitt umulige. Den skakkjorte jordbrukssektoren, som var et resultat av Stalins kollektivisering (som Bukharin hadde kalt en «militær-føydal utbytting av bøndene»), greide ikke engang å produsere nok mat til sovjetbefolkninga. Fordi myndighetene fryktet en sosial eksplosjon, importerte man på 70-tallet og framover korn fra USA og tok opp lån i Vesten for å betale dette. På samme tidspunkt ble Sovjetunionen hovedleverandør av olje og gass til Europa, en posisjon Russland har den dag i dag. Tyskland var i alle år Russlands viktigste handelspartner. Til tross for at eksporten fra Russland til EU har vist en nedadgående trend i det siste tiåret, går fortsatt rundt 45% av Russlands eksport til EU, mens 10% av eksporten går til Kina.

Russlands økonomiske styrke, eller mangel på sådan, framkommer også av en liste over verdens 100 største selskaper (etter omsetning). Vi må ned til 60-plass for å finne et russisk selskap, Gazprom. Lenger nede på samme liste, som domineres av amerikanske selskaper, finner vi oljeprodusentene Rosneft og Lukoil.⁵¹ Russlands begrensede økonomiske styrke framgår også ved en sammenligning av Russlands statsbudsjett med andre lands. Russlands statsbudsjett utgjør i fremmed valuta ikke mer enn 220 milliarder Euro. (Etter den massive rubel-nedskrivninga i de seinere år har det skrumpet inn.) USAs føderale budsjett er omtrent 16 ganger større enn Russlands statsbudsjett. Bare USAs statsgjeld er to ganger større enn Russlands budsjett.⁵² Det er ikke merkelig at den russiske stat har problemer, og at store deler av statens reservefond må brukes til å dekke både sosialutgifter (over 50% av budsjettet) og de økende forsvarsutgiftene (forsvar og sikkerhet utgjør rundt 18%).

Når Putin i de seinere år har prioriterer å bruke statens reservefond slik at den jevne russer i det minste delvis skjermes for voldsom nedgang i levestandard som følge av den økonomiske krisa, så kommenteres det at hans motiv for dette ligger i et ønske om å bevare egen maktposisjon. Det antydes at pengene i stedet burde vært brukt til restrukturering og modernisering av

russisk økonomi.⁵³ Stalin tok ikke hensyn til bøndene da han gjennomførte sin tvangskollektivisering. Jeltsin brydde seg ikke om parlamentsflertallet og folkemeningen da han gjennomførte sin sjokkterapi. På denne bakgrunn er det både forståelig, og egentlig et godt tegn, at Putin satser på en strategi der det å bevare makt blir avhengig av et minimum av demokratisk oppslutning, og at denne demokratiske oppslutninga bare kan sikres ved å ta hensyn til folkets levekår. Utsiktene til en konsolidering av demokratiet, som i dag har alvorlige defekter, ville vært dårligere om det motsatte hadde vært tilfellet.

NOTER

- 1) Takk til Lars Mjøset for omfattende og kritiske kommentarer og endringsforslag til tidligere utkast, og til Rune Skarstein for gjennomlesning og endringsforslag. Noen av endringsforslagene er tatt til følge. Takk også til Alena Bakke for gjennomlesning, kommentering og hjelp med detaljer.
- 2) Silvia von Steinsdorff: Zwischen Russlandversteherin und (neuen) Kalten Kriegern. Russland-Analysen Nr 300, 17.07.2015 s 4
- 3) Behandlinga av Russland har vært mer edruelig og mindre hysterisk i land som Italia og Hellas.
- 4) Allen C. Lynch: *How Russia Is Not Ruled*. s 141-142
- 5) Russland-Analysen Nr 329, 3.2.2017 s 8
- 6) R. Dzarasov: *The Conundrum of Russian Capitalism*. London 2014, s 1. Dzarasovs bok er nærmere omtalt i Dag Seierstads bidrag i dette Vardøgerheftet.
- 7) David Lane *The Capitalist Transformation of State Socialism. The making and breaking of state socialist society and what followed*. London/NY 2014 s 190 og 191
- 8) Lane op cit, s 272
- 9) Roy Medvedev: *On Socialist Democracy*. Translated from the russian and edited by Ellen de Kadt. New York 1975, s 301. Medvedevs bok gir for øvrig en interessant analyse av de ulike dissidentgruppene på 60- og 70-tallet.
- 10) Tallene er hentet fra Moshe Lewin: *Gorbatschows neue Politik*, Frankfurt 1988, s 37 og 47. Lewins perspektivrike analyse kom opprinnelig på engelsk under tittelen *The Gorbatchew Phenomenon*, 1988.
- 11) Sysselsettingsstatistikken som her er referert er hentet fra M. Bienenfeld, T. Chetvernina og L. Lakunina: «The Russian Reforms and Their Impact on Labour: A Transition to What?». *Challenging the Market. The Struggle to Regulate Work and Income*. Red. Standford og Vosko, Montreal & Kingston 2004, s 127. Siden fallet i sysselsetting var 14% og fallet i BNP i samme periode er beregnet til ca 40%, betyr dette at det også var et markant fall i produktiviteten. I absolutte tall: 63 millioner sysselsatte i 1998 produserte 40% mindre enn 74 millioner i 1991. Også dette fallet i produktivitet er stikk i strid med de nyliberale løftene om å få fart på den stagnerende sovjet-økonomien.
- 12) At intelligensiaen var en stats-intelligensia og altså bundet til staten, samtidig som den gjennom sin opposisjon mot Sovjetstaten bidro til å delegitimere den samme staten og føre den mot avgrunnen, understrekes av Allen C. Lynch: *How Russia Is Not Ruled*, Cambridge 2005, s 64. «Its (intelligensiaens) entire social

- existence was defined in opposition to a state power on which it in fact depended for its salaries.”(ibid)
- 13) Dzarasov op cit, s 255-56. Dzarasov trekker her en parallell mellom Russland og den avregulering og økte krav til kortsiktig aksjonærprofitt som fant sted i vestlige land på 1980-tallet.
 - 14) Se særlig den kritiske analysen til Ellen Carnaghan: Do Russian Dislike Democracy? PS. Political Science and Politics Vol 40, January 2007 s 61-66 Carnaghan innfører et skille mellom liberale demokrater og markeds-skeptiske demokrater, og viser til at mange russere betrakter seg som demokrater men uten å være tilhenger av fritt marked. Andre undersøkelser bekrefter det samme bildet.
 - 15) Russland-Analysen Nr 307, 18.12.2015 s. 12
 - 16) Se for disse undersøkelsene Russland-Analysen Nr 327, 16.12.2016 s10 (prioritering av statsbudsjettet) og Russland-Analysen Nr 313, 8.4.2016 s 16 (opposisjon).
 - 17) Max Weber: Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Russland. Gesammelte Politische Schriften. Tübingen 1971, s 50
 - 18) Når det gjelder massen av russere mener i 2017 48% at oktoberrevolusjonen hadde en positiv eller meget positiv betydning i russisk historie, mens 31% mener at oktoberrevolusjonen var negativ eller meget negativ. Russland-Analysen Nr 343, 06.11.2017 s 10. Som viktigste årsak til revolusjonen anføres på topp arbeidermassenes nød (50% av de spurte anfører dette som årsak) og den provisoriske regjeringas svakhet (40%). Kun 20% av de spurte mener at årsaken var en «sammensvergelse mot det russiske folk». Ibid, s 11
 - 19) Denne agentloven gjør det ikke ulovlig å motta økonomisk støtte fra utlandet, men virker sjølsagt stigmatiserende for organisasjoner som må erklære seg som «utenlandsk agent». Blant annet er det sosiologiske instituttet Levida-sentret rammet, et institutt som har gjort en uvurderlig innsats når det gjelder meningsmålinger siden slutten av 1980-tallet. Mesteparten av meningsmålingene referert i nærværende artikkel er produsert av Levida.
 - 20) Se artikkel om Wladimir Zhirinovskiy. Wikipedia. The free encyclopedia.. (Hentet 30.10.2017)
 - 21) Russland-Analysen Nr 316, 20.5.2016 s 21
 - 22) Russland-Analysen Nr 313, 8.4.2016 s 14
 - 23) Se min artikkel Kina og Russland – en verdenspolitisk konstellasjon. Vardøger Nr 33/2012 s 79- 119
 - 24) Russland-Analysen Nr 296, 22.5.2015 s 21
 - 25) Russland-Analysen Nr 327, 16.12.2016 s 23. Grafikk 14
 - 26) Lane op cit, s 262-264
 - 27) W. Burnham, P.Maggs og G.M. Danilenko: Law and Legal System of the Russian Federation. NY 2004 s 168-169.
 - 28) Frankfurter Rundschau 4.10.1993. Se også Neue Zürcher Zeitung 5.10.1993. En interessant detalj i denne sammenheng er at Putin, som den gang var viseborgermester i St. Petersburg, ble sendt til Moskva for å støtte Jeltsin politisk i kampen mot parlamentsopprørene. Se Allen C. Lynch: Vladimir Putin and Russian Statecraft. Washington 2011, s 34
 - 29) Burnham, Maggs og Danilenko op cit s 169

- 30) For opplysningene i dette avsnittet se Lynch op cit s 41
- 31) Boris Yeltsin. Wikipedia, the free encyclopedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Boris_Yeltsin (hentet 25.4.2017) For opplysningene i de siste to avsnittene se Lynch: How Russia Is Not Ruled s 150-51. Opplysninga om møtet i Davos er hentet fra Chronik für die Jahre 1992-1999. Utgitt av Russland-Analysen. Se tidsskriftets.hjemmeside under «Chronik».
- 32) Se særlig Dimitrii Furman: «Centers» and «Peripheries». The Political Systems of the Three East Slavic Republics. Russian Social Science Review, vol 40, November-December 1999 s 28-47
- 33) Furman op cit, s 30 og 33. Furman forsøker også å forklare hvorfor Jeltsin tross alt vant presidentvalget: han mener at russerne valgte det minste av to onder og i tillegg har en tendens til å slutte opp om den sittende makthaver. En tredje forklaring er direkte valgfusk. Se s 33-34. Roy Medvedev påpekte i intervju med Klassekampen allerede under konflikten mellom Jeltsin og parlamentet poenget med Jeltsins manglende sosiale basis. «Han har ingen sosial klasse bak seg.»(Grete Gaulins intervju med Medvedev i Klassekampen 2.10.1993 s 6)
- 34) Russland-Analysen Nr 327, 16.12. 2016 s. 2. Valgresultatet i sin helhet finnes i samme nummer av Russland-Analysen.
- 35) Jf den viktige analysen til Alexander Tschepurenko: Politische Grundstimmungen und Wählerverhalten. Russland-Analysen Nr 12, 23.1.2004 s 1-7 som påviser mer markedsvennlige holdninger blant det sosiale «mellomsjiktet» enn blant den øvrige befolkninga i Russland på 90-tallet og fram til 2003.
- 36) St. Petersburg som byen i dag heter har skiftet navn av politiske grunner en rekke ganger. Den het St Petersburg fra grunnleggelsen i 1703 til 1914 da navnet ble det mer russiske Petrograd. I 1924 ble byen omdøpt til Leningrad. I 1992 ble byen døpt tilbake til St. Petersburg.
- 37) Allen C. Lynch: Vladimir Putin and Russian Statecraft. Washington 2011, s 71
- 38) Lynch: Vladimir Putin and Russian Statecraft, s 82
- 39) Russland-Analysen Nr 327, 16.12.2016, grafikk 2 på s 7.
- 40) Alexander Kynew: Wahlfälschung und ihre Grenzen: der regionale Vergleich im Vorfeld der Präsidentschaftswahlen. Russland-Analysen Nr 235, 9.3.2012 s15-18. Se også om motiver og politisk bakgrunn for valgfusk Andrei Yakovlevs artikkel i samme nummer: Regionale Eliten, föderale Transferzahlungen und Anreize zur Wahlfälschung, s 4-7
- 41) Russland-Analysen Nr 339, 21.7.2017 s 14
- 42) Kilde for de russiske tallene er Russland-Analysen Nr 323, 21.10.2016 s 20. Kilden for det amerikanske tillitsbarometret er Gallup, tilgjengelig på <http://news.gallup.com/poll/192581/> Takk til magister Owe Steen-Hansen, Tromsø, som gjorde meg oppmerksom på Gallups meningsmåling. I Gallups tillitsbarometer blir amerikanske borgere regelmessig siden 1993 spurt om tilliten til 14 sentrale institusjoner (fra 2007 utvidet til 15 institusjoner). Jeg har her kun tatt med et utvalg av disse.
- 43) K. Marx: Das Kapital Bd III, Berlin 1966, s 888
- 44) David Lane op cit, s 304-05.
- 45) Ukrainien-Analysen Nr 165, 09.03.2016 s 10. Ukrainien-Analysen utgies, i likhet med Russland-Analysen, av Forschungsstelle Osteuropa ved Universitetet i Bremen og av Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde i Berlin.
- 46) Lynch: How Russia Is Not Ruled, s 137

- 47) Ibid, s 137-139
- 48) Putin sitert etter Frankfurter Allgemeine Zeitung 4.4.2001
- 49) Tony Wood: Collapse as Crucible. New Left Review Nr 74, Mars/April 2012, s 29
- 50) Karl C. Thalheim: Russia's Economic Development. I: Russia Enters the Twentieth Century 1894-1917. Edited by G. Katkov et. al. London 1971, s 107-108
- 51) Tallene gjelder året 2016. Se Frankfurter Allgemeine Zeitung 5.7.2017
- 52) Jens Siegert: Wirtschaftskrise in Russland – und keiner protestiert. Warum? Russland-Analysen Nr 303, 23.10.2015 s 12
- 53) Jeronim Perovic': Sucht nach Öl. Das «System Putin» und die Folgen der Wirtschaftskrise. Russland-Analysen Nr 313, 8.4.2016 s 2-7. Forfatteren er kritisk til «Putins system», men vedgår at Putin har stor oppslutning og at noe av bakgrunnen er at «90-tallets misære» er «meget present» i den russiske bevisstheten. (s 4)

DET UPASSENDE RUSSLAND¹

Det er snart et kvart århundre siden Russland la kommunismen bak seg. Dagens herskere har hatt styringen i femten år. Ved slutten av denne styringsperioden vil Vladimir Putin ha sittet med makta like lenge som Leonid Bresjnev. Helt fra begynnelsen har den vestlig opinionen vært skarpt delt i synet på Putins regime. Regimet tok over styringen etter en periode med allmenn elendighet og økonomisk sammenbrudd som nesten endte i statsbankerott. Ved slutten av Putins første periode var det åpenbar at landet igjen var kommet på beina gjennom ny økonomisk vekst og politisk stabilitet. Like åpenbart var Putins popularitet, noe som nettopp skyldtes denne snuoperasjonen. Men bortsett fra disse kjensgjerningene er Vestens bedømmelse av dette regimet svært motstridende.

På den ene siden finner vi en fløy som etter hvert er blitt stadig mer høylytt, og som mener at kjernen i Putins maktsystem er korrupsjon og undertrykkelse. Det representerer en nyautoritær stat som er grunnleggende fiendtlig overfor Vesten. Denne staten er ifølge dem ikledd en tynn hinne av legale styringsformer foldet rundt en vaklende pyramide av kleptokrati og bandittvesen. Disse synspunktene er i hovedsak rådende blant korrespondenter, men ikke begrenset til dem. Et representativt utvalg finner vi i boken til *Economist*-redaktøren Edward Lucas: *The New Cold War* (2009) og bøkene til *Guardian*-journalisten Luke Harding: *Mafia State* (2012) samt i *Standpoint*-skribenten Ben Judah: *Fragile Empire* (2013). Ifølge Lucas har Putin tatt makta gjennom et «kynisk kupp». Han beholder makta med «gangstermetoder», og han kaster «en mørk skygge over den østlige halvparten av kontinentet». Etter Hardings mening er Russland under Putin «blitt en mobbende, voldelig, grusom og ikke minst umenneskelig stat». For Judah er Russland «et angstfylt og nedbrutt samfunn», et av «historiens store feiltakelser» viklet inn i et system på randen av sammenbrudd. Men siden «Putin ikke kan gi fra seg makta uten frykt for å bli arrestert», bør Vesten «spørre seg selv om man ikke skal tilby han eksil for å unngå blodsutgytelser».²

På motsatt side finner vi en fløy med et større innslag av akademikere deriblant to ledende autoriteter på den politiske utviklingen i Russland etter kommunismens fall: David Treisman og Richard Sakwa. De to gir en langt mer positiv vurdering av Putins regime, men ikke uten at de også peker på regimets mørkere sider. I sin bok *The Return* (2011) analyserer Treisman utviklingen i Russland i de to tiårene etter Sovjetunionens fall. Her utdyper han det han tidligere har hevdet: Russland er et typisk middelinntektsland

med de defekter som følger med dette utviklingsstadiet, som for eksempel statsstøttet kompiskapitalisme, korrupsjon, skjev inntektsfordeling og vridde medier. Men Russland er samtidig et mye friere samfunn enn oljestatene i Gulfen, land som Russland ofte sammenlignes med. Landet er dessuten mye mindre voldelig enn enkelte respektable medlemmer av OECD som for eksempel Mexico. Det er mindre preget av statlig kontroll i energisektoren enn for eksempel Brasil. De fleste russere opplever større frihet etter 1997, og de føler seg lykkeligere. På bakgrunn av disse observasjonene stiller Treisman følgende spørsmål: «Tjener det virkelig Vestens langsiktige interesser å tillegge regimet en imperial dagsorden, noe det ikke finnes bevis for, og å overdrive regimets autoritære trekk, demonisere Kreml og romantisere den liberale opposisjonen?»³

Richard Sakwa er en svært produktiv vitenskapelig forsker på Russland i det nye århundret. Han har publisert fire kjente bøker og en strøm av artikler om dette temaet. Sawkas poeng er at Putin har brukt makta innebygd i konstitusjonen som hans regime arvet fra Jeltsin. Han har alltid handlet innenfor rammene av denne grunnloven uten å bryte med lovens underliggende liberale normer. Resultatet er verken en mildere utgave av Sovjetregimet eller et moderne autokrati med unntakstilstander, massefengslinger og åpen sensur. Resultatet er heller en todelt stat som på den ene siden består av et konstitusjonelt forankret lovstyre, og på den andre siden et statsadministrativt system regulert av vide fullmakter. Spenningen mellom de to statssøylene forsøkes balansert gjennom Putins sentralisering av makt. «Kjernen i Putins system», skriver Sakwa i *The Crisis of Russian Democracy* (2011), «er å holde de to statssøylene i balanse mot hverandre». Lykkes denne balansekunsten, gir dette håp om en mulig utvikling i retning av det Sakwa kaller den vestlige «standardpakken» bestående av et konstitusjonelt forankret lovstyre, liberalt demokrati og frie markeder. Dette vil i så fall skje etter hvert som «det latente og mektige potensialet i det postkommunistiske demokratiet» blir aktivert. «Da vil institusjonene som nå etteraper den liberale standardpakken gradvis oppnå selvstendig liv og funksjon, og den konstitusjonelle statsformen vil overvinne vilkårligheten i det administrative systemet».⁴

Tvetydigheter

Disse diametralt ulike synspunktene på utviklingen i Russland er ikke resultatet av ulikt ideologisk ståsted, et fenomen som var typisk for 1930-årene og under den kalde krigen. Alle som er sitert ovenfor, deler den samme politiske grunnholdningen: tilslutning til «standardpakken» av vestlige verdier slik den defineres av Sawka, og slik den brukes som målestav for hva som skal godkjennes som framskritt i det russiske samfunnet. De motstridende synspunktene er heller en speiling av de reelle tvetydighetene i

samfunnssystemet de forsøker å ta mål av og analysere. Disse tvetydighetene gjennomsyrrer hele spekteret av dette systemets uttrykksformer innenfor økonomi, politikk og ideologi.

I tiden etter Jeltsin har det vestlige kommentariatet først og fremst vært opptatt av hvorvidt Russland passerer syretesten for enhver respektabel kapitalisme: markedsfrihet og sikring av privat eiendomsrett. Hvordan har disse kjerneverdiene i en liberal markedsøkonomi klart seg under Putin? Dersom man bruker ulike konvensjonelle indikatorer som mål, framstår regimet som forretningssvennlig. Flat bedriftsbeskatning og inntektsskatt på 13 prosent bør vekke misunnelse blant direktørsjiktet i vestlig næringsliv. Etter at Russland ble medlem av WTO er avgiftsnivået for import av industrivarer satt til under 8 prosent. Offentlig gjeld har ligget rundt 10 prosent av landets brutto verdiskaping selv etter finanskrisa i 2008. Valutaeservene er på 500 milliarder dollar, noe USA og EU-landene bare kan drømme om. Handelsbalansen har stort sett vist overskudd siden århundreskiftet. Etter at Putin kom til makta har den private sektoren økt fra 45 til 60 prosent av verdiskapningen, og gjentatte ganger har han forsikret investorene om at «vi bygger ikke statskapitalisme».

Imidlertid gir energisektoren et bilde med litt andre nyanser. I 2011 sto denne sektorene for 52 prosent av eksportverdien og 49 prosent av de offentlige inntektene. Gassektoren er organisert av et statsmonopol, og statens eierandel i oljeindustrien har under Putin økt fra nær null til 45 prosent. Likevel, privat kapital kontrollerer mesteparten av landets oljeresurser. Akkurat dette gjør Russland til et unntak i dagens verden på lik linje med bastioner for de frie markedskreftene som USA, Canada og Storbritannia. Overalt ellers er offentlig eierskap i denne sektoren regelen. Dette gjelder for Brasil så vel som for Norge, for arabiske land så vel som for Angola og tilsvarende for Indonesia og Venezuela. Men når det gjelder Russland, er *endring* i eierskap viktigere enn en gitt fordeling av eierskap på et bestemt tidspunkt.

Putin var fullt klar over at en generell reversering av røverprivatiseringen (*prikhvatizatsiya*) som ble gjennomført under Jeltsins overoppsyn, ville ha vært umåtelig populært og blitt hilst velkommen av den russiske befolkningen. Med ett viktig unntak har han avvist en slik politikk. Unntaket er eksproprieringen av Yukos-imperiet. Gjennom denne aksjonen tok han knekken på makta til den suverent mest hensynsløse oligarken fra Jeltsinperioden og endret med ett slag premissene for å utøve makt og fordele privilegier. Skjebnen til Mikhail Khodorkovskij, glamorisert i lokal og internasjonal presse som en titan i Nytt Russisk Entreprenørskap, sendte en utvetydig melding til hans likesinnede røverbaroner. De kunne beholde sine milliarder, men ikke uten bibetingelser. Etter dette har ingen oligark utfordret statsmakta. Om nødvendig må de være forberedt på å bidra når makta kaller. Med andre ord: når omstendighetene tvinger fram en konflikt mellom stats-

makt og privatøkonomisk makt, er hensynet til privat eiendomsrett ikke lenger ubetinget. For å beskrive dette fenomenet er det noen som trekker tradisjonstrådende helt tilbake til 1500-tallets absolutisme og karakteriserer dette fenomenet som en slags moderne versjon av *pomestie*: eiendom med tilbakekallelserett som Ivan 4. (den grusomme, O.a.) tildelte sin tjenesteadel.⁵

Opprinnelsen til disse karakteristiske trekkene i Putins styringssystem må vi søke i de formative erfaringene han høstet etter Sovjetunionens fall. Etter Oktoberrevolusjonen flyttet Bolsjevikene det politiske maktsenteret fra Petrograd til Moskva som de mente var lettere å forsvare under borgerkrigen. Etter dette ble byen omdøpt til Leningrad og gjennom hele sovjettiden gradvis redusert til en politisk blindgate der karrieren til lokale ledere som oftest ble amputert av død eller vanære. Etter åpningen av den russiske økonomien på 1990-tallet fikk byen, nå omdøpt til St.Petersburg, nye muligheter. Den ble igjen storbyen som sterkere enn andre byer i Russland orienterte seg geografisk og kulturelt mot Vesten, nettopp slik Peter den Store hadde lagt opp til da han grunnla byen.

Kort tid etter hjemkomsten fra KGB-tjeneste i Dresden ble Putin hyrt inn som assistent for St.Petersburgs nye borgermester, Anatoly Sobchak, og fikk ansvaret for de økonomiske relasjonene med utlandet. Dermed havnet Putin midt i et nettverk tråkket sammen for politisk innflytelse og businessmanøvrering. Her kunne han knytte nye entreprenører og veteraner fra sikkerhetstjenesten sammen med juridiske og finansielle fiksere av ulikt sortiment. Dette nettverket ble senere rekrutteringsbasen for kjernetroppene i hans presidentstyre. Mot slutten av 1990-tallet ble Sobchak satt under granskning mistenkt for massiv korrupsjon. Han flyktet til Paris og ble senere hjulpet av Putin som på den tiden arbeidet i Kreml.

Putins styringssystem fikk sin form etter tusenårsskiftet. De fleste ledende figurene i dette systemet kom fra St.Petersburg-nettverket (*pitertsy*): for eksempel de neoliberale haukene Anatolij Tsjubais, Aleksej Kudrin og Herman Gref, etterretningsfolkene Igor Setsjin, Sergej Ivanov og Vladimir Jakunin, sikkerhetssjefene Nikolaj Patrusjev og Alexander Bortnikov, de juridiske leiesoldatene Dmitrij Medvedev og Dimitrij Kozak, og presidentens milliardærkompiser Gennadij Timtsjenko og Rothenberg-brødrene.⁶ I denne konstellasjonen av personer gikk det ikke noe klart skille mellom de økonomiske liberalistene og de med tilknytning til det statlige maktapparatet: sikkerhetstjenesten og det militære (*siloviki*). De sikret seg alle private formuer i kraft av sine posisjoner i det politiske nettverket. Men denne kjernen av støttespillere var ingen klan. De var en uensartet gruppe der konflikter og skiftende allianser var dagens orden. Dette ga Putin manøvringsrom til å skyfle på posisjoner og å balansere ulike interesser mot hverandre og dermed fungere som maktmegler mellom statsmaktas interesser og kapitalinteressene i stort.

Gleb Pavlovskij var kommunikasjonsrådgiver i Putins administrasjon og en av de mest intelligente av presidentens «politiske handverkere». Pavlovskij har gitt oss en levende beskrivelse av tankegangen bak denne formen for politisk virksomhet. I et intervju fra tidlig på året 2012 forteller han følgende:

«Putin er en mann fra sovjettiden som forstår kapitalismen på en sovjetisk måte. Innenfor denne forståelsesrammen er kapitalismen et kongedømme av demagoger som støtter seg på store pengesekker og et militært maskineri som har som ambisjon å kontrollere verden. Denne forestillingen er svært klar og enkel og den sitter i hodet på Putin ikke som offisiell ideologi, men som en form for sunn fornuft eller vanlig folkevett. Ser vi på sovjettiden i lys av denne forestillingen, var vi sovjetmenneskene selvsagt idioter. Vi prøvde å bygge et rettferdig samfunn når vi i stedet skulle ha akkumulert store pengesekker. Hadde vi lyktes med å akkumulere mer penger enn kapitalistene i Vesten, ja, da kunne vi ha kjøpt dem opp, eller vi kunne ha skapt våpen som ikke fantes i Vesten. Slik var det! Det var et spill vi tapte fordi vi ikke tok en del enkle grep: vi skapte ikke vår egen kapitalistklasse. Vi ga ikke de kapitalistiske predatorene, slik de ble beskrevet for oss, en sjanse til å utvikle seg til å bli våre predatorer som kunne fortære deres predatorer. Dette var Putins tankesett, og jeg tror ikke det har forandret seg på en grunnleggende måte siden den gangen».⁷

Oligarkene som ble skapt under Jeltsins regime, hadde ikke forstått de absolutte begrensingene i deres rolle. Yukos ble da også tildelt en lekse til skrekk og advarsel. Men samtidig ble det ikke stilt kritiske spørsmål om det virkelig var behov for et sjikt av superrike. Putin var klar over at det ville være umulig med en generell nedkvisting av oligarkene fordi det ikke fantes et alternativt sjikt av kapable entreprenører som kunne erstatte dem. Dette ble bekreftet av Vladislav Surkov, tidligere høyrehånd og stabssjef for Putin. I et intervju fra 2011 forteller han følgende: utvalget av forretningsmenn «... er svært tynt og veldig verdifullt ... de er bærere av kapitalen, intellektet og teknologiene». Av dette følger at «... oljefolkene er minst like viktige som oljen; staten må gjøre det beste ut av begge».⁸ Ifølge denne økonomiske logikken sitter de uunnværlige på toppen og er derfor de siste som må gå.

Garantisten for orden

Hvordan står det så til med de politiske ingrediensene i Sawkas standardpakke? Putin har alltid insistert på at samfunnet han styrer er demokratisk. Det er da også få som hevder at Russland er et politi- og militærdiktatur. Friheten til å uttrykke seg på trykk eller på nett er ikke mye mindre enn i Vesten. Anledning til å utøve denne friheten i TV og i aviser er langt mindre, men denne friheten møter små begrensinger på nettet hvor Russland kan skryte av å ha den største internettbruken i Europa. Det er mer elektronisk

overvåkning av landets borgere i USA. Partier som reelt eller nominelt tilhører opposisjonen, blir jevnlig valgt inn i parlamentet. Landets grunnlov som ble vedtatt under Jeltsin, ble hyllet av Vesten. Denne grunnloven står fortsatt ved lag. Russland er medlem av Den europeiske menneskerettsdomstolen. Den sivile rettsutøvelsen forgår innenfor rammene av landets lover og i stor grad uten innblanding. Konturene av en *Rechtsstaat* er reelle, og disse konturene er ikke alle eksempler på luftspeilinger. Men systematikken i dem brytes av en annen og omsluttende orden.

Landets grunnlov var selv et resultat av valgfusk. Dette ble avslørt av Jeltsins egen kontrollkommisjon, noe som vestlige akademikere og reportere overser i all stillhet. Siden Sovjetunionens fall, har ikke et eneste valg vært uten fusk og bruk av makt. Jeltsins valgseier som president i 1996 ble hyllet både i Det hvite hus og i Downing Street, men i virkeligheten var dette «valget» en notorisk konfiskering av folkets vilje uttrykt gjennom valg. Seksten år senere ble det storstilte valgfusket i 1996 innrømmet av Medvedev som selv ble valgt som president innenfor samme system. I følge Medvedev ble valget i 1996 vunnet av lederen for Den russiske føderasjonens kommunistparti, Gennadij Ziuganov.⁹ I motsetning til Jeltsin kunne Putin ha oppnådd sine valgseire som president uten å gripe til valgfusk, men da uten tilsynelatende å vinne så overlegent. På den andre siden har Putins parlamentariske partialibi, Det forente Russland, ikke oppnådd valgresultat som tyder på tilsvarende folkelig støtte.¹⁰

Maktfordelingsprinsippet eksisterer knapt nok innenfor rammene av grunnloven. Juridiske prosesser på høyt nivå i rettssystemet er underlagt Kremls vilje. Etter at Dumaen ble satt under artilleribeskytning av Jeltsin, har den lovgivende forsamlingen langt på vei blitt redusert til et organ med symbolsk makt. Selv ikke regjeringen kan fullt ut kalles et utøvende maktorgan siden presidenten både kan utnevne statsministeren, (bortsett når Putin utnevner seg selv), og dessuten avsette statsministeren. Presidentskapet har derfor full kontroll over regjeringen og dermed den utøvende makta. Navet i dette politiske systemet er et «superpresidentskap» som i internasjonal sammenheng er et konstitusjonelt særtilfelle blant stater av en viss størrelse.

Bærekonstruksjonen som holder oppe dette tynne eller fiktive representasjonssystemet, er et maskineri for maktbruk. Størrelsen på det føderale og lokale byråkratiet har siden Jeltsin mer en doblet seg til om lag 1.7 millioner ansatte. Sikkerhetsapparatet har under Putin økt tilsvarende, og de tilhørende bevilgningene er mer enn tolv ganger større. Den føderale sikkerhetstjenesten, FSB, har vokst til 350 000 ansatte. Toppsjiktet i de regionale administrasjonene kommer i stor grad fra sikkerhetstjenesten. FSB danner derfor et mer finmasket nett i hele samfunnet enn det gamle KGB gjorde.¹¹ Ser vi bort fra krigssonene i Nord-Kaukasus, håndteres den direkte undertrykkelsen av politiske motstand med hjelp av avdelinger fra spesialstyrkene. Opprørspolitiet settes inn mot protester og demonstrasjoner som ikke er

godkjent av myndighetene. Bestillingsmord har eksistert siden Jeltsin-perioden, og oligarkene mistenkes ofte for å ha en finger med i spillet. Bestikkelser og bakromshandel blir av en autoritativ kilde anslått til flere tusen milliarder rubel.¹² Korrupsjonen er allestedsværende på alle nivå i statsapparatet. Den er limet som bidrar til å koble sammen de administrative, representative og repressive institusjonene til et fellessystem.

Så mye om det innvortes grunnlaget for regimet. Men Vestens målestav for å vurdere regimets framgang inneholder enda et element. Dette elementet oppfattes som en obligatorisk del av den liberale standardpakken. Derfor blir det sjelden nevnt. Denne tausheten innhyller et implisitt krav: en statsdannelse blir ikke en sertifisert imitator av den liberale standardpakken med mindre den ideologisk forplikter seg overfor den internasjonale orden som forvalter disse liberale verdiene. Det å etablere et demokrati blir først anerkjent av Washington og Brussel når man samtidig slutter seg til det euro-amerikanske økumeniske felleskapet.

I hvor stor grad føyde Russland seg etter denne betingelsen? Da Putin tok over styringen i Kreml, insisterte han på at Russland historisk tilhørte Europa, men at landet identifiserte seg med den mest utviklede delen av Europa. Ifølge Putin er «vi er alle vesteuropeere». Putin antydte til og med at Russland kunne bli medlem av NATO. Senere uttalelser i den retningen ble langt mer forsiktige. Men regimet og dets medier sluttet aldri å peke på felles verdier i den vestlige sivilisasjonen, verdier som Russland var forpliktet til å forsvare sammen med USA og EU i kampen mot internasjonal terrorisme. Putin var den første som uttrykte solidaritet med Bush i forbindelse med angrepet på Tvillingtårnene og Pentagon. Han la ned sovjetbasene på Cuba og i Vietnam og åpnet russisk luftrom for amerikanske forsyningslinjer til Afghanistan. Han gjorde lite ut av NATOs ekspansjon på Balkan, og Russlands forsvar ble heller rustet ned enn oppgradert. Dette var tydelige eksempler på at Russland ønsket å være en pålitelig partner for Vesten og et solid medlem av det internasjonale samfunnet. Men hele tiden var det et forbehold.

Moskva hadde gitt slipp på ambisjonen om å etablere en samfunnsmodell og alternativ til den kapitalistiske sivilisasjonen og dens ulike politiske former. Men regimet hadde ikke gitt slipp på retten til autonomi innenfor landets grenser. Russland ville fortsette å bygge videre på sine tradisjoner forankret langt bakover i landets historie. I et såkalt tusenårsbudskap på terskelen til sitt første presidentskap forklarte Putin hva denne autonomien dreide seg om:

«For oss har staten, dens institusjoner og strukturer, alltid spilt en usedvanlig viktig rolle i livene til landet og folket. En sterk stat er for russerne ikke en unntakstilstand som det må kjempes mot. Det er heller motsatt: en sterk stat er kilden og garantisten for samfunnsordenen. Den er initiativtaker og drivende kraft i all endring».¹³

Utenrikspolitisk betydde dette at Russland skulle aksle sine plikter som stormakt, (*derzhavnost*), og fylle denne rollen som en av stormaktene blant flere andre stormakter slik tradisjonen hadde vært siden 1700-tallet.¹⁴ Det er lett å se motsetningen mellom dette vokabularet, hentet fra fortidas hierarkiske herredømme-strukturer, og den tilsynelatende herredømmefrie diskursen knyttet til «det internasjonale fellesskapet». I denne diskursen er enhver hentydning til makthierarkiet bannlyst, noe som selvsagt tjener utøvelsen av hegemoniet til den reelle stormakta i det internasjonale samfunnet. USA ble da heller ikke imponert av Putins innledende erklæringer om å være et fullverdig medlem av den vestlige klubben samtidig som han pukket på Russlands autonome rolle som tradisjonell stormakt. På denne bakgrunnen ble det viktig for regimet å konstruere en identitet som kunne bygge en bro mellom de to sprikende ambisjonene. Det Russland skulle stå for, var å bli «et uavhengig demokrati». Substantivet i utsagnet knytter an til og signaliserer tilhørighet til den liberale standardpakken, mens adjektivet i utsagnet peker mot avvik fra den samme pakken. Landet skulle med andre ord utvikle sin egen variant av den liberale standardpakken uten å bli en tradisjonsløs etteraper sertifisert av «det internasjonale fellesskapet». Det måtte Vesten bare finne seg i og leve med.

Sjokkene

Slik var situasjonen våren 2008 ved slutten av Putins andre presidentperiode og etter en ubrutt periode med rask økonomisk vekst, stigende levestandard, politisk stabilitet og popularitet i hele befolkningen. Men Adam var ikke lenge i paradiset. Snart skulle fire påfølgende kriser ryste regimet og i tur og orden påvirke ulike sider av regimets grunnmur. Den første krisa meldte seg noen måneder etter at Putins andre presidentperiode tok slutt. Da slo sjokkbølgene fra Vestens finanskriser innover Russland. På dette tidspunktet hadde landet betalt ned utenlandsgjelda fra Jeltsin-perioden og etter hvert bygget opp en romslig reserve ved hjelp av de årlige eksportoverskuddene. Men i den samme perioden hadde private og statlige banker uten magemål tatt opp store lån i utlandet med sikkerhet i russiske statsobligasjoner. Dette ble utgangspunktet for en kredittboble der verdien på de utenlandske kravene nær tredoblet seg fra 2006 til 2007.¹⁵ Presset av Wall Street startet de vestlige kreditorene å kreve inn korttidslåneene. Litt senere stupte oljeprisen fra 147 dollar til 34 dollar fatet. Så å si over natta mistet det russiske aksjemarkedet en tredjedel av verdien. En massiv pengeinnsprøyting i banksystemet hindret en generell kollaps i økonomien, men den påfølgende økonomiske nedturen ble dypere i Russland enn i andre større økonomier. Den samlede økonomiske aktiviteten, målt med bruttonasjonalproduktet, ble i 2008 redusert med 7.9 prosent.

I løpet av 2010 var den russiske økonomien kommet gjennom krisa, men tiden med overskuddsbudsjett var forbi. For å bevare støtten i befolkningen måtte regime velge en økonomisk politikk som de neolibérale haukene alltid har vært motstandere av. De offentlige utgiftene ble økt for å opprettholde konsumnivået. Overskuddet fra petroleumsvirksomheten som tradisjonelt hadde blitt investert i utlandet, ble nå brukt for å øke pensjonene og andre sosiale ytelser. Men den gyldne tiden var forbi, og tiden som kom ble preget av lav vekst eller ingen vekst i det hele tatt. Konesjonskapitalismen hadde mislykkes i å fornye den fysiske kapitalen og landets teknologiske grunnlag. Overskuddsprofitten fra energisektoren hadde i liten grad blitt brukt til produktive formål. Plutokratene hadde ikke investert det økonomiske overskuddet i modernisering av russisk industri. De hadde i stedet plassert overskuddet i fast eiendom i hjemlandet og i finansielle krav i utlandet.

Redusert økonomisk spillerom ble fulgt av politisk trøbbel. Putin overførte presidentskapet til sin medhjelper Medvedev. Han var samtidig nøye med å ivareta den konstitusjonelle legitimiteten som delvis fungerte som symbol for hans anseelse i utlandet. Medvedev var den i Putins kjerne-tropp som han i størst grad regnet med ville roe Vesten og forsikre den liberale opinionen om regimets progressive intensjoner. Men selv ikke for en begrenset periode trakk Putin seg tilbake fra den politiske scenen. Han flyttet inn i Det hvite hus som statsminister. Dette spesielle arrangementet, som kritikerne spottende kalte «tandemokrati», fungerte likevel ikke helt som tenkt. Medvedev ønsket å få på plass en ny konstitusjon som i større grad var formet etter hans eget hode, og som kunne danne plattform for en ny periode som president i Kreml. Han begynte å ytre seg kritisk om bedrageri, korrupsjon, lovløshet, «legal nihilisme» og teknologisk stagnasjon. Han gjorde seg lekker for de uavhengige mediene og erklærte at det ikke var aktuelt med politisk byttehandel mellom velferd og frihet. Men disse retoriske øvelsene var ikke uttrykk for merkbare endringer i det politiske systemet. Hans forslag om å øke presidentperioden fra fire til seks år var snarere et typisk virkemiddel for å konsolidere det samme systemet. Manøvrene til Medvedev ga innledningsvis de liberale kretsene håp om reformer, men det hele endte med økende frustrasjoner etter hvert som reformhåpet svant.

I mellomtiden ble Putin stadig mer irritert over ambisjonene til president-vikaren. Friksjonen mellom dem kom tydelig til syne i forbindelse med Russlands støtte til NATOs bombing av Libya. Medvedev forsvarte denne aksjonen som et legitimt og velkomment slag mot barbariet. For Putin var denne krigshandlingen et misbruk av Sikkerhetsrådets resolusjon. Tidlig på høsten 2011 meldte noen ledende politiske teknokrater i Putins indre krets overgang til den politiske fløyen som mer eller mindre åpent støttet Medvedevs kandidatur for en ny presidentperiode. Dette skapte politiske forventninger i Moskva, der man så for seg at Medvedev som president for en

ny periode og frigjort fra sin gamle mentor, ville sette i gang en etterlengtet liberalisering av regimet.

Disse illusjonene fordampet raskt da Putin i september erklærte at han og Medvedev ville bytte jobb. Med en slukøret Medvedev ved sin side kunne Putin fortelle at han nå ønsket å gjenoppta sin rolle som president for en ny periode i tråd med en «gammel avtale». Det siste var åpenbart usant. Denne rokaden ble gjennomført på en så brutal måte at den tydelig viste hvem som var sjefen, men rokaden viste seg samtidig å bli en politisk feilberegning. Resultatet ble ikke mer likegyldighet og resignasjon. Arrangementet provoserte i stedet til stor indignasjon i hele Moskvaområdet, og verre skulle det bli. Stemningen i hovedstaden ble eksplosiv da det mot slutten av året ble benyttet uhørt og utilslørt svindel for å kamuflere et kraftig fall i oppslutning til Putins parti, Det forente Russland. Bortimot hundretusen demonstrerte mot regimet. Dette var mer enn det demokratiforkjemperne klarte å mobilisere i perestrojkatiden. For første gang stod Putin overfor en brei opposisjon i det politiske hjertet av landet. De politiske bølgene spredte seg dessuten, om enn med mindre kraft, til flere byer i utkanten av landet. Men sett i lys av hele det russiske samfunnet var opposisjonen likevel et godt stykke fra å nå en kritisk masse.

De fleste av protestantene i Moskva kom fra en privilegert minoritet av befolkningen. De var stort sett rekruttert fra den nyere middelklassen knyttet til profesjonsyrker som i nasjonal sammenheng speilet et svært spesialisert storbymiljø. Dette storbymiljøet skilte seg radikalt fra resten av Russland på grunn av en usedvanlig sterk konsentrasjon av det som i Vesten beundrende betegnes som moderne kreative yrker: reklame, mote, kommunikasjonsrådgivning, informasjonsteknologi, konsulentvirksomhet og tilsvarende. Selv om dette sjiktet av unge og «kreative» i hovedsak har en liberal politisk innstilling, var bredden i de politiske demonstrasjonene spredt over et vidt politisk spekter som strekte seg fra venstreorienterte strømninger til nasjonalistiske grupper. Denne ideologiske heterogeniteten ble speilet av den fremmedfiendtlige bloggeren Alexei Navalny. Han ble et offentlig symbol for opposisjonen samtidig som han ikke bare tordnet mot styrtrike banditter, men også mot lutfattige innvandrere.

Bortsett fra kravet om rettferdige valg og ukorruperte offentlig ansatte var ikke opposisjonen som helhet i stand å skape et samlende program som kunne fenge majoriteten av befolkningen. Denne majoriteten var nettopp de som levde uten fordeler av noe slag og under forhold der ulikhet, usikkerhet, fattigdom og ineffektivitet betydde langt mer for hverdagslivet enn juridiske prinsipper. Når situasjonen er slik, er det lite trolig at den russiske befolkningen lar seg mobilisere politisk av en kritikk som begrenser seg til å ta avstand fra regimets formelle strukturer uten overhodet å ta stilling til den sosiale substansen som berører folk flest.¹⁶ Navalnys resept for frihet taler for seg selv: ti modige forretningsfolk og regimet vil falle.

For å møte utfordringene i sentrum av Moskva busset Putin inn offentlig ansatte, arbeidere og unge bøller fra forstedene. Disse fungerte som støyende motdemonstranter. Som støtte i valget til en ny presidentperiode mobiliserte han hele det administrative apparatet og statsmediene. Valget vant han uten problem. Det beste den liberale opposisjonen klarte å mønstre som motvekt var milliardæren Mikhail Prokhorov. Han var en av oligarkene og for øvrig berømt etter å ha blitt arrestert av fransk politi mistenkt for hallikvirksomhet på et vintersportssted i Alpene. Putin vant valget med noe mindre margin enn ved de forrige to presidentvalgene. I tråd med vanlig praksis ble vinnermarginen for syns skyld rapportert noe oppblåst. Han vant samtidig valget med en endret politisk profil. Konsensus hadde preget hans to første presidentperioder. Denne harmonien var nå en saga blott. Nå krevdes det polarisering for å beholde makta. Det vil si å mobilisere de med lavere inntekt og mindre utdanning mot de oppblåste og fasjonable urbane sjiktene. I denne kulturstriden var opposisjonen underlagt de samme strategiske restriksjonene som Putin. Han kunne riktignok øke de offentlige utgiftene for å opprettholde og bedre de fattiges kår, men systemets grunnleggende sosio-økonomiske virkemåte var et ikke-tema for begge parter. De ideologiske rammene for den politiske mobiliseringen forutsatte at politisk støtte ikke kunne mobiliseres fra et klassepolitisk utgangspunkt. Mobiliseringen ble ført innenfor rammene av en kulturkrig der patriotisk og moralsk sinnelag ble satt opp mot tradisjonsbrudd av alle slag, og der ikonene for russiske moral-tradisjoner og sann tro ble hyllet som vaksine mot dekadansevirus av fremmed opphav.

Denne kulturkampen ble ført på det nasjonalt nivået og der hadde denne verdikampretorikken muligens noe effekt, men på det regionale nivået var denne kulturkampen langt mindre virksom. Gapet mellom folks tillit til Putins lokale ledere ute i regionene og Putins personlige oppslutning nasjonalt var blitt stadig større. Dette var allerede tydelig ved Dumavalget. I 2013 fikk Alexei Navalny lov til å stille som ordførerkandidat i Moskva etter at regimet en tid hadde vaklet i valget mellom represjon og konsesjon. Han stilte mot regimets egen forhåndsfavoritt som vant valget. Bare 33 prosent av de stemmeberettigede deltok, og Navalny fikk 27 prosent av stemmene, noe opposisjonen feiret som en moralsk seier.

Utenfor hovedstaden, Moskva, har den regionale identiteten til befolkningen alltid vært relativt svak. Dette skyldes delvis en geografi dominert av et ensartet og enormt steppelandskap. På den andre siden er den sosiale og den regionaløkonomiske fragmenteringen av landet blitt eksepsjonelt sterk etter at Sovjetunionen ble oppløst. De grunnleggende drivkreftene bak denne fragmenteringen er den naturgitte regionale fordelingen av naturressurser med tilhørende økonomisk virksomhet og økonomisk (grunn-)rente eller også fordelingen i fraværet av slike ressurser og økonomiske aktiviteter. Dersom det ene eller det andre regionale aspektet spiller på lag med dagsordenen til

sentralmakta, kan lokale spørsmål bidra til å gi nasjonale spørsmål mer vind i seilene. Men de regionale konfliktene trenger ikke nødvendigvis å virke integrerende på regimet. I 2014 ble inntrykkene fra tidligere politisk uro i Kaliningrad og Jaroslav forsterket av at to uavhengige kandidater ble valgt som borgermestere i Novosibirsk og Jekaterinburg. Dette er henholdsvis den tredje og den fjerde største byen i Russland. Sprekkene i regimet ble stadig tydeligere.

Imidlertid kan svakere kontroll som åpner for slike valgresultat, også tolkes som en kurskorreksjon. I sin omfattende analyse av regimet, konkluderer Sakwa i et optimistisk toneleie. Siden «... essensen i putinismen hele tiden er å trekke til seg makt og personell inn i det politiske senteret», er i følge Sakwa Putins strategi etter valgavvikene «... å forsøke og inkorporere fraksjoner av opprørerne i et rebalansert maktsystem» med «... potensiale for endring og utvikling». Russland trenger lovstyre, rettfærdige valg og sikring av eiendomsretten, men det er «... langt fra sikkert at et Russland uten Putin kan løse disse oppgavene bedre enn en Putin satt under press av tilfrisknende institusjoner i den konstitusjonelle staten og under trykk av en stadig mer moden og mobilisert opinion»¹⁷ Det er med andre ord for tidlig å avskrive tiltrekningskrafta fra den liberale standardpakken.

Grenseland

En mer kritisk test lå og ventet. Etter den økonomiske og politiske krisen kom den diplomatiske. Tonen i Putins utenrikspolitikk endret seg i løpet av hans to første presidentperioder, men retningen var langt på vei uendret. Fortsatt var partnerskap med Vesten det prioriterte målet. Dette veivalget innebar anerkjennelse og respekt for Russland som den største landmakta i Europa, felles front mot islamsk terrorisme, alliert med ISAF i Afghanistan, medlem og vert for G8, deltaker i Midtøstenkvartetten, nære forbindelser med Israel og sist, men ikke minst: en blomstrende økonomi integrert i det globale kapitalmarkedet. Men Russlands forhold til USA og EU var samtidig preget av flere friksjonspunkt.

Traktaten mot utvikling av antirakettskjold ble ensidig sagt opp av USA. Et radarsystem for antirakettforsvar fikk en framskutt plassering i Sentral-Europa. Jackson-Vanik restriksjonene som opprinnelig gjaldt handelsforbindelsen mellom USA og Sovjetunionen, ble ikke avvirket av USA selv om Russland ble medlem av WTO. Til tross for dette trenger vi bare kaste et blikk på resolusjonene i Sikkerhetsrådet i denne perioden for å se at Russland føyde seg etter Vestens ønsker over hele fjøla. Det eneste unntaket er Russlands veto mot Annan-planen. Dette var en fremforhandlet plan i regi av FN for å oppheve todelingen av Kypros og etablere en føderalstat. Planen møtte sterk greskkypriotisk motstand, og Russland la ned veto etter en appell om hjelp fra regjeringen i Nicosia.¹⁸

Alt i alt var Russland i denne perioden en pålitelig og samarbeidsorientert kraft i det internasjonale samfunnet. Landet var bæreren «... av det Euroasiatiske kontinentets siviliserende misjon».¹⁹ I Medvedevs presidentperiode hullet russisk utenrikspolitikk enda mer i retning av Vesten. I samforståelse med Washington kansellerte Moskva leveransene av rakettsystemet S-300 til Iran. Dette var et våpensystem som ville gjøre det vanskeligere for USA og Israel å gjennomføre luftangrep mot Iran. Gang etter gang støttet Russland FN-sanksjoner mot Iran på initiativ av USA. Landet ga grønt lys for å bombe Libya, og det sørget endog for at NATO fikk etablere et transportknutepunkt på russisk jord ved Uljanovsk for NATO-operasjoner i Afghanistan.

Imidlertid var ikke den politiske himmelen uten skyer som fra tid til annen kastet skygger over Russlands gode relasjonene til Vesten. Den potensielle kilden til disharmoni var særlig knyttet til landets tradisjonelle sikkerhetsinteresser i beltet av tidligere sovjetrepublikker mot sør. I Moskvas øyne var dette sikkerhetsinteresser som de euroamerikanske partnerne burde respektere. Disse sikkerhetsinteressene var særlig knyttet til naboområder som i lokal russisk språkbruk ble kalt «Det nære utland», territorier som en gang hadde tilhørt det tsaristiske imperiet. Fra et politisk ståsted var de baltiske statene allerede absorbert av NATO og EU og var dermed ikke lenger en del av «Det nære utland». Av ulike grunner var regimet heller ikke urolig for de sentralasiatiske statene. Disse statene hadde for øvrig regimer som var tilstrekkelig lik det russiske, noe som i seg selv bidro til stabile relasjoner til Moskva selv om det her og der fantes amerikanske baser knyttet til krigen mot terror. Den maktpolitisk sensitive buffersonen lå et annet sted: i områdene som strekker seg fra vestkysten av det Kaspiske hav til utløpet av Donau i Svartehavet og omfattet de tre republikkene i Trans-Kaukasus, samt Ukraina og Moldova.

Problemene startet i Georgia. Grensa mellom Georgia og Russlands utgjør om lag 75 prosent av hele grensestrekningen mellom Russland og nabostatene i Kaukasus. I 1992 gikk regimet til Eduard Sjevardnadse til angrep på Abkhasia. I begynnelsen av sovjettiden var Abkhasia formelt en autonom republikk i Sovjetunionen, og landets kjernebefolkning var sunnitsjerkessisk. I 1935 ble landet etter initiativ av Stalin og Beria «forent» med Georgia. Etter oppløsningen av Sovjetunionen valgte Abkhasia å bryte med Georgia. Abkhasia forsvarte seg mot invasjonen fra Georgia gjennom å mobilisere frivillige muslimske krigere fra hele Nord-Kaukasusområdet, inkludert Shamil Basajev som senere ble tsjetsjensk opprører. Den abkhasiske motstandshæren nedkjempet de georgiske invasjonsstyrkene fullstendig, og Sjevardnadse slapp så vidt unna med livet i behold.²⁰ Det første utbruddet av kamper i Kaukasusområdet ble fulgt av Jeltsins angrep på Tsjetsjenia. Jeltsin lyktes i første omgang med å nedkjempe opprøret der i 1996. Tre år senere kom det andre russiske angrepet på Tsjetsjenia, nå etter

ordre fra Putin. Dette angrepet knuste den tsjetsjenske motstanden, og regimet til Ramzan Kadyrov ble installert i Groznyj.

En tiårsperiode senere er disse områdene langt fra pasifisert. Hele Nord-Kaukasus sør for Stavropol fylke (*krai*) er i realiteten en krigssone. Opprøret mot russisk herredømme og dets vasaller føres under banneret til radikalisert islam, og det omfatter et område fra Dagestan til Karatsjajevo-Tsjerkessia. Tsjetsjenia er preget av massearbeidsløshet, ulikhet og fattigdom, og landet er tømt for den tidligere russiske befolkningen som har flyktet med tilhørende svinnende bruk av russisk språk. I denne situasjonen har landet under sin brutale krigsherre oppnådd en de facto uavhengighet, men uten at båndene til Moskva er kuttet. I andre urolige områder støtter Moskva de lokale herskerne med penger og soldater uten å blande seg inn ut over omfanget av denne støtten.²¹ I Russland er befolkningen så mistroisk mot disse områdene at halvparten av befolkningen, i følge meningsmålinger, er villig til å gi slipp på dem. Men i disse områdene har Vesten aldri ytret mishag mot de russiske inngrepene uansett hvor brutale de har vært. Helt fra Clinton og Blair til Obama og Merkel er Russlands politikk i disse urolige områdene beskyttet av ukrenkeligheten til grensene som ble fastsatt av Jeltsin.

I andre områder er det ikke slik. Sjevardnadse ble i sin tid som utenriksminister for Sovjetunionen hyllet av Vesten for sin rolle i oppløsningen av unionen. Godt ti år senere, i 2003, var han blitt et avfeldig og korrump fossil, og han ble kastet som president i Georgia etter enda en gang å ha forfalsket et valg. Regimet som fulgte, ble ledet av Mikheil Saakasjvili. Han hadde tidligere tilhørt den forrige presidentens menn. Han fullførte sin advokatutdannelse i New York. Hans mest sentrale rådgiver var en amerikaner som stod på lønnslista til USAID, og lobbyisten hans i Washington var assistenten til den republikanske kongressrepresentanten John McCain. Som ny president forsterket han Tbilisis orientering mot Vesten og smidde sterke bånd til president Bush. Han åpnet for militære rådgivere og utstyr fra USA og sendte georgiske tropper for å støtte USAs okkupasjon av Irak.

På hjemmebane fortsatte han i fotsporene til forgjengeren når det gjaldt å undertrykke opposisjonen og manipulere valgene. Utenrikspolitisk var hans hovedmål det samme som for Sjevardnadse: NATO-medlemskap for Georgia. Trygg på støtte fra Vesten startet han noe overmodig et angrep mot Sør Ossetia. Dette var et annet umake territorium i Kaukasus. Området ble under Sovjetunionen forent med Georgia i 1922, men det erklærte seg som uavhengig etter oppløsningen av unionen. Russland svarte på angrepet fra Georgia med et motangrep gjennom en tunnel som forbinder Sør Ossetia og Nord Ossetia som ligger nord for Kaukasusfjellene og tilhører Russland. Det russiske angrepet knuste den georgiske hæren slik at veien til Tbilisi lå åpen for de russiske styrkene. Men etter å ha sikret Sør Ossetia, trakk de russiske styrkene seg tilbake. Innledningsvis ble Russlands motreaksjon heftig kritisert i de vestlige hovedstedene og karakterisert som russisk aggresjonen.

Etter hvert som bakgrunnen for konflikten ble klarlagt, stilnet kritikken, men selvsagt uten noen form for dementi. Fire år senere og etter å ha tapt et valg flyktet Saakasjvili til USA med anklager om kriminelle lovbrudd hengende over hodet.

For Russland var to hensyn avgjørende når denne konflikten skulle kontrolleres. Det første var å sørge for at NATO ikke sirklet inn Russland fra sør og brukte Georgia som trampoline for Vesten i dette området slik de de ulike regimene i Georgia hadde lagt opp til. Det andre hensynet var knyttet til situasjon med pågående væpnede opprør i regionen og behovet for å forsegle Russlands sikkerhetssystem i Nord-Kaukasus mot trøbbel og konflikter lengre sør. I Vesten var meningene delte om klokskapen i å innlemme Georgia i NATO. Til gjengjeld var enigheten udelt når det gjaldt å fordømme Russlands press på Georgia. Man var også enige om å understreke at Georgias grenser nå og i framtida skulle forbli uendret uten hensyn til den historiske bakgrunnen for grensedragningen, og om denne var forenlig med realitetene på bakken. Men området striden dreide seg om, var egentlig sekundært for begge parter. Området var riktignok viktigere for Russland enn for Vesten, men innsatsen i spillet var ikke all verden. Da de tilsvarende og motstridende maktinteressene flyttet seg til Ukraina, ble situasjonen langt mer eksplosiv.

Ukraina rakner

Det er dype kulturelle og historiske skiller mellom Russland og Georgia med sin særegne middelalderhistorie, kaukasiske språk og spesielle skrift, mkhedruli. Det var ikke noen tilsvarende kløft som skilte de to slaviske befolkningene på tvers av grensene mellom sovjetrepublikkene Ukraina og Russland i sovjettiden. Som nabostat til Russland er Ukraina med sin befolkning og sitt territorium ti ganger større enn Georgia og uten sammenligning langt viktigere for Russland. Ikke bare er de økonomiske og kulturelle båndene til Russland tette. For russerne står Ukraina fortsatt friskt i minnet som et meget sentral slagfelt under Andre verdenskrig som russerne karakteristisk nok betegner som Den store fedrelandskrigen 1941-45. Det var her Den røde arme startet de avgjørende motoffensivene mot *Wehrmacht*. Da Jeltsin tok makta i Russland og med dette oppløste Sovjetunionen, fulgte de lokale kommunistlederne i Ukraina etter i samme sporet. De forlot Kommunistpartiet og grep sjansen til å bli herskere av en uavhengig stat. Ukrainisk nasjonalisme har alltid vært sterk i Galicia, som ligger i den vestlige delen av landet. Det ble annektert av Stalin fra Polen så sent som i 1945. Men i folkeavstemningen om uavhengighet stemte 90 prosent for uavhengighet på tvers av de ulike regionene.

Valgskredet for uavhengighet var et uttrykk for at et uavhengig Ukraina ville bli et mer velstående land enn Russland på grunn av Ukrainas mer fruktbare jord og vennligere klima. Dette viste seg å være en illusjon. Men også forestillingen om Ukrainas enhetlige nasjonale identitet viste seg å bli en luftspeiling. Uavhengigheten førte til det motsatte: en økonomisk kollaps som ble langt mer alvorlig enn den som Russland fikk erfare under Jeltsin.²² Inntekt per hode i Ukraina falt fra 1570 dollar i 1990 til 635 dollar i 2000. Det økonomiske sammenbruddet førte til en sterk dagen-derpå anger, særlig i de mest berørte industrielle regionene i øst. I 1994 var 47 prosent av befolkningen i den sørøstlige delen av landet mot uavhengighet fra Russland, mens bare 27 prosent var for.²³ Selv om de harske økonomiske vilkårene ikke slapp taket, dovnnet likevel denne frustrasjonen i takt med en økende resignert tilpasning til status quo. Da Ukraina ble uavhengig, var levestandarden i Russland det doble av hva den var i Ukraina. I dag er den tre ganger høyere. Selv i Hviterussland er levestandarden dobbelt så høy.

Den økonomiske nedturen bidro etter hvert til å forsterke dype kulturelle splittelser i et land der det offisielle språket er ukrainsk, mens en majoritet av befolkningen ennå snakker russisk. I tillegg kommer ulikhetene mellom Vest-Ukraina og Øst-Ukraina. Den vestlige delen av landet har en polsk forhistorie og politiske strømninger som knytter trådene tilbake til mellomkrigstidens ukrainske ultrahøyrenasjonalisme med forgjengere som Dmytro Dontsov og Stepan Bandera. I den østlige delen av landet finner vi det store rustbeltet der man har en tendens til å skue bakover til glansdagene i den forgangne sovjet-tiden. Mellom disse områdene i vest og øst finner vi en stor geografisk flate der sjatteringene av sympati for de ulike kulturelle og politiske ytterpunktene skifter tyngdepunkt ved elva Dnjepr.

Helt fra starten av landets uavhengighet ble Ukrainas politiske system åpnere enn det russiske. Dette skyldes delvis de kulturelle og politiske spenningene som delte landet, men det var også fordi superpresidentskapet etter modell av Russland ikke fikk fortfeste. Dermed beholdt parlamentet en reell lovgivende makt og i tillegg den kontrollerende funksjonen overfor den utøvende makta. Men siden den sentrale statsmakta var svak og uten dype institusjonelle røtter i historiske tradisjoner fra tsartiden og sovjettiden, ble statsmakta ganske snart offer for ekspropriering av rivaliserende oligarkarklaner. Rov av tidligere offentlig eiendom, massiv korrupsjon og bestillingsmord var minst like omfattende i Ukraina som i Russland. Men i Russland var det helt utenkelig at oligarker av typen Boris Beresovskij og Mikhael Khodorkovskij kunne overta makta i Kreml.

Utviklingen i Ukraina ble ikke bare påvirket av konkurrerende oligarker og splittende regionale og kulturelle konflikter. I tillegg kom de geopolitiske spenningene: vest for Dnjepr dominerte tiltrekningen fra EU og øst for Dnjepr var tiltrekningen fra Russland tilsvarende sterk. Brussel og Washington manøvrerte for å trekke landet mot Vest samtidig som Russland

trakk i motsatt retning. På hver sin side av Dnjepr var den folkelige sympatien for de to ulike alternativene relativt jevnt balansert mot hverandre. På tilsvarende vis pendlet den politiske makta i Kiev mellom disse alternativene de første årene etter uavhengigheten.

Nederlag og mottiltak

I Ukraina nærmet Leonid Kutsjmas korrupte og brutale styre seg slutten i 2004. Som sin arvtager i presidentvervet hadde han pekt ut Viktor Janukovitsj som var fungerende statsminister. Janukovitsj hadde sin bakgrunn fra det østlige Ukraina og fortid som ungdomskriminell domfelt for overfall. Konkurrenten hans til presidentvervet var sentralbanksjef Viktor Jusjtsjenko, en tidligere statsminister i Kutsjmas regime. Jusjtsjenko opererte i tospann med Julia Timosjenko, den mest glamorøse av de ukrainske oligarkene. Denne duoen gikk til valg på en plattform som blant annet gikk inn for ukrainsk NATO-medlemskap. Skremt av mulighetene for at Jusjtsjenko skulle vinne, mobiliserte Putin sitt korps av politiske håndverkere for å støtte Janukovitsj. Selv gjennomførte han en mengde samtaler og forhandlinger med maktpersonene i Kiev. Etter andre valgomgang ble Janukovitsj utropt som vinner av presidentvalget, men denne seieren var åpenbart godt hjulpet av valgfusk i regi av Kutsjmaregimet. Dette utløste folkeopprør i Kiev, kjent som Oransjerevolusjonen. Opprøret tvang fram et nyvalg som Jusjtsjenko vant med god margin.

Dette var tiårets største tilbakeslag for Putin. For det første var det tydelig for alle at Putin hadde tråkket i salaten og mist ansikt overfor Vesten som for øvrig var ivrig opptatt med å gi massiv støtte til demonstrantene. For det andre ga denne episoden et farlig eksempel på en vellykket urban protest som kunne smitte over til de russiske storbyene. Men stormen løyet ganske snart. En kort stans i gassleveringene til Ukraina var tilstrekkelig til å minne om hvor avhengig landet var av russisk energiforsyning. Gassforsyningskonflikten ble løst i form av en ugjennomsiktig avtale mellom de involverte oligarkene. Lederne av Oransjerevolusjonen røk snart i tørtene på hverandre, og deres popularitet forduftet i en kjede av skandaler. Etter en fem års tid gjorde den regionale politiske pendelen et nytt utsving i retning østsiden av Dnjepr, og Janukovitsj ble valgt som president uten behov for valgfusk.

Som president forsøkte Janukovitsj straks å balansere mellom Brussel og Moskva i jakten på en best mulig avtale fra den ene av partene uten å trække den andre parten for mye på tærne. Denne balansegangen var ikke en ny oppfinnelse. Janukovitsj gjorde ikke noe annet enn det alle ukrainske politikere etter Kutsjma hadde gjort før ham. I 2009 minket Ukrainas bruttonasjonalprodukt med ikke mindre enn 15 prosent som følge av den internasjonale finanskrisa. Landet hadde desperat behov for økonomisk støtte. I 2012 fremmet EU en assosieringsavtale for frihandel med Ukraina,

og IMF var villig til å gi landet et lån på 15 milliarder dollar forutsatt at det ble gjennomført økonomiske innstramminger. For å blokkere signeringen av disse avtalene tilbød Putin en gunstigere kortsiktig avtale som Janukovitsj aksepterte i siste sekund. Denne brutale avvisningen av det europeiske tilbudet førte til indignerte, om enn i første omgang, mindre protester i Kiev. Men etter at demonstranter ble drept av snikskyttere fra opprørspolitiet, eskalerte protestene til en regelrett beleiring av regimet i Kiev sentrum. I den vestlige delen av Ukraina ble samtidig regimets støttepunkt eliminert. Janukovitsj flyktet i panikk og forsvant inn i den store glemselen. I kulissene opererte USA klar til å bistå i etableringen av et erstatningsregime som var sammensatt av fiendene til Janukovitsj i parlamentet og blant demonstrantene i Kievs gater. Lenge før dette hadde Ukraina befunnet seg godt innenfor Washingtons synsfelt. Under Clinton var Ukraina den tredje største mottakeren av økonomisk støtte fra USA etter Israel og Egypt. Under Bush sørget Ukraina for den tredje største troppekontingenten til den amerikanske okkupasjonen av Irak.²⁴

Sluttr resultatet var et sviende nederlag for Putin. Det var ille nok at motivene for opprøret i Kiev var en høyrøstet og tydelig avvisning av det russiske alternativet. Det var enda mye verre at Ukraina for første gang befant seg innenfor den umiddelbare rekkevidden til amerikansk diplomati og etterretning, eller slik det ble uttrykt av en tidligere amerikansk FN-ambassadør: Ukraina befant seg under «voksent tilsyn» av USA flankert av EU. Nettopp dette var noe Russland alltid hadde forsøkt å avverge. For å berge stumpene etter dette nederlaget ble Putins mottrekk å annekterte Krim.

På Krimhalvøya var to tredjedeler av befolkningen russisktalende. Krustsjov overførte denne halvøya fra Russland til Ukraina i 1954. Befolkningen ble selvsagt ikke spurt, men vedtaket hadde ikke særlige praktiske konsekvenser så lenge begge republikkene, Russland og Ukraina, var del av Sovjetunionens felles jurisdiksjon. Under Gorbatsjov ble det gjennomført en folkeavstemning der flertallet stemte for å etablere Krim som en autonom republikk, noe som ble akseptert av Kiev et år senere. Den første ukrainske presidenten (Leonid Kravsjuk, O.a) ble valgt på en plattform som forutsatte union med Russland. Som president ba han om en ny folkeavstemning på Krim. Etterfølgeren i presidentvervet, Kutsjma, satte Krimhalvøya under direkte ukrainsk presidentstyre inntil et kompetent styre var på plass.

Den økonomiske nedturen i 1990-årene ble brattere for Krim enn for andre områder av Ukraina og investeringsaktiviteten i området var lav. Rundt tusenårsskiftet synes gjenforening med Russland å være et fjernt alternativ, og det var liten aktiv mobilisering for å gjenforene Krim med Russland. Men samtidig var det heller ikke noen entusiasme for tilknytningen til Ukraina dersom vi ser bort fra den ukrainske minoriteten på Krim. Det at man godtok å bli styrt av Kiev, betydde ikke at man omfavnet dette styret. I historisk

perspektiv var det mye som hindret en slik omfavnelser. Dette området har en sentral plass i russisk minnekultur ikke bare på grunn av scener i klassisk russisk litteratur fra Puskin til Tolstoj, fra Chekov til Nabokov, men fordi vi her finner noen av de store blodmarkene i russisk historie som for eksempel de to episke beleiringene av Sevastopol i Krimkrigen og i Andre verdenskrig. Kampene på Krim under Andre verdenskrig kostet 1.2 millioner liv. Det er mer enn summen av USAs tap i begge verdenskrigene.²⁵

I 1954 og under Krustsjov var Krims tilknytning til Ukraina mer av symbolsk karakter. Med oppløsningen av Sovjetunionen i 1992 fikk denne tilknytningen substansielle konsekvenser og var et brudd med Krims forhistorie. Dette ble resultatet fordi Jeltsins førsteprioritet var å demontere Sovjetunionen og overta makta i Russland. For å oppnå dette var han avhengig av alliansen med Leonid Kravsjuk, tidligere partitopp i Kommunistpartiet og leder av Ukraina. For Jeltsin var det viktig å unngå komplikasjoner i relasjonen med en sentral støttespiller i kampen for å oppløse unionen så fort som mulig. Fra et politisk ståsted hadde ikke Krimhalvøyas tilknytning til Kiev noen større legitimitet enn dette.

Agitasjonen for å gjenforene Krim med Russland sluknet gradvis etter at Jeltsin hadde fraskrevet seg denne muligheten. Grunnen til denne resignasjonen var todelt. For det første motarbeidet Moskva videre gjenforeningsbestrebelse for å skåne Fyrsten som så rundhåndet hadde gitt bort denne muligheten. For det andre og vel den viktigste grunnen: bestrebelsene på en gjenforening toppet seg samtidig med at Jeltsin forberedte angrepet på Tsjetsjenia med begrunnelse i Russlands territoriale integritet. I denne situasjonen ble det svært ubeleilig for Russland å stille spørsmål ved Ukrainas territoriale integritet. Dette er da også poenget i Solsjenitsyns bitre klage fra denne tiden:

«Uten det blodige opplegget for krig i Tsjetsjenia ville Moskva (kanskje...?) funnet mot og styrke til å støtte de lovlige kravene til Krims befolkning i en tid med akutt krise på halvøya (da 80 prosent av befolkningen stemte for uavhengighet). I stedet ble Krims håp tvunget til taushet og forrådt på grunn av Tsjetsjenia».²⁶

Tjuer år senere, etter hvert som krisa på slutten av 2013 nærmet seg, var det ikke noe som pekte mot et voksende folkekrav for gjenforening med Russland. Situasjonen på halvøya var slik som det ellers var vanlig i Sovjetunionen: befolkningen var i hovedsak preget av avpolitisert passivitet. Men stemningen var ikke uten en bitter avsmak for de kranglende oligarkene i Kiev og deres neglisjering av Krim. Så hadde da heller ikke noen av disse oligarkklanene bakgrunn og interesser knyttet til Krimhalvøya.

I valget som Ukrainas president oppnådde Janukovitsj 78 prosent av stemmene på Krimhalvøya. Da han ble kastet, utløste dette raskt politisk uro. I mars 2013 og delvis beleiret av nasjonalistiske bander, hastebehandlet Parlamentet på Krim en resolusjon som gikk inn for gjenforening med

Russland. Etter noen dager tok russiske tropper, noen av dem stasjonert lokalt, kontroll. Den ukrainske garnisonen overga seg uten motstand. Beileilig nok ble det avholdt en folkeavstemning med en valgdeltakelse på 83 prosent og et avstemningsresultat som ble blåst opp til 95 prosent for gjenforening med Russland. Dermed ble en troverdig oppslutning på rundt to tredjedeler i befolkningen for gjenforening transformert til et imaginært valgskred.

To måneder senere landet Putin på Krim for å feire at halvøya ble gjenforent med fedrelandet. I de vestlige hovedstedene var protestene enstemmige: en slik annektering var brudd på internasjonal folkerett og uten side-stykke. Den rev opp Europakartet som om verden fortsatt befant seg på atten-hundretallet eller i en tid dominert av moderne diktatorer. Dette ville aldri bli tolerert. I Russland var entusiasmen like entydig. Ingen patriot verdt navnet kunne unnlate å hylle en slik gjenforening av et nasjonalt symbol med sitt rette hjem. Putins popularitet i desember 2013 var på sitt laveste, men fortsatt ganske høyt på 63 prosent. Våren 2014 var hans oppslutning økt til 83 prosent.

Krimoperasjonen var strategisk sett en ren løsrivelse uten kamp og gjennomført med lokal folkelig støtte. Men ideologisk lot ikke denne operasjonen seg begrense til Krim. Den russisktalende østlige delen av Ukraina var blitt en del av Ukraina så sent som i sovjettiden. I dette området utløste krimoperasjonen agitasjon om tilsvarende løsrivelse for denne delen av landet. Dette var politiske strømninger som ikke kunne kontrolleres direkte av Moskva, men som heller ikke ble motarbeidet av Moskva. Ambisjonene om en slik løsrivelse ble oppildnet av russisk fjernsyn i form av vridde og sensasjonspregede angrep på de nye makthaverne i Kiev som ble karikert som en fasistjunta. I løpet av april ble de fleste regionene fra Donetsk til Lugansk tatt over av væpnet militis med støtte av lokalt politi. I mai ble det i disse regionene gjennomført en improvisert folkeavstemning for gjenforening med Russland. Denne folkeavstemningen ble ikke anerkjent av Moskva. I resten av Ukraina ble det gjennomført et presidentvalg for å fylle den tomme presidentstolen etter Janukovitsj. Dette valget ga en komfortabel seier til en ny oligark, sjokolademilliardæren Petro Porosjenko. Han var en tidligere medarbeider i regimene til Jusjtsjenko og Janukovitsj.²⁷

Straks Porosjenko var installert i presidentstolen i Kiev, satte han i gang en militær offensiv mot opprørerne i Donbass. Disse ble listet som terrorister for å sikre seg støtte fra Vesten. Under instruksjon av amerikanske militære eksperter og etterretningspersonell og støttet av tungt artilleri rykket den ukrainske hæren og paramilitære grupper fram mot en sammenrasket væpnet militis. Denne motstandsfronten ble stivet opp med våpen og krigere fra den andre siden av den russiske grensa helt til stridighetene endte i en stillingskrig. Men før denne lavintensitetsborgerkrigen kom så langt, ble et sivilt fly som fløy over konfliktsone, skutt ned av en russisk rakett i hendene på opprørerne. President Obama kalte dette en uhørt forbrytelse, og ba Vesten

forenes i en fellesaksjon mot Russland. De økonomiske sanksjonene mot landets finans- og militærsektorer ble strammet til.

Uhørt i en annen forstand var det faktum at USA selv hadde skutt ned et sivilt rutefly med omlag samme antall omkomne uten en gang å be om unnskyldning for en tilsvarende blunder. Ruteflyet det er snakk om, var iransk, og kapteinen på krigsskipet *Vincennes* handlet i god tro, så hvorfor skulle «det internasjonale samfunnet» huske dette, ja, endog nevne det? Også annekteringen av Krim var uhørt for hvem skulle ha hørt om annekteringen av Øst-Jerusalem, Nord-Kypros, Vest-Sahara eller Øst Timor gjennomført av vennligsinnede regimer som ble gjort stas på av Washington uten å møte kritiske innsigelser?²⁸ Disse annekteringene var endog eksempler på aksjoner der innbyggernes ønske om selvbestemmelse ble knust i blod. Annekteringen av Krim skjedde uten tap av liv. Men hvem bryr seg? Slike betraktninger er helt på siden fordi de forutsetter at makta som forvalter internasjonal lov også er underlagt samme lov.

Feilberegninger

Som svak og splittet stat innenfor et veldig vidt territorium, gir Ukraina et klassisk eksempel på et maktvakuum der konkurrerende, fremmede og mektigere makter trekkes inn i kampene om herredømmet. Av historiske og strategiske årsaker betydde Ukraina mest for Russland. For Vesten var Ukraina mindre viktig, men i kampen om å bestemme den maktpolitiske dagsordenen var Vesten mye sterkere. Ambisjonen om å innlemme Ukraina i EU og NATO innebar en ytterligere innsirkling av Russland mot sør etter den kalde krigen. En slik ambisjon ville nødvendigvis provosere fram en defensiv refleks i Moskva. Men de klumsete og inkonsekvente mottrekkene til Putin var ikke forutbestemte: de sprang ut av to fundamentale feilberegninger, den ene lokal og den andre global.

Den lokale feilberegningene var å undervurdere de nasjonale strømningene i Ukraina. Den russiske eliten så med forakt på krangelen mellom oligarkene i Kiev og de regionale motsetningene som utspilte seg i landet. Dermed overså de et velkjent faktum som kan observeres i enhver tidligere afrikansk koloni: dannelsen av en stat bidrar til å utkrystallisere en nasjonal identitet uavhengig av om materialet for en slik identitetsprosess er svakt og lite lovende. Moskvask hovering og hersing svekket ikke de nasjonale strømningene, men bidro i stedet til å styrke dem. Resultatet ble at Ukraina omfavnet det vestlige alternativet, det alternativet som Russland fryktet mest.

Den lokale feilberegningen var preget av kynisme, den globale av naivitet. Putin hadde tro på at han kunne bygge en russisk kapitalisme strukturelt koblet til den vestlige kapitalismen, men samtidig operasjonelt uavhengig av den. Det var en storslått illusjon å tro at det var mulig å avle fram en nasjonal kapitalistisk predator som kunne motstå og sette seg opp

mot den internasjonalt herskende predatoren av samme art. Ved å åpne Russland for de vestlige kapitalmarkedene slik hans nyliberale økonomiske rådgivere ønsket, håpet Putin at en slik politikk kunne gi umiddelbart økonomiske fordeler, og at Russland på sikt kunne bli en mektig konkurrent i disse markedene. I stedet ble Russland fange av et overmektig markeds-system som kom til å diktere de finansielle rammevilkårene dersom det skulle bli en konflikt.

Krasjet på Wall Street i 2008-09 hadde allerede vist hvor sårbar russisk økonomi var overfor fluktuasjonene i det vestlige kredittsystemet med tilhørende politiske følgeskader. Da Russlands handelsbalanse viste et underskudd, kom det følgende fornøyde kommentar fra en russisk bankdirektør: «... nå vil utenlandske investorer få innflytelse over hvordan Russland styres. Dette er et oppmuntrende tegn», og det øker presset mot Putin for mer privatisering.²⁹ Dette beskriver den objektive logikken som var bakt inn i det overlappende nasjonale og internasjonale økonomiske systemet endog før Maidankrisa rammet. Det å overlate viktige hevarmer i russisk økonomi i hendene på Vesten kunne bli ødeleggende for Russland straks det oppsto en geopolitisk krise knyttet til Ukraina. Vestlige sanksjoner som i første omgang bare ble rettet mot enkeltpersoner, ble i 2014 utvidet til å gjelde hele den finansielle sektoren i Russland.

Høsten 2014 like etter at sanksjonene ble strammet til, kom den fjerde og potensielt mest alvorlige krisa for Putinregimet i form av kollapsen i petroleumsprisen. Fra å svinge rundt 109 dollar per fat i første del av året stupte prisen til 50 dollar fatet mot slutten av året. Dette utløste valutapanikk og kapitalflukt samtidig som rentenivået steg til himmels. Selv om Russland i skrivende stund kan vise til et handelsbalanseoverskudd, står landet over for en fullskala økonomisk nedtur. I 2015 er verdiskapingen i landet antatt å synke med 5 prosent. Siden halvparten av statens inntekter er avhengig energisektoren, vil Putins mulighet for å dele ut velferdsgoder bli drastisk begrenset og dermed også regimets mulighet for å opprettholde den folkelige støtten.

Det er uklart om og i hvor stor grad Saudi-Arabias kutt av oljeprisen var koordinert med Washington slik det ble gjort under Reagan for å øke trykket på Moskva. Det trenger overhodet ikke å forholde seg slik. Men objektivt sett fungerer oljeprisfallet som en supersanksjon mot Moskva og er i den forstand en gudesendt hendelse for Vestens sanksjonspolitik. Dessuten har Vesten flere potensielle virkemidler i sitt økonomiske våpenarsenal. En kommentator har i den forbindelse mint oss om at Iran ble kastet ut av det internasjonale banktransaksjonssystemet Swift, noe som viste seg å ha en ødeleggende virkning. På samme måten «... vil det å kaste Russland ut av Swift føre til kaos i Moskva på kort sikt». Nå var det ikke nødvendig å gå så langt. De vedtatte sanksjonene var nok til å sjalte de russiske statsbankene ut av de internasjonale kapitalmarkedene: «Med dollar og euro som de to største

internasjonale betalingsmidlene kan Vesten potensielt skape finansiell ustabilitet ved å vri på en bryter».³⁰

Ressurser

Sett i et ideologisk perspektiv har konfliktene knyttet til Ukraina utløst et tilbakefall til den politiske atmosfæren under den kalde krigen. Når det gjaldt Russlands vilje til å oppfylle den liberale standardpakken på hjemmebane, kunne Vesten tillate seg å ta et langsiktig perspektiv og vente så lenge utviklingen gikk i rett retning. Russlands manglende vilje til å innordne seg det internasjonale makthierarkiet var en helt annen sak. Her hadde ikke Vesten rom for overbærenhet. Straks Russland annekterte Krim, fordampet toleransen selv for David Treisman, en av de mest oppstemte forskeren av Putins styre. Ved å utløse: «... den farligste krisa i Europa i dette århundret (har) Putin forlatt strategien som har garantert hans politiske dominans de siste fjorten årene». Denne strategien hadde hvilt på stigende levestandard for befolkningen, riktignok begunstiget av høye energipriser, og dessuten «nære forbindelser med vestlige forretningssirkler» og medlemskap i WTO og OECD. Avtagende økonomisk vekst siden 2009 har gjort det nødvendig med underskuddsbudsjettering for å skjerme konsumentene fra virkningene av den økonomiske krisa. At Putin i en slik situasjon fornærmer det internasjonale samfunnet gjennom et dumdristig utenrikspolitisk eventyr, det er å risikere en katastrofe. Da «... har han satset tronen på en framgangsmåte som trolig vil mislykkes». Å tape støtten i den web-kyndige middelklassen var et faresignal, men regimet kunne overleve så lenge det stelte pent med den store underklassen. Det var en helt annen sak å tape støtten fra landets bank- og forretningsfolk. Samfunnets økonomiske aktivitet var avhengig av dem, og deres støtte var krumtappen i det politiske systemet. Det var ingen mulighet for at denne eliten kunne betrakte sanksjonene med sinnsro siden deres økonomiske virksomhet var sårbar for brudd i samhandlingen med Vesten. Kunne Putin ha råd til å støte fra seg denne eliten?³¹

Så langt det er mulig å se, er Putin fanget i et dilemma. Det ideologiske maskineriet som ble mobilisert for hans nye presidentperiode, er etter annekteringen av Krim og borgerkrigen i Dombas gått i spinn og er utenfor Putins kontroll. Folkelige stemninger knyttet til russisk nasjonalisme ble mobilisert for at han skulle bli gjenvalg som president. Disse stemningene ble intensifisert gjennom hans avvisning av Vesten i konflikten om Ukraina. Gitt denne intensiverte nasjonale stemningen, er det politisk mulig for Putin å gjøre en ydmykende retrett for å unngå sanksjonene? Dersom regimet skal overleve selv en mildere versjon av en Iran-lignende blokade, må landets økonomi styres i mer autarkisk retning og nærmere en kommandoøkonomi av sovjetisk type. Det å akseptere EUs og USAs formynderi i Ukraina og å gi opp Krim, vil være å godta en moderne utgave av Brest-Litovsk. Regresjon

eller ydmykelse synes å være de eneste alternativene som byr seg fram innenfor systemet Putin har bygd rundt seg.

Regimet vil uten tvil forsøke å vri seg unna denne valgkonflikten ved å drive underhånden forsoningspolitikk overfor Vesten, unngå i størst mulig grad gjengjeldelse som svar på sanksjonene mot landet, holde fram med å samarbeide om isolasjon av Iran, støtte kampen mot afghanske opprørere og samtidig kombinere disse utenrikspolitiske tiltakene med brautende nasjonalt selvskrut for hjemlig konsum. Det gjenstår å se hvor lenge en slik kurs klarer å opprettholde regimets troverdighet. En bløff kan fungere i politikken så vel som i krig, men sjelden i det lange løp.

Nypietisme

Hvor langt er det lange løp? Det avhenger i stor grad av bredden og dybden i de nasjonale strømningene i det postsovjjetiske Russland. Både høyt og lavt er det kulturelle området mer enn mettet av et assortert utvalg av nostalgi overfor landets imperiale og klerikale fortid. I disse kulturelle strømningene er hedersplassen reservert til kulten som omgir Den ortodokse kirken. Den ortodokse kirken er den eneste av landets institusjoner som kan vise til en kontinuerlig eksistens helt tilbake til tsartiden. Jeltsin overførte enorme eiendomsmengder til Den ortodokse kirken, eiendommer som hadde vært i kirkens eie fra tiden før Revolusjonen. Dermed ble den igjen en svært rik og mektig institusjon med åttehundre kloster, seks radiostasjoner og to TV-stasjoner. Kirken ble dessuten et obligatorisk og prominent innslag i viktige markeringer i statlig regi. Putin viser gjerne aluminiumskorset han bærer på brystet, og han erklærer seg selv som en from kristen. Han har personlig sørget for en gjenforening mellom Den ortodokse kirken i hjemlandet og ortodokse kirkesamfunn i utlandet som ble adskilt fra moderkirken på grunn av den kalde krigen. Putin tar ofte med seg Patriarken på sine utenlandsreiser.

Den russiske føderasjonen er multietnisk, men absolutt ikke multi-kulturell. Kirke og stat er adskilt, og de fire trosretningene: ortodoks, islam, buddhisme og jødedom er offisielt like for loven. I følge grunnloven skal ingen av dem favoriseres fram for de andre. Realiteten er imidlertid noe annerledes. Dersom man på en demonstrasjonsplakat siterte ord for ord grunnlovsavsnittet som omhandler religiøs likebehandling, ville de lokale myndighetene i Moskva klassifisere plakaten som en provokasjon og forby den. I realiteten er det bare ett livssyn som gjelder når de ideologiske båndene mellom nasjon, stat og religion skal knyttes. For Putin er Russlands ortodokse tro en «statsformende tradisjon». For Patriark Alexei den andre «... er det kun med utgangspunkt i den ortodokse religionen at Fedrelandet kan gjenvinne sin glans». I nasjonalsangen, omdiktet i 2000, blir et formular fra den ortodokse liturgien bygget inn i sangen for å erklære Russland som en «nasjon beskyttet av Gud»⁷³.³²

De er et åpent spørsmål hva denne gjenfødelsen av den ortodokse kirken betyr for russisk kultur i stort. Men ringvirkningene av den er ikke ubetydelige. Russisk film byr på noen av de mest slående eksemplene på kryssbefrukning mellom retro-nasjonalisme og nypietisme i det herskende regimets tjeneste. Et eksempel er filmene til Nikita Mikhalkov, Russlands svar på Steven Spielberg. Mikhalkov var i sin tid blant hjørnesteinene i Sovjets kulturetablisement. Straks etter oppløsningen av Sovjetunionen erklærte han sin omvendelse til kristendommen. Deretter sikret han seg offentlig finansiering til sin patriotiske film *Barbereren i Sibir*. I filmen spiller han selv rollen som en fryktinggydende tsar Aleksander den tredje. Etter denne kassasuksessen gikk han videre til en tåredryppende fortelling om generaler som gjorde tjeneste for de Hvite under borgerkrigen. I 2005 produserte han et logrende filmportrett av Putin i anledning hans femtifemårsdag. Her blir Putin avbildet som en siste dagers politisk helgen, men på ingen måte en helgen til hverdags.³³

Bøker er dyre og gir mindre penger enn film. Det gir forfatterne færre fristelser. Mobilisering av opposisjonen i Moskva gir plass for et bredt spekter av ulike typer litterater representert ved ytterpunktene fra Dimitrij Bykov til Boris Akunin. Kiosklitteraturforfatteren Bykov er en sofistikert utgave av en karaktertype portrettert i Viktor Pelevins roman *Generation P*: en variant av intelligensiaen oppslukt av selvmarkedsføring. Akunin er en poet overbevisst om at alt som var motbydelig i sovjetsamfunnet, lever videre i dagens Russland. Han gjør riktignok unntak for stengte grenser. For øvrig mener han at alt som var av kvalitet i sovjettiden slik som utdanning, humanitært og internasjonalt engasjement, anti- eller ikke-kirkelige holdninger, har visnet bort i dagens Russland.³⁴

Den relative tyngden som litteratur tradisjonelt har hatt i russisk kultur, er betydelig svekket. For et tidsskrift som *Novy Mir* er antallet solgte eksemplar redusert fra tre millioner til tre tusen. Den vitenskapelige og tekniske delene av russisk intellegensia har ikke klart seg stort bedre enn den litterære. I et uforsiktig øyeblikk uttalte Anatolij Tsjubajjs, ansvarlig for den raske privatiseringen under Jeltsin, følgende: «De støttet oss i 1991, men selv fikk de ingenting ut av reformene».³⁵ Økonomisk press og politiske skuffelser har ført til en gradvis demoralisering. Det er ikke første gangen i russisk historie at en slik situasjon har utløst søken etter en åndelig kompensasjon. Det kan reises berettiget tvil om hvor dypt denne religiøse vendingen stikker i befolkningen generelt og i de mer utdannede sjiktene spesielt. Både i USA og i Russland er det til sjuende og sist slik at i konkurransen med handledisken er alteret sjanseløst. Gud er kun ett av flere kulturelle tilbehør. Antall russere som erklærte seg som troende, steg plutselig fra 29 prosent i 1990 til 40 prosent i 1992 – et beleilig mirakel av masseomvendelse. I dag erklærer 70 prosent seg som ortodokse, men bare 3 prosent tar del i påskegudstjenestene,

og troen på astrologi trumfer troen på oppstandelsen med god margin. Regimets religiøse støttemper er svak.

Imperiet og nasjonen

Det er andre kilder til nasjonale strømninger som stikker dypere selv om disse kildene ikke nødvendigvis har en fasttømret karakter. Uten naturlige grenser, bare beskyttet av geografisk størrelse og klima, har Russland stadig vært sårbar for invasjon fra Vesten: polakkene på 1600-tallet, svenskene på 1700-tallet, franskmennene på 1800-tallet og tyskerne på 1900-tallet. For hver gang utløste disse invasjonene russisk mobilisering som kostet stadig mer i form av materielle og menneskelige ressurser. Samtidig som angrepene ble slått tilbake gjennom en eskalerende ressursmobilisering, ble det skapt en stadig mer autokratisk stat med sin egen ekspanderende dynamikk.

Steppene og tundraen i øst helt mot Stillehavet, tynt befolket av stammer av jegere og sankere, ble kolonisert i flere fremstøt to hundre år før amerikanske settlere nådde Stillehavskysten på det nordamerikanske kontinentet. Innlemmingen av Ukraina og Kaukasus brakte Russland i retning sør og mot Svartehavet. Mot nord ga erobringen av tidligere svensk område Russland tilgang til den baltiske Østersjøkysten. Etter hvert fulgte store deler av Polen og Sentral Asia. Det vi i dag kjenner som Russland, utviklet seg i løpet av om lag tre hundre år til det eneste førmoderne imperiet utenfor Europa som aldri måtte gi tapt for Vesten slik det gikk med imperiene i Det nære østen, Det indiske subkontinentet og Øst Asia.³⁶ Disse rikene måtte etter hvert tilegne seg de vestlige byråkratiske og militære framskrittene i forsøket på å stå imot de vestlige framstøtene. Bare Tsar-Russland lyktes med å overleve fordi landet var så mye tidligere eksponert for faren og derfor ble tvunget til å starte tilpasningsprosessen mye tidligere enn de imperiene som måtte gi tapt. Men ikke bare lyktes Tsar-Russland med å bevare sin autonomi, landet ble også en ledende stormakt å regne med på det europeiske kontinentet.

Den industrielle revolusjonen var begynnelsen til slutten for denne epoken av imperial medgang. Stilt overfor den industrielle epokens moderne armeer og krigsmateriell måtte det russiske imperiet gi tapt, først overfor England og Frankrike på Krim, deretter overfor Japan i Mandsjuria og til slutt selve dødsstøtet gjennom nederlaget mot Tyskland i Første verdenskrig. Dette nederlaget ble slutten for Romanovmonarkiet. Men mens Habsburgerriket og Det ottomanske imperiet like etter gikk i oppløsning som tapende parter i Første verdenskrig, lyktes det Oktoberrevolusjonen å holde på nesten hele det tidligere tsarterritoriet og å etablere Sovjetunionen. I ekspressfart klarte den nye statsdannelsen å gjennomføre den industrialiseringen som tsarregimet ikke hadde mestret. Da naziinvasjonen kom, var denne industrialiseringen en grunnleggende forutsetning for at de russiske armene

med overveldende militær kraft klarte å knekke *Wehrmacht* og trenge dypt inn i det europeiske kontinentet. Noe lignende skjedde under Napoleonskrigene på begynnelsen av 1800-tallet, men seieren i Andre verdenskrig ga et mer skjellsettende resultat i form av langvarig kontroll av halve kontinentet. Til tross for enorme krigstap klarte Sovjetunionen gjennom en forsert industrialiseringsmarsj å utvikle avanserte og destruktive våpensystem og oppnå atomvåpenparitet med USA i løpet av tretti år og ble med dette en av de to supermaktene etter Andre verdenskrig.

Denne kjeden av geopolitisk suksess henholdsvis for Tsar-Russland og for Sovjetunionen hvilte på to skarpt kontrasterende sosiale fundament. Det tsaristiske systemet besto av et autokratisk dynasti, et tjenestearistokrati samt at massen av befolkningen i nesten hele tsartiden besto av livegne bønder. Sovjetsystemet betydde slutten for monarkiet og aristokratiet og etter hvert også for bondestanden, og det etablerte et partidiktatur over en raskt urbanisert befolkning, i hovedsak bestående av arbeiderklasse. To så motsatt strukturerte samfunn innebar også to motsatte kulturelle strukturer. Under tsarismen levde eliten og massene i helt separate verdener. På toppen befant seg en stadig mer kulturelt forfinet og kosmopolitisk overklasse flytende i et folkehav av ikke lesekyndige bønder der den første gruppen fungerte som fjerne herskere over den siste. Det vesle som var av kulturell formidling mellom de to livsformene var Den ortodokse kirken, et korrump vedheng til tsariststaten. Mot slutten av 1800-tallet forsøkte noen segment av intelligentsiaen som kalte seg selv populist, å nå ut til bondebefolkningen med sitt kulturelle og politiske budskap, men de feilet. Under stalinismen ble arbeiderklassen utdannet og kadrene proletarisert. Dette resulterte i en røff kulturell likeretting av befolkningen med en numerisk langt større, men for det meste tammere intelligentsia på toppen. På ett kritisk punkt var der et visst sammenfall mellom de to systemene: tilhørigheten til imperiet hadde prioritet framfor nasjonstilhørigheten.

Det historiske utgangspunktet for Russland var i middelalderens prinsfyrstedømme Moskva. Imperiet Russland ble styrt av en multietnisk elite lojalt knyttet til dynastiet. Begrepet «Russland» var en relativt sen oppfinnelse fra Peter den Stores tid. På sekstenhundretallet var om lag en tredjedel av de ledende embetsmennene russere. I de neste tohundre årene var om lag førti prosent av de ledende embetsfolkene av ikke-russisk bakgrunn, halvparten av dem igjen var tyskere. Mot slutten av imperiet var ikke en gang russerne i flertall, heller ikke i befolkningen. I kronologisk forstand ble den russiske staten utviklet før nasjonalstaten ble idealet for statsdannelsene i Europa. Til tross for dette ble aldri tsarens imperium helt tømt for nasjonale tilknytninger i samme grad som Det tysk-romerske og Det ottomanske riket. I folkedyet var protonasjonalismen sterk nok til å mobilisere «Hellige Rus» mot en polsk/litauisk invasjon i *Forvirringens tid* (*Smutnoje vremja*) tidlig på 1600-tallet. Disse strømmingene ga også grunnlag for intens og sekterisk

motstand mot teologiske endringer som ble brennmerket som utenlandsk vranglære. Dessuten ga den etter hvert frodig grobunn for bakoverskuende mytemateriale. Dette ble senere et anvendelig utgangspunkt for slavofil neddrakking av Vesten og av vestlige imitasjoner i regi av tsarens byråkrati.³⁷

På slutten av 1800-tallet formet det seg en markant russisk etnisk nasjonalisme, men denne fikk begrenset oppslutning i et rike med et tynt innslag av småborgerskap og en bondemasse uten tilgang på et minstemål av skolegang. Fra tid til annen ble agitasjonen til denne bevegelsen brukt taktisk av tsarregimet som profylaktisk tiltak mot undergravende revolusjonær aktivitet. Men siden denne agitasjonen åpenbart virket splittende og truet enheten i imperiet, ble den aldri offisielt adoptert av maktthaverne. Russland var et imperium bestående av flere folkeslag og ikke en nasjon bestående av ett folk.

Ved fødselen omfattet Sovjetstaten de samme territoriene som tsarstaten bortsett fra Finland, kongedømmet Polen og de baltiske statene, men den nye staten brøt ideologisk med den gamle. De revolusjonære fordømte imperiet som uttrykk for undertrykkelse. Tilløp til russisk nasjonalisme ble forsøkt rykket opp med rota. Både før og etter Oktoberrevolusjonen hetset Lenin storrussisk sjåvinisme som den største trusselen mot likhet og solidaritet mellom de ulik folkeslagene innenfor Sovjetunionen. Men bolsjevikenes internasjonalsisme kom ikke helt uskadd fra Borgerkrigen. Internasjonalsismen måtte delvis vike for strategiske hensyn knyttet til det å berge Revolusjonen. I Kaukasus og Sentral-Asia ble alternative lokale initiativ og politiske tendenser trumfet av behovet for å sikre Den røde armés grep i disse områdene. På dødsleiet advarte Lenin mot farene knyttet til storrussisk sjåvinisme og Stalin som bærer av disse strømningene.

Sovjetunionens konstitusjonelle struktur ble i grove trekk etablert i 1922. Stalinregimet lot denne strukturen være uendret de neste tretti årene. Men når omstendighetene krevde det, som under Den store fedrelandskrigen 1941-45, appellerte regimet uten forbehold til symbol og tradisjoner knyttet til russisk nasjonalfølelse. Som seierherre i denne krigen nølte ikke regimet med å utvide direkte Moskvastyre til territorier som før Revolusjonen hadde vært underlagt tsarregimet, men som bolsjevikenene hadde gitt avkall på etter Oktoberrevolusjonen. Likevel, Sovjetunionen kunne ikke offisielt glorifiseres som imperium. Heller ikke kunne selvhevdelsen til den dominerende russiske nasjonen i unionen gis frie tøyler.

Russifiseringen gjorde russisk til *lingua franca* i utkantrepublikkene, men denne prosessen var kombinert med tiltak for å fremme lokal kultur og regionale ledere som gradvis unnslopp sentral kontroll. Dette var en ikke-tilsiktet effekt av et «*affirmative action*» imperium.³⁸ Med andre ord var dette en ikke-tilsiktet virkning av et av imperiets grunnleggende prinsipper: å støtte og styrke underprivilegerte regioner, kulturer og sosiale grupper. Som en negativ speiling av dette prinsippet måtte Den russiske sovjetrepublikken

(RSFSR) og underforstått selve maktsenteret i unionen klare seg uten eget kommunistparti, akademi og andre typiske institusjoner som ellers var et naturlig tilbehør i en sovjetrepublikk.

Sluttresultatet ble at den russiske befolkningen i prinsippet måtte leve med den samme splittede identiteten som i Romanovtiden. Både i tsar-systemet og sovjetsystemet var nasjonen underordnet et verdihierarki som pekte forbi det nasjonale og pukket på det overnasjonale. Dette overordnede verdisystemet hadde gjennom Russlands historie ulike former: først autokrati, ortodoksi og folkelig samling, (*narodnost*: med andre ord nettopp ikke nasjonalitet), for så å ende med proletarisk internasjonisme. Under alle disse ideologiske overbygningene eksisterte Russland som ett etnisk-kulturelt samfunn blant flere, riktignok som det fremste, men aldri som politisk autonomt. I alle variantene av denne ideologiske overbygningen ble nasjonale strømninger hindret i å få luft under vingene.

På slutten av tsartiden ble oppfatningen av nasjonen blant den utdannede russiske eliten ikke bare begrenset ovenfra, men også utsatt for et sideveis trykk. Konfrontert med ekspansjonen til de industrialiserte vestlige maktene sto de viktigste ikke-vestlige samfunnene overfor et dilemma: hvordan unngå å bli underkastet de vestlige maktens ekspansive kraft? Var eneste håpet for å overleve som uavhengig samfunn å kopiere de vestlige maktene og overgå dem på deres egne premisser så fort som mulig? Eller var en slik strategi den sikre veien til selvdestruksjon, en skjebne som bare kunne unngås ved å gjenoppdage de dypeste kildene til den hjemlige tradisjonen, den eneste som kunne redde nasjonen gitt at tradisjonen ble foredlet på riktig måte?

Av to grunner fikk dette dilemmaet en særlig skarp form i Russland. Vestlig framskritt, både som lovende framtid og framtidig trussel, var geografisk faretruende svært nær. De ressursene Russland kunne spille på for å mestre denne utfordringen var i historisk forstand svakt forankret sammenlignet med de ressursene fjerne land som Kina, India og Japan rådde over for å takle en tilsvarende utfordring.³⁹ Utfallet ble skarpere motsetninger i Russland enn andre steder der den innebygde ambivalensen utkrystalliserte seg i den klassisk polarisering mellom *slavofile* og *zapadniki* («de vestvendte»). Denne klassiske motsetningen ble grunnrisset som også formet konfliktene i andre land etter hvert som de ble eksponert for vestlig kapitalistisk ekspansjon. Men i Russland virket disse motsetningen i et halvt hundreår og i en skarpere og mer varig form enn noe annet sted.

Ut av dette spenningsforholdet ble det skapt en overraskende sofistikert kultur. Dette trykket ga også opphavet til historiens første intelligensia som eksplisitt oppfattet sin samfunnsmessige rolle som nettopp det. Russiske forfattere og tenkere, musikere og malere skapte nasjonale storverk som ble gjenstand for allmenn beundring i Europa. Men stråleglansen fra denne kulturelle kraftprestasjonen fikk ingen nasjonalt sammensveisende funksjon. Det kunne den da heller ikke få i et samfunn der åtti prosent av befolkningen

fortsatt var analfabeter så sent som på overgangen til 1900-tallet. Det som manglet var ikke bare nasjonalstaten med tilhørende borgerrettigheter og allmenn skolegang, men også samspillet knyttet til moderne former for arbeidsdeling. I fraværet av disse institusjonelle byggsteinene fikk den russiske nasjonalideen en nærmest hysterisk intensitet som om dette kunne fungere som erstatning for den manglende institusjonelle grunnmuren.⁴⁰

Sluttresultatet ble at det nasjonale spørsmålet fikk en messiansk vinkling inspirert av religiøse doktriner om Det tredje Rom, folkelige traderte forestillinger om Det hellige Rus og uendelige variasjoner over temaet: slavisk sjel. Alt dette ble utgangspunktet for å proklamere Russlands genuine oppgave: å være en universell frelser som skulle bringe en fallen, materialistisk verden over i en tilstand av høyere åndelighet av sannhet og rettferdighet. Dostojevski var et berømt eksempel på dette tankegodset som for øvrig ikke var allment utbredt i intellegensiaen. Likevel ga dette tankegodset de mest særpregende elementene i beholdningen av nasjonale verdier. Dette ga grunnlaget for en ideologisk stormannsgalskap som kompenserte for den politiske frustrasjonen skapt av et autokratisk regime som ble oppfattet som håpløst bakstrevensk. I tillegg ga størrelsen på landet en invitasjon til slike stormannsdrømmer.

Da tsarregimet falt, fordampet også disse drømmene om Russland som menneskehetens åndelige frelser. Disse drømmene forsvant sammen med annet ideologisk nips fra det gamle regimet. Men den systematiske ideen om en spesiell internasjonal misjon forankret i Moskva fikk nytt liv straks Stalin hadde konsolidert sin makt. Slik Sovjetunionen ble grunnlagt av Lenin, var den rensert for alle henvisninger til spesifikke land og folk. Unionen var et revolusjonært venteværelse der et hvilket som helst land kunne søke ly straks det hadde kvittet seg med kapitalismen. Unionen skulle fungere som et citadelle for proletarisk internasjonalisme. Men fra tidlig på nittenttallet og utover endret unionenes ideologiske landskap seg. Andre verdier fikk nå gradvis forrang, verdier som i Lenins tid ville blitt oppfattet som en uspiselig begrepsmotsigelse: sovjetisk patriotisme. Dette slagordet skulle ikke oppfattes som støtte til russisk nasjonalisme. Til gjengjeld var det nærmest tomt for innhold og tilsvarende abstrakt. Da regimet stod på kanten av stupet med *Wehrmacht* utenfor Moskvas porter, fungerte da heller ikke slagordet mobiliserende.

Etter kraftmobiliseringen og seieren i andre verdenskrig ble begrepet «sovjetisk patriotisme» etter hvert en realitet for mange, kanskje for de fleste sovjetborgerne. Men samtidig kunne ikke regimet tillate noen motsetning mellom proletarisk internasjonalisme anno 1921 og sovjetisk patriotisme anno 1931. Sovjetunionen skulle ikke bare være et hjemland for sine borgere med de lojalitetskrav som vanligvis følger med en moderne statsdannelse. Sovjetunionen skulle samtidig være det som i offisiell språkdrakt ble kalt: «fedrelandet for proletariatet i alle land og for sliterne i hele verden». Som i

gamle dager med ideen om Russlands spesielle misjon forsøkte man på nytt å holde ved like den todelte statsborgerlige identiteten. På den ene siden var den spesifikk i kraft av å være knyttet til et bestemt statsborgerskap. På den andre siden var den forpliktet overfor en universell misjon: både som veiviser og eksempel skulle «arbeidernes fedreland» lede verden til sosialismen.

Stat i oppløsning

Denne konstruksjonen brøt sammen da Sovjetunionen gikk i oppløsning. Den russiske nasjonalismen hadde på ulikt vis blitt holdt i sjakk både av tsarismen og kommunismen. Nå når det overnasjonale hylsteret til begge systemene var borte, kunne det se ut som veien var åpen for russisk nasjonalisme. Tilsynelatende kunne den nå utfolde seg fritt som et naturlig uttrykk for en lenge fortrenget kollektiv identitet frakoblet alternative forpliktelser. Men helt fra starten var det noe som kastet mørke skygger over identitetsprosjektet: befrielsen av den russiske nasjonen var ikke produkt av indre prosesser. Det var Vestens seier i Den kalde krigen som hadde fjernet kommunismen. I mange tiår hadde dette vært en reell krig mellom de to supermaktene. Denne krigen ble utkjempet på ulike globale slagfelt med alle våpen bortsett fra direkte væpnet kamp mellom dem, og krigen endte som direkte triumf for USA og tap for Sovjetunionen. Dette var et utfall like kategorisk som kapitulasjonen til Tyskland og Japan i 1945.

Men det som fulgte var ikke et gjentak av 1945 siden Washington kunne forvalte en seier som ble vunnet uten bruk av væpnet makt. Det var ikke snakk om noen okkupasjon av fremmed territorium slik tilfellet var med oppgjøret etter Aksemaktenes tap. Det var ikke behov for militære tiltak som krevde maktfunksjonene til generaler som Clay og MacArthur. Dette ga på den ene siden mindre kontroll over seierens frukter. På den andre siden var det en komplisert affære å finne personell som kunne bemanne lydige postfasistiske regimer i Tyskland og Japan. Det krevde direkte militært overoppsyn.

Når det gjaldt Russland like etter Sovjetunionens fall, var ikke regimekontroll noen direkte bekymring for seierherren. En hel politisk klasse tilbød entusiastisk postkommunistisk samarbeid med USA. Amerikanerne fant sjelden grunn til irritasjon. Utgiftene for å føye eller tvinge fram en tilpasning var små. Ikke bare var USA spart for okkupasjonskostnadene. Washington behøvde heller ikke yte økonomisk assistanse slik det ble gjort for å bringe Tyskland og Japan på fote økonomisk og industrielt som ledd i kampen mot Sovjetunionen. Siden kommunismen var borte, var også behovet for å forsikre seg mot den borte. Men ikke bare kommunismen som politisk og ideologisk system var borte. Det var også statsmakta som hadde vært USAs rivaliserende motmakt under den kalde krigen. Etter dette nederlaget ble grensene til Tyskland som hele etterkrigstiden hadde vært delt, trukket på

nytt, og landet gjenoppsto som den dominerende makta i Europa. Når det gjaldt Japan etter krigstapet, beholdt landet ikke bare sitt territorium, men også mesteparten av eliten fra krigstiden, for ikke snakke om keiseren av guddommelig avstamning. Sovjetunionen forsvant fra kartet.

Dette var en gudesendt gave til USA, en gave som ikke kunne forutsees på forhånd som en del av seierens frukter. Bush og Baker som var i styringen i 1991, ble snarere alarmert enn oppmuntret etter hvert som oppløsningen av Sovjetunionen skred fram. Gorbatsjov og Sjevardnadze hadde trass i alt vært vennlige samtalepartnere. Men så snart oppløsningen av Sovjetunionen var et faktum, hadde USAs sikkerhetselite all mulig grunn til å være tilfreds med at gamle motstanderen forsvant totalt. Kapitalismen tok knekken på kommunismen som samfunnssystem fra utsiden. Likvideringen av statsmakta som kommunismen hadde gitt grunnlaget for, ble gjennomført av krefter fra innsiden av den tidligere Sovjetunionen. Dette kom som en ekstrabonus for seierherrene. Jeltsin hadde sin maktbase i Den russiske sovjetrepublikken og kunne dessuten spille på utbredt misnøye knyttet til denne republikkens mangel på autonomi og politiske vekt innenfor Sovjetunionen til tross for republikkens dominerende størrelse. Halvveis som medløper og halvveis som initiativtaker satte Jeltsin seg i førersetet for prosessene som ledet fram til oppløsningen av Sovjetunionen enda mens Gorbatsjov var den formelle lederen av Sovjetunionen. I samme slengen ble Gorbatsjov ekspedert over sidelinjen.

Da Jeltsin tok over makta kunne det se ut som tiden for russisk nasjonalisme var kommet. Riktignok var Jeltsins folkelige popularitet på vei til makta avhengig av hans frieri til russisk nasjonalisme. Men straks han satt trygt i presidentstolen, ble hans politiske maktapparatet rekruttert fra deler av intelligensiaen som støttet han av helt andre grunner. Denne eliten var overhodet ikke motivert av nasjonale verdier. De framsto heller som representanter for *zapadniki*-tradisjonen, men da i en utgave som var helt ulik den gamle: de beundret kapitalismen. 1800-tallets *zapadniki*-versjon besto av russiske intellektuelle som søkte inspirasjon fra Vesten når det galt å utvikle en liberal, industriell og parlamentarisk modernitet. Denne utviklingsambisjonen ble blokkert av tsarveldet. Men få av disse intellektuelle var sjarmert av kapitalismens profit- og pengehungere. Hundre år senere, på slutten av 1900-tallet, var det ikke industriell modernitet, men demokratiet som stod i sentrum for den postmoderne frihetsoppfatningen. Medlemmene av maktkretsen rundt Jeltsin likte da også å beskrive seg selv først og sist som demokrater.

En glimrende russisk intellektuell som observerte denne eliten på dens vei mot makta, observerte noe helt annet. Han karakteriserte dem som demokrater hvis styre innebar en ydmykelse av demokratiet. Jeltsin bombet parlamentet, Dumaen. Han forfalsket godkjenningen av konstitusjonen. Han rigget prosessene som auksjonerte bort fellesformuen til den tidligere

Sovjetstaten slik at den falt i hendene på en håndfull oligarker, og han beriket seg selv og sine favoritter hinsides enhver målestokk.⁴¹

I dette perspektivet hadde den russiske nasjonen liten plass. Den sentrale ambisjonen var å slutte seg til Vesten for å ta del i framskrittet og unngå å havne i en isolert bakevje. Det var for dem ensbetydende med å føye seg etter Vesten, ivrig om mulig, stoisk om nødvendig. I anledning et besøk hos den tidligere president Nixon fortalte Jeltsins utenriksminister Andreij Kozyrev at Moskva hadde ingen egne interesser som ikke også var Vestens interesser. Nixon ble så overrasket at han mistet både munn og mæle! Dette var eksempel på talsmenn som representerte et regime hvis makt var avhengig av økonomisk og ideologisk støtte fra Vesten. Med slike talsmenn kunne USA behandle Russland nærmest som om det var et okkupert land.

Selv Kozyrev steilet da han ble fortalt at det var Moskvas plikt å gå sammen med Washington i trusselen om et angrep på Serbia. USAs viseutenriksminister for Europa, Victoria Nuland, kommenterte dette slik: «Det er slik det skjer når du prøver å få Moskva til å ete spinaten sin. Desto mer du forteller dem at dette er sunt for dem, jo mer knepper de igjen».⁴² Nulands sjef på den tiden og president Clintons nære venn, Strobe Talbott, rapporterte med stolthet at en av de viktigste oppgaven i hans embedstid var «å porsjonere ut spinatbehandlingen» av Russland. Da det ble Obamas tur, uttrykte han i full offentlighet at Putin minnet han om en «furtende tenåring bakerst i klasserommet». I den pågående Ukrainakrisen ble Nuland observert konfererende med USAs ambassadør i Kiev om sammensetningen av den Ukrainske regjeringen. Ifølge den amerikanske observatøren skjedde dette i en instruerende tone som lignet måten de britiske koloniherrene instruerte sine koloniale indiske undersåtter.⁴³ Enten dette skjer i en nedlatende tone eller med forakt, den underliggende mentaliteten taler for seg selv: *vae victis*.

Da Jeltsin forsvant fra Kreml i kjølvannet av den økonomiske katastrofen i 1998 og etterlot seg en suppe av korrupsjon, kaos og utarming, hadde samtidig hans neoliberale rådgivere mistet all troverdighet. Som ideologi hadde kapitalismen aldri oppnådd særlig folkelig respekt og tillit. Under overoppsyn av Chubais, Gaidar, Nemtsov og resten av Jeltsins neoliberale hoff fikk den russiske befolkningen erfare introduksjonen av kapitalismen mer som prøvelse enn som befrielse. Putin gjenopprettet orden og økonomisk framgang uten å ta avstand fra de kapitalistiske prinsippene, men også uten å erklære dem som legitimerende grunnlag for det systemet han arvet. Markedet var selvsagt nødvendig, men det var en sterk stat russerne alltid hadde satt pris på. Utenrikspolitisk betydde dette slutten på ydmykelsene fra Jeltsinperioden. Slik en ledende amerikansk autoritet på utenrikspolitikk formulerte det, ville Russland fra nå av søke: «...respekt, anerkjennelse og ansvar for å opprettholde internasjonal orden»⁴⁴ For å nå disse målene, ville landet gjennomføre nødvendige tilpasninger. Det betydde ikke nødvendigvis at landets interesser automatisk var forenlig med Vestens, men det betydde at

landet forlangte å bli behandlet på likefot med partnerne i Amerika og Europa.

Femten år senere har dette suget etter internasjonal respektabilitet surnet. I klemma mellom økonomisk krise og Vestens boikott har regimet søkt tilflukt i russisk nasjonalisme som sin ideologiske forankring. I et historisk perspektiv har dette skjedd før, men da i anledning krig og kriser som i 1812, i 1914 og i 1941 og kun som episoder der disse strømmingen ble holdt i sjakk av andre verdsett. Dette er første gangen at regjeringen i fredstid satser alt på russisk nasjonalisme i ren tapning og for lang tid framover slik det ser ut nå. Hvor effektiv vil denne strategien være? Den er forutbestemt til å komme under press etter hvert som den økonomiske krisa biter seg fast, velferds-utgiftene blir kuttet og levestandarden synker for folk flest. Så langt har politiske protester i hovedstaden hatt liten innvirkning på regimet. Ute i provinsene har sosiale protester sydet og putret her og der siden 2011. Situasjonen for regimet kan bli farligere dersom disse protestene skulle gripe om seg over hele landet.

Hvilke kilder kan den russiske nasjonalismen suge næring fra i dag? Dersom den ortodokse religionen ikke er stort mer enn et symbol for respektabilitet og mer en mote enn en vekkelse, dersom høykulturen som ble dyrket under sovjettiden, er parkert på sidelinja av en kommersiell og internasjonalt farget massekultur og dersom et regimekontrollert lissomdemokrati ikke akkurat er en kilde til patriotisk glød, hva er da igjen? Et paradoks viser det seg! Først nå etter at imperiet er borte, nettopp det imperiet som overskygget og forkrøblet Russland som nasjon, nettopp nå er dette imperiets fortid blitt den harde kjernen i den nasjonale identiteten. Uavhengig av dette imperiets tilblivelse og endelikt er dets storhet og dets store historiske øyeblikk blitt fellesnevner for utviklingen av den kollektive nasjonale identiteten.

Som for all nostalgi er minnene selektive. Men disse minnene er ikke uten objektive forankringspunkt som holder dem i live. Russland er ikke lenger den formende bærekonstruksjonen i et imperium. Landet er heller ikke en konvensjonell nasjonalstat eller er i ferd med å bli en slik stat. Men selv om landet er litt amputert, er Russland det geografisk største landet i verden. Landets befolkningsmengde står overhodet ikke i stil med landets størrelse. Den er langt mindre enn for stormakter Russland helst sammenligner seg med, men likevel betydelig større enn folketallet i andre europeiske nasjonalstater. Sporene av kolonial erobring er fortsatt en inngrodd del av Russland. En av seks av landets borgere er av muslimsk bakgrunn, og for borgere som har russisk som morsmål, lever en av seks utenfor Russlands grenser. Målt i inntekt per hode er Russland det rikeste av BRIC-landene. Landets arsenal av atomvåpen overgås bare av USA. Russland er for lite til å kvalifisere som stormakt på likefot med USA og Kina i tillegg til India i nokså nær framtid. Landet er for stort til å passe inn i Europa, eller for å finne

sin plass blant de andre innvånerne av «det internasjonale samfunnet». Geopolitisk faller landet mellom alle stoler. Det er Russlands vanskjebne.

Den mest dyptlodgende analyse av landets situasjon ble formulert av Georgi Derluguian for fjorten år siden i overgangen mellom det gamle og det nye tusenåret. Han skrev følgende:

«Den russiske statsmakta står nå overfor akutte dilemmaer som muligens er unike. Ikke bare fordi staten plutselig er skrumpet i størrelse, men ikke minst fordi verdien av sentrale maktpolitiske ressurser og tradisjonelle reaksjonsmønster er blitt devaluert. Den globaliserte kapitalismens modus operendi står i skarp motstrid til de merkantilistiske og byråkratiserte imperiene som spesialiserte seg i å maksimere militærmakt og geopolitisk kjøttvekt Dette er nettopp den aktiviteten russisk og sovjetiske herskere i hundrevis av år har drevet på med».

Hvor lenge vil denne tilstanden vare?

«Det globaliserte markedsregimet vil vare så lenge tre betingelser er oppfylt: den økonomiske oppgangen fortsetter; USA opprettholder sitt ideologiske, diplomatiske og militære hegemoni; den sosiale uroen provosert fram av markedskreftene, holdes i sjakk av velferdstiltak eller politimetoder. Så lenge ikke forholdene endres dramatisk, kan vi muligens gi den nåværende formen for globalisering enda et tiårs tid eller så».⁴⁵

I dette tidsrommet har Putin forsøkt å bygge bro mellom den gamle og den nye ordenen. På den ene siden har han forsøkt å fornye de maktpolitiske ressursene og de tradisjonelle reaksjonsmønstrene som er blitt devaluert, men som fortsatt har noe restverdi å spille på. På den andre siden har han omfavnet markedskreftene som nettopp har devaluert de tradisjonelle maktpolitiske ressursene. På den ene siden har han halset sammen med dem som ønsker mer sentralstyring for oppnå militær styrke. På den andre siden har han menget seg med markedshaukene innenfor finanskapitalen. Disse anstrengelsene er selvmotsigende. Men de er samtidig en speiling av den pussige, men også kinkige situasjonen Russland står i innenfor den internasjonale ordenen, en situasjon der regimet er fanget uten en åpning i sikte.

Oversatt av Olav Fagerlid

NOTER

- 1) Denne artikkelen er en oversettelse av Perry Anderson, «Incommensurate Russia», *New Left Review*, NLR 94, juli – august, 2015.
- 2) Edward Lucas, *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, St. Martin's Griffin, New York, 2009, s. 17ff; Luke Harding, *Mafia State: How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia*, Guardian Books, London, 2011, s. 292; Ben Judah, *Fragile Empire: How Russia Fell In and Out*

- of Love With Vladimir Putin*, Yale University Press, New Haven, 2013, s. 2 og s. 328-9.
- 3) David Treisman, *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev*, Free Press, New York, 2011, s. 340-50 og s. 389.
 - 4) Richard Sakwa, *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession*, Cambridge U.P., Cambridge, 2011, s. 233-5 og s. 250-1. I andre sammenhenger påpeker Sakwa at denne dualismen i det russiske systemet ikke er enestående. Iran er et annet eksempel.
 - 5) Viser til Gerald Ester, «Revenue Imperatives: State over Market in Post-Communist Russia» in Neil Robinson, (red.), *The Political Economy of Russia*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2013, s. 62-6. Se også William Tompson, «Putin and the 'Oligarchs': a Two-Sided Commitment Problem» in Alex Pravda, (red.), *Leading Russia: Putin in Perspective: Essays in Honour of Archie Brown*, OUP, New York, 2005, s. 200-1.
 - 6) For en presis og dokumentert analyse av St. Petersburg-koblingen, dels basert på personlige kilder, se Thane Gustafson, *Wheel of Fortune: The Battle for Oil and Power in Russia*, Harvard U.P., Cambridge, MA, s. 231-71. Gustafson skliir høflig forbi vanskjebnen til Sobchak. Hans person og skjebne gis en dyptpløyende framstilling av Masha Gessen, *The Man Without a Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin*, Riverhead, New York, 2012, s. 91-3, s. 124-5, s. 127 og s. 134-44.
 - 7) Gleb Pavlovsky, «Putin's World Outlook», Pavlovsky intervjuet av Tom Parfitt og publisert for første gang av *New Left Review*, NLR 88, juli – august, 2014, s. 56.
 - 8) Se Fiona Hill og Clifford Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, Brookings, Washington, 2013, s 209; Jelena Tregubova, *Baiki kremlyovskogo diggera*, Ad Marginem, Moskva 2003, s. 349-50 (denne boka finnes i tysk oversettelse, *O.a*).
 - 9) For en fullstendig rapport se *Time*, 24 februar, 2012.
 - 10) Den mest detaljerte analysen av fabrikkerte valgresultat under Jeltsin og tidlig Putin-styre finner man i M. Steven Fish, *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics*, Cambridge U. P., New York, 2005, s. 30-81.
 - 11) Gustafson: *Wheel of Fortune*, op.cit s. 391; Judah: *Fragile Empire*, op.cit s. 100-1.
 - 12) Richard Sawka, «Systematic Stalemate: *Reiderstvo* and the Dual State» i Robinson, (red.), *The Political Economy of Russia*, op.cit., s. 74. Denne kilden angir et tall for korrupsjonen i størrelsesorden 240 milliarder US dollar, (ca. 12 - 13 tusen milliarder, *O.a*). Dette er nok en overdrivelse, men at et slikt estimat er mulig å hevde, taler for seg selv.
 - 13) 29. Desember, 2012 – se Hill og Gaddy, *Mr. Putin*, op.cit., s. 36.
 - 14) «Putin var en av disse som inntil slutten av 1990-tallet ventet på revansjens øyeblikk. Med *revansje* mener jeg tilbakekomsten av en stor statsmakt, en som vi hadde erfart og blitt vant til. Selvsagt ikke en totalitær stat, men en stat som avtvang respekt». Pavlovsky, «Putin's World Outlook», op.cit s. 56.
 - 15) Gustafson, *Wheel of Fortune*, op.cit s .362.
 - 16) Dette er den skarpt formulerte vurderingen til Tony Wood, «Collapse as Crucible: The Reforging of Russian Society», *New Left Review*, NLR 74, mars –

- april, 2012, s. 37. For en god analyse av Moskva-oposisjonens karakter og framtid, se Judah, *Fragile Empire*, op.cit., s. 195-256.
- 17) Richard Sawka, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, Routledge, London and New York, 2014, s. 230-1.
 - 18) Denne hendelsen var så uventet at den ble møtt med vantro av den britiske arkitekten bak planene, den tidligere britiske FN-ambassadøren Richard Hannay som rasende karakteriserte det som «skammelig». Perry Anderson, *The New Old World*, Verso, London and New York, 2009, s. 383.
 - 19) Putin, «Tale til Den føderale forsamlingen», 25 april, 2005.
 - 20) Se Patrick Armstrong, «Enter the Memes» i Robert Bruce Ware, (red.), *The Fire Below: How Caucasus Shaped Russia*, Bloomsbury, London, 2013, s. 15-23.
 - 21) Domitila Sagramoso og Akhmet Yarlykapov, «Caucasian Crescent: Russia's Islamic Politics and Its Responses to Radicalization» og Anna Matveeva: «The Northeastern Caucasus: Drifting Away from Russia» i Ware, (red.), *The Fire Below*, op.cit, s 67-9 og s. 256-78.
 - 22) Andrew Wilson, *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*, Cambridge U.P., Cambridge, 1997, s. 128 og s. 168-70.
 - 23) Se Anatol Lieven, *Ukraine and Russia: A Fraternal Rivalry*, United States Institute of Peace, Washington, 1999, s. 46.
 - 24) Om disse rangeringene se Andrew Wilson, *The Ukrainians: Unexpected Nation*, Yale University Press, New Haven, 2005, s. 95.
 - 25) Lieven, *Ukraine and Russia*, op.cit., s. 127.
 - 26) Soltsjenitsyn, *Rossiya v obvale*, Russki Put, Moskva, 1998, s. 81.
 - 27) Sekretær for Rådet for nasjonal sikkerhet og forsvar samt utenriksminister under Jusjtsjenko og finansminister under Janukovitsj. For oversikt over hans politiske karriere og hans forretningsimperium se Slavomir Matuszak, *The Oligarchic Democracy: Influence of Business Groups on Ukrainian Politics*, OSW Study 42, Warszawa, 2012, s. 28, s. 57 og s. 108-110.
 - 28) Se Susan Watkins, «Annexations», *New Left Review*, NLR 86, mars – april, 2014, s. 5-11.
 - 29) Se Charles Clover, «Russia's Economy: Unsustainable Support», *Financial Times*, 21. mars 2012.
 - 30) Henholdsvis Gideon Rachman, «The Swift way to get Putin to scale back his ambitions» og Wolfgang Münchau, «Europe needs to play the long game on sanctions» *Financial Times*, 12 mai og 23 mai, 2014.
 - 31) David Treisman, «Watching Putin in Moscow», *Foreign Affairs*, 5 mars 2014.
 - 32) For hele dette temaet se den dyptpløyende analysen i Geraldine Fagan, *Believing in Russia: Religious Policy after Communism*, Routledge, London og New York, 2013, s. 34-5, s. 195-200 og s. 24-5. Ifølge Fagan: «I ettersovjetpolitikens omskiftelige verden hvor legitimitet (eller noe som ligner) betyr alt, er kirken i stand til å fylle en viktig religionslegitimerende funksjon for den styrende eliten» (s. 33).
 - 33) Se Stephen Norris, «Family, Fatherland, and Faith: The Power of Nikita Mikhalkov's Celebrity». Dette bidraget er innrammet av mer nipspreget ikonografisk reportasje om Putin av Helena Goscilo: «The Ultimate Celebrity: VVP as VIP *objet d'art*'», begge bidragene i Helena Goscilo og Vlad Strukov, (red.), *Celebrity and Glamour in Contemporary Russia: Shocking Chic*, Routledge, London og New York, 2011, s. 120-1 og s. 29-55.

- 34) Maria Litovskya, «The Function of the Soviet Experience in Post-Soviet Discourse» i Birger Beumers, (red.): *Russia's New Fin de Siecle: Contemporary Culture Between Past and Present*, Intellect, Bristol og Chicago, 2013, s. 26-7.
- 35) Se *Economist*, 13. mars 2010.
- 36) Dette er et sentralt tema i Marshall Poe, *The Russian Moment in World History*, Princeton University Press, Princeton, 2006, s. 47 - 9
- 37) Se spesielt Geoffrey Hoskin, *Empire and Nation in Russian History*, Markham Press Fund, Waco, 1993, s. 7-12, «The Russian National Myth Repudiated» i Geoffrey Hoskin og George Schöpflin, *Myths and Nationhood*, Routledge, London, 1997, s. 198-210.
- 38) Terry Martins berømte karakteristik av Sovjetunionen. Se Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923 – 1939*, Cornell University Press, Ithaca, 2001.
- 39) Dette poenget kommer godt fram i Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and its Rivals*, Yale University Press, New Haven, 2002, s. 228-9.
- 40) Se den perspektivrike studien til Tim McDaniel, *The Agony of the Russian Idea*, Princeton University Press, Princeton 1996, s. 22 ff og s. 160-1.
- 41) Dimitri Furman, «Perevernutyi ismat? Ot ideologii perestroiki k ideologii stroitel'stva kapitalizma v Rossi», *Svobodnaya Mysl'*, nummer 3, 1995, s. 12-25.
- 42) Strobe Talbott. *The Russian Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*, Random House, New York, 2002, s. 76.
- 43) David Rieff, «Obamas Liberal Imperialism», *The National Interest*, 11 februar, 2014. For en utskrift av meningsutvekslingen se: *New Left Review*, NLR 86, mars – april, 2014, s. 12-13.
- 44) Jefferey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2009, s. 305.
- 45) Georgi Derluguian, «Recasting Russia», *New Left Review*, NLR 12, november – desember, 2001, s. 20-1.

KONFRONTASJONENS LOGIKK – DET INTERNE MOTIVET

Russland og Vesten

Natos toppmøte i Warszawa i 2016 var omfattet med særlig spenning. Stedet var symbolsk. Det var 25 år siden den offisielle oppløsningen av Natos rival, paktens som nettopp hadde navn etter byen der avtalen ble undertegnet: Polens hovedstad. Den vestlige alliansen hadde vunnet en lett seier; motstanderen hadde vedtatt å oppløse seg selv. Den nordatlantiske blokken søkte så lenge etter en ny misjon og rolle i verden. Til slutt fant de en misjon som var i flukt med den gamle.¹ Den militære paktens som var opprettet for å beskytte mot en sovjetisk trussel, fikk fornyet eksistensberettigelse i en trussel fra Russland, Sovjetunionens etterfølger i statsrettslig forstand.

Moskva tok ikke til motmæle. I de foregående 25 årene hadde Russland – om enn med avtakende entusiasme – forsøkt å finne en plass i den vestlige sfæren, i det system som USA hadde etablert på verdensnivå og som EU og Nato sikrer på europeisk nivå. Det russiske prosjektet mislyktes av mange grunner. Det vanligste er å vise til ytre årsaker. Vesten viste ingen vilje til å akseptere Russland som et likeberettiget land. Vestlige institusjoner ble utvidet inn over områder russerne hadde hevd på, og Moskvas innsigelser ble oppfattet som nostalgi. Nato ble forvandlet fra et rent forsvarsforbund under den kalde krigen til en krigførende blokk. Men det var også indre faktorer.

Den siste Sovjetlederen, Michail Gorbatsjov, sto for en åpenhetsfilosofi. Han ønsket så omfattende samarbeid som mulig med hele verden. Filosofien ga ikke Russland noe bærekraftig og vellykket utviklingsmodell. Russlands problemer er mange: Sovjetunionens sammenbrudd, dramatisk tap av internasjonal status, en langvarig sosial, økonomisk-politisk krise med økonomiske tap og tilbakegang sterkere enn selv under Andre verdenskrig, samt framveksten av et oligarkisk system som flertallet av befolkningen anser som urettferdig. Russernes holdning til ideen om vestliggjøring ble derfor ikke spesielt entusiastisk. Betingelsene som den russiske ledelsen godtok, endret seg naturlig nok over tid. Men russernes skepsis økte på tross av at landets politiske ledelse fastholdt den vestvendte integrasjonslogikken helt fram til Ukraina-krisen tilspisset seg i 2014.

I rettferdighetens navn skal det bemerkes at Russland, i en viss periode etter den kalde krigen, hadde klare fordeler av det åpne forholdet til Vesten, nemlig i første halvdel av 2000-tallet. Vladimir Putin lyktes da å stabilisere situasjonen etter 1990-tallets kaos. Gjenreisningen av det statlige forvaltningssystemet gjorde at Russland kunne tiltrekke seg en del vestlige

forretningsinteresser. Devaluering av rubelen fra 1998, kombinert med tiltakende oljeboom skapte gunstige forutsetninger: Russland ble ansett som et lovende «framvoksende marked». Perioden var preget av en meget ambisiøs agenda for relasjonene til Vesten: Samarbeid med USA i bekjempelse av terror, diskusjoner om «felles rom» med EU, og sågar forsiktige antydninger om at Russland muligens kunne ha interesse av Nato-medlemskap. Gjenreisningen av Russlands økonomi og høye vekstrater disse årene forklares delvis av disse gunstige omstendighetene.

Russlands bestrebelser på å bli en del av et «utvidet Vesten» toppet seg i perioden 2001-2006. Bestrebelsen var gjennomgående: selv ikke tilbakeslag som USAs beslutning om å trekke seg fra ABM-avtalen, USAs innmarsj i Irak eller de «fargede» revolusjonene i Georgia og Ukraina – som Moskva bekymret seg svært over – kunne bringe toget av skinnene. Vestvendingen kulminerte under G8-toppmøtet i St. Petersburg i juli 2006. Russland ble formelt tatt opp som fullverdig medlem av denne eliteklubben, selv om dette skrittet ennå ikke hadde noen konsekvenser for finans og økonomi. Det gjaldt hele Russlands tid som G8-medlem, som varte fram til 2014.

Den russiske utenrikspolitikken indre dimensjon

Allerede ved toppmøtet i 2006 var det imidlertid klart at Russlands inntreden i Vesten ikke ville løse de oppgavene som Russlands ledelse hadde satt seg som mål å løse. Dels på grunn av den faktisk rådende økonomiske tilstanden, dels av politiske grunner, betraktet verden omkring Russland bare som et råvarekammer, i beste fall et annenrangs ledd i en produksjonskjede. Staten Russland ble ikke integrert i noe globalt fellesskap. Bare det russiske samfunnets øverste sosiale segment ble integrert i Vesten. Den russiske staten ble ikke noe reelt politisk medlem i den «elitære klubben». Russlands politiske integrasjon var rent formell, den tok form av deltakelse ved G8-toppmøtene. De førende vestlige maktene definerte agendaen og gjennomførte den selv om Moskva markerte sterk utilfredshet (Nato-utvidelse, regimeendring i Midtøsten, utvidelse av EU-normenes gyldighetsområde osv.). Russlands forsøk på å få full tilgang på nye teknologier ble møtt med åpne mottiltak. *General Motors* ville ikke la russiske *Sberbank* kjøpe bilprodusenten *Opel*.

Russland ble riktignok integrert i den globale økonomien, men på en helt ensidig måte. Landet ble utsatt for alle globaliseringens negative sider. Landet befant seg i et tungt avhengighetsforhold til verdensøkonomiens konjunkturbevegelser, som det i bunn og grunn ikke hadde noen innflytelse på. I motsetning til hva Kina allerede lenge hadde klart, hadde Russland ikke lært å dra fordeler av sin posisjon i det globale landskapet. Internt i Russland utviklet det seg samtidig en splittelse mellom et «avansert» mindretall som har tjent seg rike på de globale mulighetene, og et «nasjonalt» flertall. Dette viste seg framfor alt i 2011-12, da hovedstadens *kreative klasse* gjorde opprør

mot at Putin på nytt trådte inn som Russlands president. De signaliserte samtidig at Dmitrij Medvedev ikke burde gå av, siden han på den tiden ble sett på som inkarnasjonen av det «vestlig integrerte» Russland.

Vinteren 2011-12 fikk Putin erfaring med en russisk variant av et fenomen som dagens herskende klasser i Vesten også står overfor, nemlig kløften mellom en stadig mer kosmopolitisk elite og et folk knyttet til sine lokale røtter. Nå som før frykter dette folket den store omverden. Men mens utviklingen i Storbritannia (Brexit), USA (Trump, Sanders) og det kontinentale Europa (alle slags populistiske partier) preges av masseprotester som politikerne slett ikke forstår, var det annerledes i Russland i 2012. Der var det den internasjonaliserte delen av selve eliten som hevet stemmen. Disse gruppene var misfornøyd med at det politiske systemet ikke levde opp til sine målsetninger. Med sin «rokade» og de politiske manøvrene som fulgte, traff Putin et valg mot elitene og i favør av flertallet. Han tok stilling mot – og stilte dermed også det russiske statsapparatet opp mot – et innflytelsesrikt mindretall som ønsket å fordype tilknytningen til utenverdenen, mer spesifikt til Vesten. På det tidspunkt da han skulle legitimere sin tredje presidentperiode, ble Putin samtidig avvist over hele den vestlige kultursfæren. Putin tok altså prinsipielt stilling i favør av det «antiglobalistiske» flertallet i Russland, samtidig som USA og EU ikke tolererte at han på ny lot seg innsette som president. Kombinasjonen av disse to omstendighetene ble drivverket i den konfrontasjonen som toppet seg etter at Ukraina-krisen startet.

Politiske endringer i Russland

Et kvart århundre har gått siden de radikale endringene som utspilte seg både i Europa og i verden som helhet da den kalde krigen sluttet. I 2016 har den russiske ledelsen konkludert med at den åpningen mot Vesten som Gorbatsjov innledet under siste halvdel av sin regjeringperiode, ikke har gitt de ønskede resultater. Russland har verken lyktes med å finne tilhørighet i den større verden, eller å utvikle en fungerende, bærekraftig modell for økonomisk og samfunnsmessig utvikling. 25 års forsøk på tilknytning til Vesten har vært en blindvei for landet. Et ytterligere argument for å avvise denne modellen er den stadig mer utbredte påstanden om at det globale systemet nå trer inn i en overgangsfase. Den universelle åpenhetens filosofi er avløses nå av en kvalitativt ny proteksjonisme: standarder, megablokker, foretaksinteressenes primat over statlige tiltak – tendenser som særlig viser seg i initiativer som Det transatlantiske handels- og investeringspartnerskap (TTIP) eller Det transpasisfiske partnerskap (TTP). Det er en skjebnens ironi at slike tendenser gjør seg gjeldende på et tidspunkt da Russland – etter 18 års kvalfulle forhandlinger – var klar til å bli medlem av WTO.²

En bølge av suverenitetsbestrebelse går gjennom verden. I Russland gjør denne bølgen seg gjeldende i en stat besatt av suverenitet og sikkerhet, i en

stat uten tradisjoner for sameksistens med et åpent samfunn. Historisk sett har Russlands aldri blitt modernisert under betingelser preget av full åpenhet og gjensidig meningsutveksling. I Russland har modernisering alltid støttet seg på teknologi og økonomiske organiseringsprinsipper lånt inn fra utlandet. Initiativene ble alltid tatt og omhyggelig overvåket av regjeringen. Tidligere kunne dette i praksis bare skje gjennom et totalitært regjeringssystem. I dagens Russland er det heldigvis ikke lenger mulig. Når landets ledelse derfor har bestemte forestillinger om hvilke utviklingsbetingelser de ønsker å fremme, gjør de det ved å regulere hvor åpent eller lukket samfunnet er for ytre innflytelse. Vladimir Putin slo inn på denne kursen umiddelbart etter at han i 2011 bestemte seg for å vende tilbake til presidentposten igjen. Det framgår tydelig av hans valgkampartikler fra januar og februar 2012.

Da Putin kom tilbake som president var folk av ganske forskjellige overbevisninger alle klare over at den tidligere modellen hadde utspilt sin rolle. Det var nødvendig å gi nye impulser til den innenlandske utviklingen i en situasjon da den internasjonale situasjonen ble stadig vanskeligere. Dette utløste den viktigste mekanismen for å konsolidere Russland, nemlig betoning av en ytre trussel. Ukraina-krisen – provosert av EUs hardnakkede ønske om å få til en assosieringsavtale og dermed ta Kiev opp i sin normative sfære – etablerte den «infrastruktur» som var nødvendig for en slik konsolidering. Med Nato-toppmøtet i Warszawa 2016 ble bildet komplett.

Hvilke utsikter er det for at den nye konfrontasjonen opphører?

Nato-toppmøtet fastslo at «oppdemming» – *containment* – mot Russland var Nato-alliansens praktiske hovedoppgave. Før toppmøtet skjedde noe viktig som få observatører fikk med seg. Vladimir Putin ble i Helsinki enig med sin finske presidentkollega Sauli Niinistö om å forby jagerflygninger med avslått transponder over Østersjøen.³ Tilbake i Moskva utstedte Putin en tilsvarende instruksjon til forsvarsministeren, som umiddelbart beordret luftvåpenet og stridskrefter med ansvar for verdensrommet om å iverksette den. Putin drøftet også dette spørsmålet under et møte i Det russiske sikkerhetsrådet. Dermed kan man håpe på at det blir slutt på de siste årenes rekke av farlige hendelser med fly og skip fra Russland og Nato i dette området.

Betyr dette at det er sjanser for bedring av forholdene mellom Russland og Vesten? Neppe, for enighet om å sjalte inn transpondere innebærer ikke noen tilnærming. Det betyr snarere at Russland og Nato definitivt innrømmer at de gjensidig oppfatter hverandre som motstandere. Når to mektige militærmaskiner står mot hverandre på denne måten, er lærdommen fra den kalde krigen at man må vise «største forsiktighet» for å unngå hendelser i og over åpent farvann. Slik ble det formulert i 1972-avtalen mellom USA og USSR. Fra begynnelsen av 1990-tallet ble regelverket for å regulere konfrontasjons-

risiko generelt sett bygget ned, simpelthen fordi det ikke lenger ble ansett som nødvendig. Nå viser det seg imidlertid helt nødvendig igjen.

Vedtakene på Nato-møtet bekrefter at alliansen allerede har gått tilbake til den «gode gamle» oppgaven med å demme opp for Russland. Det har vært få meningsforskjeller om dette innad i alliansen. Det skyldes imidlertid ikke at alle Nato-land unntaksløst ser Moskva som opphav dagens viktigste trussel. Det er snarere motsatt: flertallet av Natos medlemmer forholder seg likegyldig til Russland. De vestlige statene – hvorav de fleste er medlem både av Nato og EU – har for tiden dype indre problemer. De har verken tid til å berolige sine nervøse østeuropeiske alliansepartnere eller til å ta den vanskelige oppgaven med å utvikle nyanserte relasjoner til Russland. Det skorter også på kraft og intellektuell kapasitet til å gjøre dette. Det er mye enklere å vende tilbake til et velkjent gammelt paradigme, i hvert fall så lenge de rådende motsigelsene ikke på en eller annen måte har løst seg opp innenfra.

Dermed sluttes sirkelen. Begge sider har viktige interne grunner til å legge seg på en konfrontasjonslinje. Russlands ledelse håper på denne måten å komme fram til en ny utviklingsmodell og legitimere denne gjennom støtte fra flertallet. Merkelig nok er motivet i Vesten svært likt. Det er oppsiktvekkende hvor hyppig «de etablerte partiene» (Cameron i Storbritannia, Hillary Clinton i USA) i kampanjer og valgkamp velger å nevne Putin når de argumenterer mot sine egne «opprørere». Figuren Putin blir brukt som et instrument for å true velgerne til ikke å avvike fra hovedstrømmen.

Vi må konstatere at 25 år «uten konfrontasjoner» er over. Men imitasjon av den kalde krigen løser ikke noen av de problemene partene har behov for å løse. Ytre trusler kan bare midlertidig (hvis overhodet) dempe de dype samfunnsmessige splittelsene som råder over praktisk talt hele verden. Disse splittelsene springer ut av globaliseringens motsetningsfulle konsekvenser.

Det er imidlertid stor fare for at en rent forestilt og kunstig konfrontasjon får en egenlogikk som skaper eskalering. I årene som kommer må politiske ledere lære seg risikostrenging på nytt. En situasjon der man alltid bestreber seg på å gjøre inntrykk på den andre kan i verste fall forvandle seg til systematisk militarisering og nytt rustningskappløp. I lys av det 21. århundrets reelle utfordringer ville en slik eskalering være fullstendig meningsløs.

Oversatt fra tysk av Lars Mjøset

NOTER

- 1) Russland deltok i det Natos «Partnerskap for fred» fra 1994. Et eget Russland-Nato råd (etablert i 2002) samarbeidet bl a om tiltak mot terror. Men forholdet kjølnet i forbindelse med borgerkrigen i Syria, og etter Ukrainakrisen i 2014 innstilte Nato alt samarbeid med Russland. Kilde: wikipedia. (O.a.)
- 2) Russland ble medlem av WTO (World Trade Organization) i 2012. (O.a.)
- 3) En transponder gjør det mulig for bakkeradarstasjoner å fastslå om et fly er venn eller fiende, såkalt IFF – Identification Friend or Foe). (O.a.)

RUSSISK KAPITALISME – NOEN MERKNADER MED UTGANGSPUNKT I RULAN DZARASOV'S BOK *THE CONUNDRUM OF RUSSIAN CAPITALISM*

Sjokkterapiens Russland

Da «muren» falt høsten 1989, reiste en sverm av vestlige økonomer til Russland for å fortelle at nå måtte overgangen til markedsøkonomi gå forstest mulig. Statseierdom måtte over i privat eie, priser og lønninger måtte bestemmes på markedene, statsutgiftene måtte ned, og handelen med utlandet måtte slippes fri. Denne overgangen måtte skje raskt, var rådgivere vestfra enige om. Det trengtes en «sjokkterapi» for å hindre at overgangen kunne stoppes på halvveien eller omgjøres av «konservative krefter».

Tre måneder høsten 1990 var jeg i det som den gang het Leningrad og opplevde at det plutselig var vedtatt et femti siders dokument med overskriften «*Overgang til marked*» (*Perekhod na rynek*). Overgangen skulle skje på «500 dager». Jeg hadde anledning til å dra rundt på samfunnsfaglige institutter, men traff ingen økonom eller samfunnsviter som kunne fortelle meg hvordan denne overgangen skulle skje – bransje for bransje, bedrift for bedrift, butikk for butikk, vare for vare.

Overgangen gikk likevel raskt. Rådgivere fra USA og IMF satt praktisk talt inne på regjeringskontorene og rådhusene og dikterte det som skulle skje. Alle viktige beslutninger ble tatt som regjeringsdekreter og ble aldri lagt fram for de nyvalgte parlamentene.

Resultatet ble likevel ikke den markedsøkonomien som rådgiverne så for seg. De viktigste grunnene var dels måten privatiseringene ble gjennomført på og dels de reelle maktforholda i det samfunnet som skulle «snus opp ned».

Kommandoøkonomien falt sammen uten at det fantes noe juridisk grunnlag for privat næringsvirksomhet. Dermed måtte andre midler tas i bruk: maktposisjoner i parti og forvaltning, personlige nettverk, korrupsjon og kriminelle maktmidler.

To eksempler jeg sjøl opplevde:

- Da jeg i 1993 ble vist rundt i et bydels-rådhus i Leningrad, var de fleste kontorene tomme. Partifunksjonærer hadde tatt kompetansen sin og nettverka sine ut av rådhuset med en gang de traff noen som var villig til å betale for det som de hadde stelt med i offentlig regi.
- Min beste informant i Leningrad jobba i et malingskonsern med fem produksjonsbedrifter. Konsernsjefen og de fem bedriftsdirektørene oppretta et selskap som kjøpte hele malingsproduksjonen (til en pris de sjøl

bestemte) før de solgte malingen videre til kundene. Sovjetøkonomien hadde ingen regler som kunne forby noe slikt, og det nye samfunnet hadde ikke nådd fram til regler som kunne gripe inn mot denne formen for «overgang til markedet».

Det var ikke konkurransen på de nye, «åpne» markedene som avgjorde hvem som lyktes og hvem som mislyktes i kampen om makt og eiendom i Russland utover på 1990-tallet. Markedene ble aldri «åpne» slik de nyliberale rådgiverne ville ha dem. Konkurransen ble det, men av en helt annen karakter og ført med helt andre midler enn de som forutsettes i markedsøkonomens lærebøker.

Det første som skjedde, var at alle borgere, fra de nyfødte til de døende, i 1992 fikk en «voucher», en verdikupong der det sto at de eide en like stor andel av det samlede russiske næringslivet som alle andre borgere. På hvilken måte denne eierretten skulle utøves, sto det ingen ting om. Men verdikupongen kunne selges. Til hvilken pris? Det avgjorde «markedet».

Noen solgte kupongen for ei flaske vodka. Andre la den under madrassen i håp om at verdien kunne brukes til noe etter hvert. De profesjonelle leide folk til å gå på dørene for å kjøpe mange nok kuponger til at de kunne vinne budrunden når aksjer i nye aksjeselskap ble lagt ut for salg.

Fram til 1994 var dette den viktigste formen for privatisering. Etter 1994 foregikk privatiseringen mer direkte. Statseiendom ble lagt ut for salg, men aldri som åpne anbud. Det var alltid «noen som snakka sammen» og ordna salg og kjøp seg imellom – til en pris som var svært så gunstig for kjøperen.

Slik ble næringslivet lagt ut på billigsalg og endte der det skulle – i hendene på enkeltpersoner. Det var dels velplasserte partipamper som fikk eie det som de tidligere hadde hatt partimakt eller offentlig makt til å styre. Og det var dels en del personer som med en blanding av flaks, bekjentskaper og kriminelle nettverk sikra seg en plass blant de «nyrike» eierne.

For folk flest var det verste ved samfunnsendringene på 1990-tallet nettopp den nye kriminaliteten: Alle som i stort eller smått tjente raske penger, ble like raskt oppsøkt av folk som var tøffe nok og brutale nok til å beskytte dem mot alle andre som ville beskytte dem.

Også det som skjedde med de «hemmelige tjenestene» fra sovjettida, ble skjebnesvangert. På papiret skulle de nedlegges. Men det viste seg at det var et stort marked for et mangfold av slike tjenester i et samfunn med så mange uregulerte skyggesider som det russiske.

«Overgangen til markedet» førte til en enorm konsentrasjon av eiermakt innen næringslivet. De nyrike «oligarkene» – enten de var tidligere partisjefer eller sosiale oppkomlinger – sikra seg raskt politisk makt i tillegg til den økonomiske. Ingen politiske partier kunne hevde seg uten å ha mektige nok oligarker i ryggen. Hele bransjer ble raskt dominert av noen få storkonsern. Banker og bedrifter smelta ofte samme innen samme oligark-strukturer – og

alle kommersielle TV-kanaler og større aviser ble overtatt av folk som er så rike at de også eier ganske mye annet.

En sammenfatning fra OECD

På samfunnsmessig nivå sank lønnsandelen fra 40,5 prosent i 1990 til 26 prosent tidlig på 2000-tallet. Det samme skjedde i eksportbransjene. I metallbransjen utgjorde lønningene bare 10 prosent av enhetskostnadene, mens de var 23 prosent i Japan, 25 prosent i Tyskland og 28 prosent i USA.

Da «overgangen til markedet» på 1990-tallet gikk for seg på det heftigste, sank reallønna for folk flest med 60 prosent. Samtidig var det mange som ikke fikk lønn i tide. I 1998 klagde 2/3 av arbeiderne over at de var langt på etterskudd med lønna med et etterslep i snitt på nærmere fem måneder. (s. 162) Lønna ble også mindre verdt i ventetida på grunn av inflasjonen. Det oppsto en hyperinflasjon i den heftigste reformperioden 1992-95. Denne inflasjonen var ikke jamt fordelt på sektorer. Prisene på brensel, andre former for energi og transport økte 2-3 ganger så fort som på andre varer og tjenester. (s.183)

Små og mellomstore bedrifter hadde i 2012 større problem enn i noe annet OECD-land med å rekruttere faglig dyktig arbeidskraft. Når det gjaldt livslang læring lå Russland helt på bunn – nesten nede på nivået til Hellas og Tyrkia.

Innsatsen satt inn på arbeidsmarkedstiltak var mikroskopisk lav i forhold til alle OECD-land – med unntak for Mexico. Til gjengjeld var dagpengene til arbeidsløse så lave at ingen kunne leve på dem.

Russland bruker mindre av nasjonalinntekten på helse og utdanning enn OECD-snittet – og mer på forsvar og subsidier. Avgiftene på alkohol er lave, og tobakksavgiftene er lavere enn i alle OECD-land.

Enda større forskjell er det på klimagassutslippene i forhold til bnp-nivået. Der ligger Russland langt over alle andre OECD-land.

Russland er klart mer korrupt enn alle andre OECD-land, klart mer korrupt også enn de fire OECD-landa fra Latin-Amerika og Afrika. I 2012 havna 50 000 korrupsjonssaker for domstolene. Det var 25 prosent flere enn året før, forhåpentligvis fordi rettsvesenet tok korrupsjon mer alvorlig.

En internasjonal pressefrihetsindeks rangerte Russland i 2012 på 148ende plass av 179 land.

Kilde: OECD, *Economic Surveys*. Russian Federation, januar 2014.

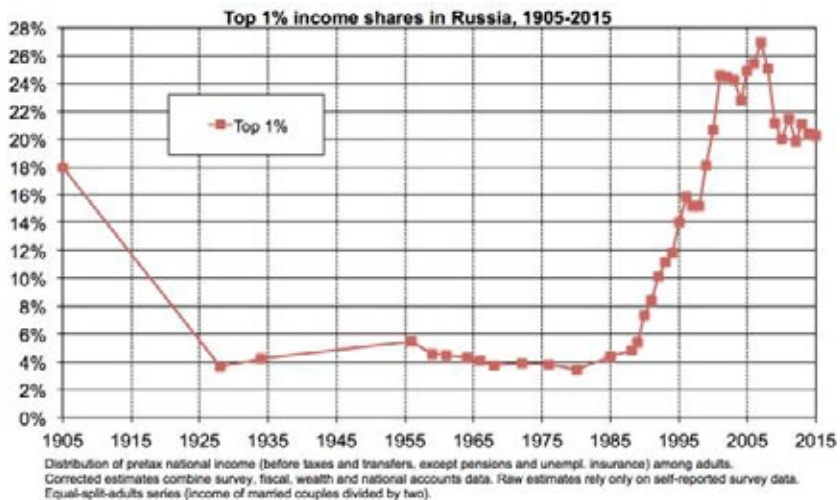
Det var slike maktstrukturer Vladimir Putin ga seg i kast med da han overtok som president etter Jeltsin fra årsskiftet 1999/2000 – blant annet ved å plassere tidligere KGB-folk i stadig flere lederposisjoner i banker og stor-

konsern. De statlige TV-kanalene styres nå så stramt av Putin at de kommersielle kanalene til enhver tid veit «hva som er sant».

Dette har ført Russland fram til en samfunnsøkonomi som i sin struktur likner mer på det som var der før 1990 enn på kapitalismen i Vest-Europa og Nord-Amerika. Det som fantes av planøkonomi er borte, mens forholdet mellom arbeid og kapital er som det var i vest *før* arbeidsfolk begynte å organisere seg.

Fra rundt 1990 økte de sosiale ulikhetene i det russiske samfunnet dramatisk. Kurven i diagrammet viser hvilken andel «topp-inntektene» har utgjort av de samlede inntektene fra 1905 til 2015. Som mål for «topp-inntekter» er brukt de samlede inntektene til den ene prosenten som har de høyeste inntektene.

Fra 1927-28 fram til slutten av 1980-tallet har prosenten med de høyeste inntektene 4-5% av de samlede inntektene. Etter 2000 har prosenten med de høyeste inntektene over 20% av de samlede inntektene – en høyere andel enn Piketty & co anslår at det var i 1905.

Kilde: Filip Novokmet, Thomas Piketty, Gabriel Zucman, «From Soviets to Oligarchs: Inequality and Property in Russia, 1905-2016», *NBER Working Papers*, National Bureau of Economic Research 2017.

Hva slags kapitalisme utvikler seg i Russland?

Det har økonomen Ruslan Dzarasov tatt mål av seg til å vise fram i boka *The Conundrum of Russian Capitalism*, gitt ut av Pluto Press i 2014. Resten av denne artikkelen bygger på denne boka. Sidetall viser til den samme boka.

Det er «det nye sosiale systemet» i Russland han vil belyse. Han kaller det «en særegen form for kapitalisme». Kildene hans er offentlige dokumenter og mengder av empiriske undersøkelser, de aller fleste russiske.

Dzarasov starter med noen konkrete spørsmål:

- Hvorfor skyr bedriftsledere de langsiktige investeringene?
- Og hvorfor er investeringene så lite produktive?

Det korte svaret hans er at to forhold har hatt størst betydning: Forfallet i den sovjetiske planøkonomien fra 1970-tallet – og konkurransen fra den stadig mer finansstyrte kapitalismen ellers i verden.

Den globale konkurransen bidrar til at profitten synker og at investering i framtidig produksjon avtar i store deler av verden. Store kapitalmengder satses i stedet på eiendomsutvikling og andre former for spekulative kapitalplasseringer. Slik blir verdensøkonomien stadig mer finansdrevet. Selskap prøver å oppnå størst mulig kortsiktig gevinst for aksjeeierne i stedet for trygg og langsiktig vekst av selskapet.

Sovjetsamfunnet ga arbeidere mange viktige økonomiske og sosiale rettigheter, derimot ikke reelle politiske rettigheter. Samtidig oppsto det sosiale ulikheter av nye slag. Det vokste fram en privilegert styringselite dels gjennom partiet og dels gjennom det offentlige byråkratiet. Hovedtrekkene var synlige allerede rundt 1925.

Overdreven sentral planlegging ga byråkratiet all makt over inntektsfordelingen. Etter hvert festna det seg en uformell kontroll over de økonomiske ressursene. Ledende sjikt innen parti og offentlig byråkrati lærte seg å utnytte offentlig eiendom til privat fordel.

Glasnost-reformene etter 1985 førte til at en pro-kapitalistisk blokk innen parti og offentlig forvaltning sto fram. Det var denne blokken som i sovjet-tida – i den daglige praksis – hadde styrt bransjer, bedrifter og offentlige tjenester. Det var de som hadde oversikten, de personlige nettverkene og virkemidlene og som alt i 1990 hadde et sterkt ideologisk overtak med kravet om en rask «*overgang til marked*». Det halvt hysteriske budskapet i alle medier var: Sovjetsamfunnet har kommet til veis ende, nå er det opp til den enkelte «*å utnytte de nye mulighetene*».

Det fantes ingen demokratisk organisert motvekt som sto opp mot disse kreftene. Gorbatsjov hadde i 1986 lansert «*perestroika*» (ombygging) som veien ut mot nye samfunnsforhold og ny organisering av det økonomiske livet. Mange bidro i den nye flommen av samfunnsdebatt, men det skulle vise seg at denne debatten var uten kobling til sosiale og økonomiske drivkrefter som kunne omsette ord til handling.

I løpet av 1980-åra økte bedrifts- og partiledere skrittvis den uformelle kontrollen over de fleste store produksjonsbedriftene. Etter 1991 omdannes uformell kontroll til formelt eierskap. Det skjer på mange ulike måter, ofte i samarbeid med kriminelle miljøer.

Lovgivningen omkring privatiseringene var uklar og tilfeldig. De forpliktelsene som nye eiere var pålagt, var ikke særlig presise. Dette førte til mange gråsoner omkring hvordan privatiserte bedrifter kunne fungere. Et gjennomgangsproblem var at mange svært profitable statsbedrifter ble lagt ut på billigsalg. To eksempler:

- Da ISC Tiomen Oil-Gas Company Slavoil ble solgt til private eiere i 1996-97 for 48 millioner dollar var markedsprisen ved årsslutt i 1997 358 millioner dollar.
- Da ISC Eastern Oil Company ble privatisert i 2002, tapte statskassa 250-425 millioner dollar på salget.

Dzarasov viser til undersøkelser som konkluderer med at etter privatiseringene satt det offentlige igjen med mellom 5 og 11% av markedsverdien til selskapene.

Et annet problem var at svindel og andre former for bedragerivirksomhet fikk utvikle seg nokså fritt. (s. 85) Det groveste eksemplet var de såkalte «aksjer-for-lån» auksjonene i 1995. De innebar at regjeringen lånte penger mot å tilby aksjer i profitable statsselskap som pant for lånet.

Alt i 1995 advarte riksrevisjonen regjeringen mot slike avtaler. Da kom det fram at finansdepartementet på forhånd hadde overført store penge-sommer til långiverne, og at det var de pengene som ble gitt regjeringen som lån. Neste skritt i skandalen var at regjeringen erklærte seg ute av stand til å finne dekning for låna. Dermed kunne långiverne overta alle aksjene som sin eiendom – gratis. Ifølge Dzarasov fikk disse «aksjer-for-lån»-skandalene ingen konsekvenser for dem som var involvert.

Den svenske økonomen Anders Åslund var en av de sentrale rådgiverne til den russiske regjeringen fra 1991 til 1994. Han fastslo i 2007 at han hadde «problemer med å forstå de store følelsene» som hadde oppstått i forbindelse med «lån-for-aksjer»-affæren. «Privatiseringene var aldri utforma for å være moralske eller egalitære. De skulle være funksjonelle og føre til egnede eiere», slo han fast. (s. 91)

De mange tvilsomme privatiseringene slapp løs korrupsjon og annen kriminalitet på brei front. Rapporter fra riksrevisjonen viste at statlig og kommunal eiendom i stor grad var blitt overført til kriminelle og halv-kriminelle miljøer. I tiårsperioden 1993-2003 registrerte Innenriksdepartementet 52 938 forbrytelser i forbindelse med privatiseringene. (s.87)

Det var vanlig at direktørene i tidligere statsbedrifter overførte verdifulle ressurser til nye selskap der direktørene hadde aksjeflertallet. Dermed kunne de nye eierne av de privatiserte statsbedriftene oppleve at de satt igjen med helt uprofitable selskap. (s. 88)

I den første fasen ble mange bedrifter eid og dominert av ansatte. Men mange av dem opplevde at rollen som eier bare var formell og uten reelt innhold. Aksjene falt i verdi, og utbyttet var ofte helt minimalt. Det førte til at aksjene etter hvert kom på færre og færre hender. (s. 97-99)

De som overtok, var maktgrupper innen parti og offentlig forvaltning og enkeltpersoner og miljøer som var tidligst ute med å «se de nye mulighetene». Det sto ikke til å hindre at noen av miljøene så mulighetene i ulike former for kriminalitet. Det oppsto en egen type demonstrativt aggressive entreprenører og næringslivsledere som fikk oppnavnet «nye russerer». (s.90)

Det fantes verken jurister eller revisorer som kunne fastslå hva som var rimelig og/eller lovlig. Det måtte stampes opp av bakken titusenvis av regnskapsførere til å mestre de ulike formene for dobbelt bokholderi. Det ble en kamp på ulike vilkår. Bare én ting var sikkert: de gamle makthaverne var ikke de som kom dårligst ut.

Visjonen om markedsøkonomien

«Overgangen til marked» ble sjølsagt begrunna helt annerledes. Overføring av statsbedrifter til private eiere skulle føre til effektiv styring, til at det ble investert i moderne teknologi og til at den langsiktige veksten skulle bli størst mulig. Russland skulle bli konkurransedyktig på internasjonale markeder for høyteknologiske produkter, Slik skulle grunnlaget legges for samme overflod av forbruksvarer som i vestlige land.

Folk flest godkjente – eller fant seg i – reformene, men opplevde utover på 1990-talleten nedgang i produksjon og levestandard uten sidestykke kombinert med en kriminalisering av samfunnet og et sammenbrudd innen skoleverket og helsevesenet. Russland nådde ikke 1990-nivået for BNP per innbygger før i 2003. Inntektsforskjellene i Russland er vesentlig større enn i alle europeiske OECD-land – og også større enn i USA. Andelen med inntekt mindre enn halvparten av median-inntekten er 17% - mot 11% som gjennomsnitt i de 35 OECD-landa.

De barske realitetene

Dzarusov skildrer det nye systemet dels som en videreføring av elementer fra den sovjetiske kommandoøkonomien innen rammen av en nyliberal globalisering i retning av en stadig mer finansdominert kapitalisme.

Etter at Putin kom til makta i 2000, måtte makthavere innen næringslivet opptre mer forsiktig. Oligarker som samla for stor makt, risikerte at myndighetene satte dem på plass, enten gjennom administrative vedtak eller ved straffesaker for å markere hva regimet tillot. (s. 115) Putin utfordra likevel aldri grunnlaget for oligarkregimet i Russland – så sant de ikke forsøkte å blande seg inn i politikk.

Mye fysisk kapital gikk til spille etter 1991, men det var lite av det som Joseph Schumpeter har kalt «kreativ ødeleggelse» av kapital. Den russiske kapitalismen på 1990-tallet var – ifølge Dzarusov – tilbakeliggende, med kortsiktig horisont og økonomisk ineffektiv. Den var ikke i stand til å sende de signalene til markedsaktørene som markedsteoriene forventer. (s. 202)

En større undersøkelse av nærmere 200 store bedrifter viste at fra 1998 til sommeren 2008 var det år etter år slik at rundt 30% av bedriftene ikke foretok noen investeringer. Fra høsten 2008 til våren 2012 var andelen som ikke investerte, økt til rundt 50%.

Denne tilstanden har ført til at sjøl store konsern styres i retning av kort-siktig profitt. Snittalderen på maskiner i industrien er over tjue år, mens den i sovjettida på 1980-tallet var ti år. Hovedtyngden av investeringene rettes mot utvinning og ikke mot bearbeiding eller høyteknologiske produkter. Sjøl tradisjonell vareproduksjon er uinteressant for de fleste oligarkene.

I sovjettida gikk størstedelen av høyteknologi-investeringene til rustnings-industrien. Utviklingen av sivilsektoren var basert på lav-kvalitet-ressurser, både når det gjeldt arbeidskraft, energi og råvarer. Prisene var lave i forhold til prisene på verdensmarkedet. Etter 1991 ble den russiske økonomi-strukturen kraftig endra. Produksjonen ble dreid i retning av naturressurser som kull, olje, gass og tømmer. Det førte til lav økonomisk vekst og til en kraftig ulikevekt mellom bransjer og regioner. Det utvikla seg enklaver knytta til kjøp og salg på utenlandske markeder, men svakt kobla til den lokale russiske økonomien. Verkstedindustrien ble f.eks. ensidig utvikla for å betjene etterspørselen i disse enklavene. (s. 189)

Kampen mellom rivaliserende miljøer

Kriminelt press og korruperte forbindelser til offentlige instanser utvikla seg raskt etter 1990/91. Samtidig ble det raskt kamp mellom rivaliserende miljøer både i bedrifter og bransjer. De mest vellykte av de nye eierne vant utover på 1990-tallet kontroll over store konsern-imperier. Den største aksjeeieren har ofte mer enn halvparten av aksjene i 64% av selskapene.

I 2011 sto de åtte største oligarkene for 45% av stålproduksjonen og 40-53% av de viktigste delene av den øvrige metallproduksjonen. En av de største, Oleg Deripaska, kontrollerer det største konsernimperiet med en kvart million ansatte.

Utover på 1990-tallet ble store bedrifter og konsern i stadig større grad styrt av det Dzarasov kaller dominerende «innside-grupper». Det dreide seg om grupper av eiere og bedriftsledere som styrer virksomheten langt på vei uavhengig av andre aksjeeiere og interessenter som ansatte, kunder og leverandører. Det vanlige var at slike innsidegrupper bygde seg opp ved å ha sterk nok kontroll med pengeflyten innen bedriften eller konsernet slik at de kunne styre pengestrømmene til seg sjøl. I Russland fikk dette som konsekvens at store deler av næringslivet ble underkasta det Dzarasov kaller «innsideprofitt». En stor del av boka til Dzarasov går i detalj inn på hvordan dominerende innsidegrupper utøver sin makt over selskapet.

Undersøkelser av større aksjeselskap viser at dominerende innsidegrupper kontrollerer 2/3 av større aksjeselskap. (s. 100) Dette gjelder i særlig grad for banker. Der er innsidekontrollen bortimot fullstendig.

I tillegg er det slik at 95% av større russiske selskap er registrert utenlands. Et flertall av russiske aksjeselskap betaler år etter år ikke noe utbytte til aksjeeierne. Da er den virkelige eieren ofte et selskap registrert i utlandet, eid av innsidegrupper som styrer det reelle overskuddet dit. Pengene har ofte passert gjennom et en-dags-selskap som får betaling for fiktive tjenester. (s. 136-48)

Undersøkelser viser at russiske selskap er ekstremt stengt for innsyn. Dermed er det sjelden kjent hvem eller hva som er viktigste eier. I Russland er et aksjeselskap ikke forpliktet til å informere markedet eller myndighetene om hvem som eier aksjene i selskapet. En vanlig konstruksjon er at den egentlige eiergruppa består av 5-7 selskap. Alle unntatt ett av selskapene er bare med i gruppa for å skjule hvilket selskap som virkelig er eier av selskapet. Det er også vanlig at toppledelsen i russiske storselskap også er de største aksjeeierne. Det betyr at eierskap og kontroll ikke kan skiller.

Det russiske næringslivet preges derfor av en grunnleggende mangel på stabile eierforhold og stabile kontrollmønstre. Det bidrar til at langsiktige strategier ikke utvikles. Kortsiktig profitt og innsidefortjeneste blir det styrende målet. Hvis innsidegrupper misbruker makta si, går aksjeeiere sjelden rettens vei. De som har de største administrative og finansielle ressursene, når lettest fram også i rettsvesenet. (s. 95)

Det er en stadig kamp innad i selskapet om hvordan finansielle ressurser skal disponeres. Skal de brukes til investeringer som gjør selskapet interessant for ytre krefter, til å betale skatt, aksjeutbytte eller nedbetaling av gjeld: Har innsidegruppene god nok kontroll, er det fristende for dem å styre finansstrømmene slik at de forsvinner over i private lommer. (s. 136)

En slik innsideprofitt kan skape store konflikter internt i virksomheten, konflikter både i forhold til aksjeeiere, til bedriftsledere og til ansatte. Innsideprofitten svekker økonomien til selskapet ved å føre deler av overskuddet ut av selskapet. Dermed kan den hindre arbeidet med å utvikle langsiktige strategier for virksomheten både når det gjelder innføring av ny teknologi, utvikling av nye produkter, bedre produktkvalitet eller bedre tjenester for kundene. Det russiske næringslivet preges derfor av en grunnleggende mangel på stabile eierforhold og stabile kontrollmønstre. Det bidrar til at langsiktige strategier ikke utvikles. Kortsiktig profitt og innsidefortjeneste blir det styrende målet.

Siden det ikke er lett å etablere noe juridisk vern av innsidemakt, så uformelt som det vanligvis utvikles, er de indre maktforholda i en bedrift eller en bransje, kronisk ustabile. Faren for overtakelse gjør at innsidegruppene sjelden satser på langsiktige investeringer. (s. 132)

Innsidefortjeneste undergraver fortjenesten til aksjeeiere og bedriftsledere som ikke er med i innsidegruppa og til ansatte. Det blir også mindre rom for å investere i utvida produksjon, ny teknologi eller i en bedre organisering av virksomheten. Slike virkninger skaper uro og konflikter internt slik at innsidegruppa må sikre kontrollen sin med stadig hardere kontrolltiltak.

Når innsideprofitt preger store deler av næringslivet, er derfor en av konsekvensene teknologisk stagnasjon. Dzarasov ser dette som en «betydelig institusjonell hindring» for at det blir investert nok til å sikre den økonomisk veksten i den russiske samfunnsøkonomien.

De kriminelle omgivelsene

Mot slutten av 1990-tallet var det kamp om kontroll i annethvert russisk selskap. (s. 122) Den reelle innsidekontrollen var derfor grunnleggende ustabil i store deler av næringslivet. Jo hardere rivalisering, desto mer kortsiktige ble prioriteringene og desto mer ble inntjeningen brukt til å finansiere kontrollkampene. I mange tilfeller ble rivaliseringsinnsatsen lånefinansiert med selskapets økonomi stilt som sikkerhet for lån. (s. 124)

Siden lovverket verken er klart nok eller håndheves trygt nok, knytter innsidegruppene seg ofte til kriminelle miljøer eller støttemiljøer innen politiet for å sikre sin egen maktstilling. Det har vist seg nødvendig fordi det er mange eksempler på at menn med våpen tar seg inn på hovedkontoret til et konsern og overtar den fysiske kontrollen med kontorer og datautstyr. Mange konsern sikrer seg også ved å samarbeide med private sikkerhetsorgan. Slike organ var i utgangspunktet enten knytta til kriminelle grupper, eller til offentlige sikkerhetsorgan. En viktig oppgave var da å hindre andre miljøer i å kreve del av fortjenesten til konsernet.

Utover på 2000-tallet ble det mer vanlig at rivaliserende miljøer søkte støtte fra politiske maktmiljøer, såkalte Kreml-miljøer. Det innebar at privatiserte selskap gikk over i en form for «kvasi-nasjonalisering» der kostnader ble nasjonalisert og inntekter ble privatisert. (s. 126) Slike selskap unngikk helt eller delvis offentlig kontroll av virksomheten samtidig som finansstrømmene foregikk i det skjulte. Skjult var også de nettverk som slike selskap var del av.

Til tross for alle slike mottiltak er innsidekontrollen med russiske selskap grunnleggende ustabil. Hvis en ledende person innen sentral eller lokal forvaltning skifter jobb, eller mister jobben, forsvinner mange personlige nettverk av betydning for selskapet. Det blir særlig akutt hvis kontakten til en slik person har vært av lyssky karakter.

Dermed er sluttbildet til Dzarasov: Toppledere innen næringslivet tar kontroll over styringen og finansstrømmene innen konsern og hele bransjer ved å bestikke statsansatte, myrde rivaler – og flytte store pengemengder til utenlandske skatteparadis.

Hvordan hindre «fiendtlige overtakelser»?

I vestlige land er «fiendtlige overtakelser» noe som foregår på generalforsamlinger når et flertall av aksjonærer endrer sammensetningen av styret og/eller gjør endringer i ledelsen av selskapet. I Russland skjer mange «fiendtlige overtakelser» langt mer brått og brutalt. Det russiske handelskammeret har rapportert at det var nesten 7000 voldelige overtakelser fra 2000 til 2005.

Antall fiendtlige overtakelser ble særlig mange under krisa i 2008-09. Mange bedrifter måtte gå til bankene for å låne penger. Mange banker prøvde da å overta kontrollen med bedrifter og hele bransjer i disse kriseåra. Kriminelle metoder og miljøer var ofte involvert. (s. 129-30)

For å forebygge eller verge seg mot fiendtlige overtakelser setter dominerende innsidegrupper mye inn på å knytte nær kontakt med offentlige myndigheter. Denne kontakten kan ofte utvikle seg til korrupsjon. Gjennom slik kontakt utveksles gjensidige goder. For konsernet kan det være viktig å sikre seg adgang til å føre penger ut og inn over grensene, eller for å hindre konkurrenter i å komme inn på markeder for kjøp og salg som konsernet vil ha for seg sjøl. (s. 115) Lederen for dumagens komite for å hindre korrupsjon ble i 2006 sitert på at «ingen ville våge å ta over et selskap fysisk uten støtte fra politiet og andre maktstrukturer.»

Det har etter hvert vokst fram en hel «overtakelsesindustri» i Russland. Den jobber systematisk og forbereder overtakelsen trinn for trinn, og markedsfører oppleggene f. eks. slik: Selskapets ressurser, gjeld og andre viktige forhold undersøkes, sikkerhetsopplegget kartlegges og overtakelsen organiseres. Underveis kan det reises rettssak mot selskapet – f.eks. begrunna med narkohandel, sexhandel, spionasje. Mobildata kan tappes uten rettslig tillatelse. En eier og/eller slektninger av eieren kan kidnappes. Det kan lages kompromitterende TV-innslag eller slippes en video på sosiale medier.

Fortellingen til Dzarasov

Dzarasov har tatt mål av seg til å utvikle en marxistisk analyse av den samfunnsøkonomien som har oppstått i Russland etter 1991. Den russiske kapitalismen må ikke forstås som en kaotisk haug av tilfeldige fenomener og prosesser, men som et sosialt system med en indre orden kjennetegnet av en organisk enhet og en indre logikk basert på innsidefortjeneste til fordel for bestemte maktgrupper internt i selskapene.

Denne innsidefortjenesten kan være langt større enn det som i vest ville være den regnskapsmessige profitten. Den oppstår delvis fra underbetalte og ubetalte regninger av alle slag, utgifter til utbytte, investeringer, skatter og lønninger. Dette er bare mulig fordi innsidegruppene har full kontroll over at utgifter og inntekter registreres og regnskapsføres så ugjennomtrengelig det ikke skal kunne avsløres verken innafra eller utafra. (s.148-156)

- Det russiske næringslivet preges av svake investeringsstrategier, forelda teknologi og en uhensiktsmessig industristruktur. Russland er økonomisk blitt en del av semi-periferien til verdenskapitalismen.
- Som sosialt system har den russiske kapitalismen store svakheter. De radikale markedsreformene har mislykkes hvis en antar at målet var å etablere et mer effektivt økonomisk system enn det sovjetiske. (s. 255) Den russiske kapitalismen preges av teknologisk stagnasjon og fattiggjorte arbeidere.
- Mens kapitalismen i vest blir stadig mer *institusjonell*, selskapene eier i stigende grad hverandre, blir kapitalismen i øst *sterkt privat*: Produksjonsmidlene, både bedrifter, banker og media havner i lomma på enkeltpersoner. Disse personene slutter seg sammen i allianser for å øke sin innflytelse og for å verge seg mot andre allianser. Den russiske kapitalismen har skilt ut en nyrik overklasse som sprenger alle grenser for å vise med hvilken rett de kan boltre seg i sin overflod.

Det politiske livet underkaster seg økonomiske makthavere langt mer åpenlyst og direkte enn vi er vant til i vest. Hvert parti må sikre finansene sine ved å ha rike bakmenn i ryggen.

Skillet mellom offentlig og privat sektor er langt mer uklart enn i Vesten. Private banker forvalter store deler av de offentlige budsjettene på måter som ville vekke skandaleoppslag i enhver vestlig løssalgsavis – og utløse mistillitsforslag mot enhver statsråd med ansvar. Gammel parti- og statsmafia glir over i nye, framstormende mafiastrukturer. Ingen aner hvor de enorme overvåkingsorganene fra sovjettida slutter og hvor tilløpene til en moderne rettsstat begynner.

I denne boka begrenser Dzarasov seg til en analyse av to forhold: den økonomiske «basis» og den delen av «overbygningen» som oligarkene bolttrer seg i. Kampen mellom klassene har han vært innom i andre sammenhenger, men i denne boka er den knapt berørt.

RUSSISK UTENRIKSPOLITIKK – FRA AVMAKT TIL STORMAKT?¹

To hovedmål for russisk utenrikspolitikk

Russlands bruk av militær makt i Ukrainakrisa fra 2014 og intervensjonen i Syria fra 2015 viser oss et militært sterkere land som opererer til dels langt utafor egne grenser. Noe av hensikten er nettopp å demonstrere, både overfor utlandet og for russisk publikum, militært potensial og global rekkevidde. Vi ser et mer sjølbevisst land enn det vi har vært vant med. Særlig etter annekteringa av Krim har Russland blitt framstilt som en ekspansiv makt som kan komme til å angripe sine europeiske naboer. Ikke bare media flommer over av advarsler mot «russisk ekspansjonisme» og aggresjon uten noen nyansering av ordbruken. Også NATOs øverstkommanderende i Europa sier at det nyopprustede Russland «anstrenger seg for å framstå som en verdensmakt» og at vi (NATO) må være forberedt på «å kjempe i denne natt dersom avskrekkinga mislykkes» (to fight tonight if deterrence fails).² Det bildet som trer fram når vi lytter til media og politikere i Vesten, må imidlertid nyanseres i betydelig grad.

Dagens nesten kalde krig er ikke et resultat av en uunngåelig utvikling, men av politiske valg, både i øst og vest. Situasjonen henger sammen med hendinger lenge før annekteringa av Krim. Russland og USA var på begynnelsen av 1990-tallet relativt gode venner, men Russland var den klart svake part som var tvunget til å tilpasse seg, og helst godta, USAs lederskap. Vi så dette mønstret i en rekke hendinger, blant annet under Golfkrigen i 1991. I USAs sikkerhetsstrategi fra 1992 ble det slått fast at man i framtida ikke ville tillate at det oppsto en konkurrerende makt ved USAs side og heller ikke at det oppsto det som ble kalt regionale stormakter. Dette har hele tida vært en ledetråd i USAs politikk. Mens USA har et omfattende alliansenettverk, er Russlands situasjon at landet er uten sikre alliansepartnere. Sjøl om relasjonen til Kina er viktig og stabiliserende for Russland er det her snakk om to svært forskjellige land. Det er ikke innlysende at de er villig til å ofre seg for hverandre i en mulig storkonflikt.

Russisk utenrikspolitikk har to sentrale mål: å skape et godt forhold til Vesten og å skape en sikkerhetssone i nærområdene, særlig sammen med de statene som før 1991 var del av Sovjetunionen. NATOs utvidelse og det forhold at de post-sovjetiske statene har vært på vakt mot et for tett forhold til Russland, har kommet i veien for disse målene. Ingen av dem er realisert på en helt vellykket måte. Et annet problem er prioriteringa av målene dersom

det oppsto konflikter mellom dem. På 90-tallet var Russland svakt samtidig som provestlig liberalisme sto sterkt i eliten. Samarbeidet med Vesten og særlig USA hadde førsteprioritet. I denne fasen startet NATO sin utviding mot øst. USA prøvde generelt å gå inn i de maktvakuumsom oppsto i det postsovjetiske rom. På 2000-tallet ble Russland økonomisk sterkere og var blant annet ikke avhengig av lån fra IMF og øvrige finansinstitusjoner som Vesten styrte. Russland bygde igjen opp sine vanskjøttede væpnede styrker. Det oppsto da situasjoner der Russland prioriterte å sikre innflytelse i nærområdet, også ved bruk av våpenmakt, slik som i Georgia og Ukraina. Dette gikk på bekostning av forholdet til Vesten. Likevel er fortsatt begge målsettingene viktige. Putin vil balansere mellom dem. Ambisjonene når det gjelder nærområdene er dempet ned, men ikke oppgitt.

Sjøl om mange tillegger Russland en innebygd ekspansjonstrang som, straks det blir sterkt nok, vil settes ut i livet, så tyder ingenting på at dette er et overordnet mål for russisk politikk. Det er derfor ikke riktig å se Russlands handlinger i Ukraina og tidligere i Georgia, som starten på nye kriger, enn si som del av en global ekspansjon.

Det nære utland – i gråsonen mellom innen- og utenriks

Russland kom ut av det Putin har kalt «den største geopolitiske katastrofe» i det 20 århundre, som den største av de 15 republikkene som utgjorde Sovjetunionen. Men i en sørgelig forfatning som ble enda verre utover på 1990-tallet. (Se min artikkel «Russlands politiske landskap» i dette Vardøgerheftet.) Folketallet gikk tilbake fra 149 millioner i 1992 til 143 millioner i 2016. En netto innvandring, særlig av etniske russere, hindret enda større tilbakegang. Putin har sagt at Russland burde hatt 500 millioner innbyggere. Det demografiske problem og de urovekkende demografiske prognosene for de neste tiårene, er viktig for den løpende russiske debatt.

Russlands utenriksdebatt handlet umiddelbart etter dannelsen av Russland i 1991 særlig om forholdet til de andre post-sovjetiske statene. Denne sonen ble kalt det «nære utland». Her bodde det rundt 25 millioner russere. Russland håpet på begynnelsen av 1990-tallet at deler av dette nære utland igjen skulle forenes med Russland eller i det minste at man skulle ha et tett samarbeid, særlig på det militære området. Håpet var at SUS (Samveldet av uavhengige stater) skulle bli en mer harmonisk etterfølger av Sovjetunionen. Dette viste seg å være urealistiske forhåpninger.

Langs sin lange grense mot 14 ulike land (ingen andre land har så mange naboer) pluss relasjoner i nære havområder til viktige land som USA (Beringsstredet), Japan (Japanhavet), Tyrkia (Svartehavet) og Sverige (Østersjøen), har Russland et kompleks av utenrikspolitiske utfordringer. Det mest stabile avsnittet i dag er trolig grensa mot Kina, som var et av verdens mest spente grenseområder i perioden 1960-1985. Ellers er sikkerhetsproblemene

noe ulike mot vest og mot sør. Mot vest, altså mot Europa, er problemet at NATO har ekspandert inn over hele Øst-Europa og i Baltikum inn til Russlands grense. Sett fra Moskva er dette ubehagelig, det er et prestisjenederlag og det harmonerer dårlig med landets ambisjon om å være en regional stormakt. Men Russland har vennet seg til å leve med dette så lenge det er mulig å ha dialog med NATO, så lenge ikke store NATO-styrker utplasseres nær Russland og så lenge det ikke oppstår lokale kriser, for eksempel styrt av ekstreme nasjonalistgrupper eller russofobiske politikere, som drar NATO inn i konflikt med Russland. Eller omvendt: så lenge ikke ekstreme nasjonalister i Russland får så stor innflytelse at de kan bedrive provokasjoner mot andre land.

Mot sør er situasjonen en noe annen. Ved Russlands sørgrense finnes det land som ikke er stabile og som ikke er integrert i faste allianserelasjoner. Her finnes det et mangfold av folkeslag, noen av dem i konflikt med hverandre. Russerne er en minoritet i alle land: i Ukraina, Hvite-Russland, Moldova, Kaukasus-regionen (Georgia, Armenia og Aserbajdsjan) og i de fem sentralasiatiske republikkene. I disse områdene finnes det nok av interne kilder til ustabilitet, for eksempel er det en langvarig konflikt mellom Armenia og Aserbajdsjan om enklaven Nagorno-Karabakh i Armenia. Men i tillegg er det eksterne kilder til ustabilitet, fordi det her foregår en rivalisering om innflytelse mellom USA og Russland.

Den mest akutte krisa i de seinere år har vært i Ukraina, som i dag har en vestorientert, men svak regjering, men som samtidig har en meget stor andel av russere og også en stor andel borgere som ikke ønsker at Ukraina skal bli NATO-medlem. Her finnes også rene fascister som under Majdan-revolusjonen i 2014 opptrådte som SA-lignende kampavdelinger. Når Krim ble annektert av Russland var det en måte å sette ned foten på, i en situasjon der Ukraina fikk en regjering der høyreekstremistene satt med sentrale poster. Folkerettslig sett var annekteringa tvilsom, men politisk er det ikke mulig å endre dette, like lite som det i dag er politisk klokt å tvinge Kosovo tilbake til Serbia, sjøl om Kosovo opprinnelig ble løstrevet som følge av en NATO-krig som åpenbart var et folkerettsbrudd. I begge tilfeller må den overveldende folkeviljen i Kosovo og Krim tillegges stor vekt. Alt på 1990-tallet var det et solid flertall på Krim for løsrivelse fra Ukraina. Krims lokale parlament vedtok å erklære seg uavhengig i mai 1992, men ble straks tvunget til å omgjøre beslutninga. I 1995 ble Krims lokale konstitusjon annullert av det ukrainske parlamentet.³

Et annet stort sikkerhetsproblem mot sør har vært infiltrasjon av terrorister fra Afghanistan og andre islamske områder, et problem som med russiske øyne er det samme som Vesten har og som derfor burde føre til en felles kamp mot terrorisme. De russiske lederne har alltid betraktet separatismen i Tsjetsjenia, som er en region i Russland og dermed et indre anliggende, som et terrorismeproblem. Det kjempet også al Qaida-folk der. De kom

fra Afghanistan og brukte nabolandet Georgia som transittland. Tsjetsjenia-opprøret var utgangspunkt for en rekke terroraksjoner i det øvrige Russland, i Beslan, Moskva og andre steder. I de to Tsjetsjenia-krigene 1994-96 og 1999-2000, viste det seg at Russlands krigsmakt hadde store problemer med å skape sikkerhet, sjøl innafør russisk territorium. Hæren ble satt på sin største prøve siden Sovjetunionens kollaps. I *Janes's Intelligence Review* ga Mark Galeotti følgende vurdering: «Ved slutten av 1996 var de russiske væpnede styrkene på kanten av en funksjonell kollaps. Tsjetsjeniakrigen hadde brukt opp alt hva de hadde av operasjonelle resurser. En slik hær ...kan knapt sies å være i stand til å opprettholde et tillitsvekkende forsvar av Russlands grenser.»⁴

Problemer av denne typen kan ikke en stat som ønsker å være en stormakt ha. I så henseende er landet mer sårbart enn de vestlige land. I tillegg kommer at Russland langt ifra er et land kun for etniske russere eller ortodokse kristne. Det er et fleretnisk og flerreligiøst samfunn, med 20% muslimer (ifølge et usikkert anslag). Situasjonen i Tsjetsjenia ble til slutt pasifisert gjennom Putins hardhendte krigføring, men han måtte inngå et tvilsomt kompromiss med klanlederen Ramsan Kadyrov. Kadyrov er i dag de facto den som styrer Tsjetsjenia – med sharialover og med minimal russisk innblanding. Mens russiske sivile velger å flytte ut av Tsjetsjenia, besverger Kadyrov sin personlige lojalitet til Vladimir Putin.

Dette viser at sikkerhet ut fra det russiske perspektiv har med en rekke ulike konflikter å gjøre. Forholdet til NATO er kun en del av dette komplekset.

Vestens betydning for Russland

For Russland er det å ha et godt forhold til Vesten avgjørende. Vesten er en konstant, mektig, men ikke alltid omgjengelig, faktor i russisk utenrikspolitikk. Her handler det ikke bare om sikkerhet på det elementære plan, men om sikkerhet som forutsetning for stabile og aktive relasjoner som er nyttige for begge parter. Det gjelder økonomisk fordi landets varebytte med Europa er dominerende i dets utenrikshandel, med olje og gass som viktigste eksportvarer. Russlands økonomiske og demografiske tyngdepunkt er og blir i det europeiske Russland. Her ligger olje- og gass-forekomstene som faktisk utvinnes, mens de store kartlagte reservene befinner seg øst for Ural. Rørledningene som siden sovjet-perioden har transportert gass og olje, som utgjør 60-70% av russisk eksport, går i retning Europa (og Tyrkia). Denne eksporten går i dag som normalt, sanksjonene rammer ikke den, siden store deler av Europa er avhengig av russisk energi.

Verken for makthaverne eller for folket er det noe alternativ å bedrive en politikk mot økonomisk autarki eller omstilling mot Asia. Russland trenger europeisk teknologi og kreditt. Mest omfattende er de tysk-russiske

relasjonene. Om lag 6000 tyskeide bedrifter er etablert i Russland. Sanksjonene har rammet Russland, men sanksjoner av denne typen rammer begge sider. Det er beregnet at rundt 40.000 tyske arbeidsplasser er gått tapt på grunn av dem i perioden 2014-16. Handelsvolumet med EU har sunket, men fortsatt er EU avtaker av rundt 45% av samlet russisk eksport og leverandør av 40% av russisk import. Kinas andel av russisk eksport ligger på 10%, mens Kina-andelen av russisk import har steget til rundt 20%.⁵ Sanksjonsregimet, som omfatter USA, Kanada, EU, Sveits, Norge, Australia og Japan, kan sjølsagt bli mye strammere, men det sannsynlige scenariet er fortsatt omfattende økonomiske forbindelser mellom Russland og Europa.

Relasjonen til Europa har også prioritet ganske enkelt fordi Russlands eget politiske, økonomiske og demografiske tyngdepunkt er i det europeiske Russland. Moskva (Europas største by, ca. 12 millioner innbyggere) og St Petersburg er blitt metropoler som ligger nærmere Russlands vestgrense enn det som var tilfellet i Sovjetperioden og med mer intensiv utveksling av varer, men også kultur og vitenskap, enn tidligere. Samtidig er Russlands maktsentrum og tyngdepunkt blitt mer utsatt. Sikkerhetsrisikoen blir høyere dersom et dårlig forhold til naboene i vest skulle utvikle seg mot det utenkelige – væpnet konflikt og krig. (Hadde Hitlers hær i 1941 hatt så kort avstand til Moskva som i dag fra NATO-land til Moskva så ville sluttresultatet lett blitt et annet.) I dag finnes det ikke noen Warszawapakt som ligger som en buffer mellom Russland og NATO. Russland har NATO på dørstokken. Det bekymrer ikke NATO, men det bekymrer russerne. De tenker historisk, og minnes sine store kriger. Disse krigene, der selve eksistensen til landet sto på spill, kom som innfall fra vest.

Gorbatsjov og visjonen om en ny utenrikspolitikk

Da muren var revet og Sovjetunionen ble oppløst i 1991 var den kalde krigen avsluttet. Europa var i en unik tilstand av samhörighet. Verken Vesten eller Russland opplevde seg som truet av den andre. I dag har Europa beveget seg inn i en ny tvedeling. Russland står mot NATO, som har fått 29 medlemmer. I tillegg er EU stort sett NATOs utenrikspolitiske medspillere. Hvordan har denne situasjonen oppstått?

Da Mikhail Gorbatsjov ble Sovjetunionens leder i 1985, startet han en radikal avspenningspolitikk som gjorde slutt på den kalde krigen. Innenrikspolitisk innledet han den reformprosess som, mot Gorbatsjovs hensikt, gjorde slutt på Sovjetunionens. Jeltsin ble president i det nye Russland i 1991 og satt til ut året 1999. Putin og Medvedev har vært presidenter i Russland fra 2000 til i dag. Medvedev, som var president fra 2008 til 2012, er Putins allierte, så hele denne perioden kaller vi Putinperioden. Utenrikspolitikken under disse tre regimene har hatt ivaretagelse av landets nasjonale interesser til felles. Men likevel har det vært ulike grunnideer om hvordan landets nasjonale

interesser skal defineres og hva Russland (eller Sovjetunionen under Gorbatsjov) kan og bør oppnå på den internasjonale arena.

Gorbatsjov åpnet opp for en utenrikspolitisk debatt der de etablerte sovjet-marxistiske standpunktene ble problematisert. Hva slags interesser bør et land, i dette tilfellet en stormakt, ivareta eller etterstrebe? Gorbatsjov mente at hvert land har rett til å ivareta den nasjonale interesse i en elementær betydning, dvs. bevare staten som sådan. Men det finnes også interesser som går utover dette minimumsnivået. I den marxistiske tradisjonen snakkes det om arbeiderklassens interesser og interessene til undertrykte folk og stater i kamp mot imperialismen osv. Solidaritet med verdens undertrykte var innarbeidet i den offisielle framstillinga av sovjetisk utenrikspolitikk, uansett om den konkrete politikken ikke alltid var vellykket. Sovjetunionens politikk skulle også forsvare den internasjonale arbeiderklassen. (Den ekvivalente motsetningen var USAs globale forsvar for kapitalisme og såkalt *democracy promotion*.)

For Gorbatsjov var det imidlertid en tredje interesse som ble den viktigste. Verden, med de to supermaktene i spissen, befant seg i et rustningskappløp, med omfattende planer om utstasjonering av nye atomraketter og i tillegg Reagans stjernekrigsplaner. Den kalde krigen var intens. En omfattende fredsbevegelse krevde nedrustning. Dette handlet ikke om nasjonale interesser eller klasseinteresser, men heller om menneskehetens interesser. Gorbatsjov la i sin «nye tenkning» vekt på menneskehetens interesse av å unngå kjernefysisk krig. Han mente at «interessene av sosial utvikling og pan-humane (=fellesmenneskelige) verdier får prioritet framfor interessene til en særskilt klasse.»⁶ Det var i menneskehetens fellesinteresse å hindre verdenskrig. Militæralliansene burde avvikles til fordel for felles sikkerhetsordninger.

Gorbatsjov gjennomførte en rekke tiltak som ensidig reduserte Sovjetunionens militære slagkraft. I en tale til FNs hovedforsamling i 1988 varslet han at Sovjetunionen reduserte sine styrker med en halv million soldater, 10.000 tanks og 800 kampfly. I 1986 foreslo han å ødelegge alle kjernefysiske våpen i verden innen år 2000. Han foreslo også at Sikkerhetsrådets permanente medlemmer (veto-maktene) skulle erklære at de ikke ville bruke militærmakt bortsett fra i FN-godkjente fredsoperasjoner. Han erklærte at Sovjetunionen ikke ville intervensere i de østeuropeiske lands indre forhold og begynte nedbygginga av de sovjetiske styrkene der i 1989. Han trakk Sovjet ut av Afghanistan, og avviklet sovjetiske baser blant annet i Vietnam. Etter den intense kalde krigen, der president Reagan omtalte Sovjetunionen som «det onde imperium», var Gorbatsjovs nye linje noe som nesten alle ønsket velkommen. Fredsbevegelsen oppfattet hans politikk som reelle skritt mot bevegelsens målsettinger.

Venstresida i ulike land sluttet varmt opp om Gorbatsjovs ide om en «ny verdensorden» og «et europeisk hus». Det europeiske hus var tenkt som en

sikkerhetsordning som omfattet alle land i Europa. I en slik ordning ville de to blokkene være avviklet. Ideen var at Konferansen for sikkerhet og samarbeid i Europa (i 1994 omdøpt til Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa, OSSE) kunne erstatte NATO og Warszawapakten (som omfattet Sovjetunionen og 6 andre østeuropeiske land). I 1990 undertegnet NATO og Warszawapakten en avtale om reduksjon av de konvensjonelle styrkene i Europa (CFE) som i realiteten fratok Sovjetunionen muligheten for et massivt angrep mot Vest-Europa. I juli 1991 ble Warszawapakten oppløst. Det hadde foregått en sikkerhetspolitisk revolusjon, noe Gorbatsjov har hovedæren for. Problemet var at denne sikkerhetspolitiske revolusjonen ikke gikk like dypt i NATO-landene. USA så seg sjøl som seierherre i den kalde krigen. Seierherrer behøver ikke å endre seg sjøl eller sin tenkemåte. Derimot så USA muligheten for å utvide sitt maktområde. Seinere på 90-tallet, etter NATO-utvidelsene, begynte vestlige media og politikere å moralisere over at Russland på ny falt tilbake i makttenkning. Men denne utviklinga var et resultat av at NATO og USA aldri oppga sin maktpolitikk, og er derfor et eksempel på vestlig hykleri.

Gorbatsjov satte fokus på forhold som det fortsatt er verdt å huske. Han understreket at sikkerhet er udelelig. Den ene part kan aldri skape seg sikkerhet uten at den andre part også får sikkerhet. Man kan ikke ruste seg opp til absolutt sikkerhet. Da vikler man seg inn i det som kalles sikkerhetsdilemmaet. Når den ene part ruster opp for å bli mer sikker, vil også den andre part gjøre det samme, noe som kan føre til økt usikkerhet for begge parter og nye spiraler av opprustning. Den andre parts opplevelse av usikkerhet som følge av den første parts opprustning skaper i seg sjøl frykt, ustabilitet og i ytterste konsekvens: krig. Perfekte løsninger finnes ikke i sikkerhetspolitikk fordi det er vanskelig å bli enig om hva som er partenes legitime sikkerhetsbehov og hva som er mer tvilsomme behov for å dominere eller undertrykke andre stater. Sjøl om ingen ønsker krig, kan krig i en spent situasjon være noe man «snubler inn i», som følge av at partene misforstår hverandres hensikter eller lar seg lede av fordommer om den andre.

Den store usikkerhet – gikk Europa glipp av en stabil sikkerhetsordning?

Da de vestlige ledere begynte å innse at Sovjetunionens nedrustningsutspill ikke var en listig felle lagt for dem, men virkelig var en ny kurs, oppsto det også usikkerhet i USA og NATO. Mye tyder på at USA i 1989 så for seg en situasjon der USAs trakk seg mer ut av Europa. President Bush senior signaliserte sommeren 1989 at Europa burde ha hovedansvaret for sin sikkerhet.⁷ Sentrale EU-politikere (Jaques Delor) argumenterte for europeisk sikkerhets-autonomi. Noen mente også at et framtidig fransk-tysk ekspedisjonskorps burde overta noen av NATOs oppgaver. Lenge før Sovjetunionen

var avviklet var det en rådende oppfatning at det ikke lenger var noe konfrontasjonspotensial i Europa og at den økonomiske konkurransekampen, med Tyskland som det ledende land, i framtida ville bli den avgjørende arena, ikke minst for utviklinga i det østlig Europa. Symptomatisk for denne perioden var det at da situasjonen i Romania ved juletider 1989 eskalerte mot borgerkrig, sa utenriksminister Baker at USA ikke hadde noe imot en sovjetisk intervensjon i dette landet. (Dette skjedde likevel ikke.) I åra 1989 til 1991 hadde politikere både i øst og vest problemer med å forstå hva som skjedde på det politiske plan. Men – og dette viste seg å være viktig – Vestens økonomiske strategi, blant annet gjennom tunge institusjoner som IMF, var konsolidert på å kreve rask overgang til kapitalisme som betingelse for økonomisk hjelp.⁸

Ting skjedde raskt. Ulike konflikter krevde oppmerksomhet, blant andre Saddam Husseins Irak fra sommeren 1990. I Europa var Tysklands samling et hovedproblem i året etter murens fall (november 1989). Her måtte synspunktene avstemmes mot hverandre. Vest-Tyskland, med USAs støtte, ønsket rask samling. Disse to land samarbeidet tett i åra som fulgte. Frankrike, Storbritannia, Polen, Sovjetunionen og andre land var imidlertid skeptiske til et samlet Tyskland.

I tillegg kom ideen om en alleuropeisk sikkerhetsordning og om «det felles europeiske hus» som Gorbatsjov forsøkte å få gehør for. Dette var Europas gyldne anledning til å skape en ny sikkerhetsarkitektur uavhengig av den tidligere blokk-delinga. Det lyktes imidlertid ikke å gjøre OSSE om til en felles sikkerhetsordning. OSSE er i dag kun en overvåknings- og meklingsorganisasjon i krise- og krigssituasjoner i Europa.

Det ble skapt en økende ubalanse mellom øst og vest. Først forsvant Østblokken. To år etter murens fall forsvant også Sovjetunionen. Tilbake sto et svekket Russland opptatt av indre problemer. Vestens fokus var nå ikke på trusselen fra Sovjetunionen, men mer på ulike sikkerhetsrisikoer som oppsto i kjølvannet av at Sovjetunionen oppløste seg, blant annet bekymring for spredning av kjernefysiske våpen, for etniske og nasjonale konflikter og for masseinnvandring fra øst til vest. Det var ikke USA og NATOs linje å påskynde oppløsninga av unionen, fordi man fryktet det kaos som da kunne oppstå. Man ventet følgelig en stund med å anerkjenne de baltiske republikkene da disse erklærte seg som sjølstendige stater. (Om Vesten hadde oppført seg på samme måte i forhold til Jugoslavia, kunne man ha fått en langt mer fredelig oppløsning av dette landet enn det som ble tilfellet utover 90-tallet.)

I løpet av 1991 ble det klart at NATO ikke bare skulle bestå, men fortsatt være den sentrale vestlige sikkerhetsorganisasjon. I forhold til de signaler Bush senior hadde sendt ut sommeren 1989, hadde det foregått en samling om NATO blant de ledende vestlige land, og særlig mellom USA og Tyskland. Den tyske utenriksminister Genscher uttrykte dette ved å klargjøre

at «NATO vil ikke tape i betydning». Dermed ville også USA fortsatt spille en ledende rolle i Europa.⁹

Sovjetunionen satt fortsatt med vetomakt imot tysk samling, fordi landet var en av de fire okkupasjonsmaktene etter den tyske kapitulasjon i 1945. Forhandlinger om tysk samling foregikk i første halvdel av 1990. Hva var betingelsen for at Sovjetunionen godtok tysk samling? Skulle Tyskland fortsette i NATO, eller være en nøytral stat? Sovjetunionen (og også andre land) måtte vurdere hvilke sikkerhetsmessige konsekvenser et nøytralt Tyskland kontra et NATO-Tyskland ville få. Det var under samtaler med utenriksminister Baker i Moskva i februar 1990 at Gorbatsjov fikk løfter fra USA om at NATO ikke ville utvides mot øst, dersom Russland godtok tysk samling. Gorbatsjov godtok tysk samling og fortsatt tysk medlemskap i NATO, sjøl om DDR nå skulle bli NATO-territorium. Som motytelse fikk han økonomisk støtte, hovedsakelig i form av tyske lån. Men det ble aldri formalisert, og langt mindre offentliggjort, noen avtale om dette.

I utenriksminister Bakers papirer finner man kun en håndskrevet lapp hvor Baker har notert konklusjonen på drøftinga. Der står det at samtalen endte i enighet om at NATOs jurisdiksjon, altså sikkerhetsgaranti, ikke skulle «move eastward», dvs ikke utvides øst for Tyskland.¹⁰ En avtale av denne typen, som involverte tredje land, hadde sjølsagt sine problematiske sider. USA ville bli bundet til å si nei til nye NATO-medlemmer i Øst-Europa og ville derved blitt upopulær i land som Polen, Tsjekia og de baltiske republikkene. Gorbatsjov har flere ganger trukket fram dette løftet, blant annet i 2008 da han sa: «Amerikanerne lovte at NATO ikke ville bevege seg utover Tysklands grenser etter den kalde krigen, men nå er halvparten av det sentrale og østlige Europa medlemmer, så hva skjedde med løftene deres? Dette viser at de ikke er til å stole på.»¹¹

Det hørte med i Gorbatsjovs «nye tenkning» en tro på dialog og fornuft i omgang med de vestlige lederne. Han mente at det kapitalistiske verdenssystemet hadde dempet sin tilbøyelighet til å føre krig (og dermed at Lenins imperialisme-teori måtte korrigeres på dette punktet), fordi de demokratiske mekanismene innad i USA og andre kapitalistiske land, åpnet for at folkelig motstand ville hindre krig.¹² Med tanke på de krigene USA og NATO har ført i ettertid, var dette ganske optimistisk. Men i og for seg var det ikke uriktig – venstreside-partiene i Vesten strevet jo nettopp for å reise en opinion mot krig og opprustning, og forutsatte dermed at det var mulig. Opinionen mot Vietnamkrigen i USA på 70-tallet hadde vist det samme – antikrigs-bevegelsen hadde betydning for denne krigens avslutning.

I ettertid er det lett å se at Gorbatsjov var godtroende. Først og fremst ivaretok Vestens ledere sine statlige interesser og sin fellesinteresse: forsvaret av den kapitalistiske orden. De overøste Gorbatsjov med vakre ord, men som Tsygankov sier, «de vestlige lederne var ikke så samarbeidsvillige som Gorbatsjov hadde håpet.»¹³ De nektet Gorbatsjov effektiv økonomisk hjelp,

samtidig som CIA brukte store ressurser på å bygge opp nye eliter i Øst-Europa som ønsket full overgang til kapitalismen.¹⁴ Gorbatsjovs manglende evne til å løse de akutte økonomiske problemene på hjemmebane kolliderte med hans idealistiske visjoner. I det lange løp gikk ikke dette i hop. Sovjetunionen ble oppløst i desember 1991 og Gorbatsjov-epoken var dermed avsluttet.

Utenrikspolitikken under Jeltsin

Under president Jeltsins første år forsøkte Russland å bli fullt integrert, både økonomisk og i sikkerhetspolitikken, i den vestlige blokken. Jeltsin trodde ikke på noen human sosialisme. Han omfavnet nyliberalismens økonomiske reformer. Vesten ble opphøyd som forbilde for Russland. Samarbeid med Vesten var førsteprioritet, også kalt «strategisk partnerskap med Vesten». Jeltsin var lite interessert i et samarbeid med Kina, både fordi Kina fortsatt holdt fast på et «kommunistisk» og «totalitært» system og fordi man på dette tidspunkt antok at Kina snart ville gå samme vei som Sovjetunionen. Seinere på 90-tallet tvang det seg fram et partnerskap som har vært viktig for begge land. Men det er basert i sikkerhetspolitikk og ikke i et ideologisk fellesskap. Jeltsin, i den grad det var en teori bak hans utspill, må plasseres i tradisjonen av «vest-orienterte». Ifølge denne tradisjonen er Russland tilbakeliggende og må etterligne de vestlige samfunn for å komme ut av sin tilbakeliggighet. Dette er en debatt som har pågått i Russland siden 1800-tallet, og som også Marx, Lenin og andre marxister var konfrontert med.¹⁵ Det motsatte standpunktet i denne debatten går ut på å framheve at Russlands samfunnsformasjon og geopolitiske realitet er vesentlig forskjellig fra det vestlige Europa, og at dette får betydning for Russlands utenrikspolitiske kurs.

Jeltsin ble understøttet av en rekke liberale medarbeidere, blant andre utenriksministeren Andrei Kosyrev. På det økonomiske området fikk vi sjokkterapien og omfattende privatisering, med aktiv amerikansk medvirkning. På den internasjonale scene opptrådte Jeltsin som militant anti-marxist og anti-sosialist, som da han i 1992 til stormende jubel talte i den amerikanske kongressen og erklærte at kommunismen, «som sprer sosial strid, fiendskap og brutalitet uten like», aldri skulle tillates å reise seg igjen i Russland.¹⁶

Men Jeltsins sjarmoffensiv til tross – dette var ikke tilstrekkelig for å bli tatt inn i varmen. For at det skulle skje, måtte Russland bli fullverdig medlem av de internasjonale organisasjoner som utgjør kjernen i det vestlige alliansenettverket. Forholdet til Vesten var uatskillelig fra forholdet til NATO og EU.

Interessen for å integrere Russland i disse organisasjonene var begrenset. De var skapt på de vestlige lands premisser. Særlig gjaldt dette NATO hvis begrunnelse og hele eksistens bygget på trusselen fra øst. Men også EU, hvis

mål var å styrke den europeiske kapitalismen både innad og utad. Russland ytret ønske om å bli medlem av begge, og i tillegg av IMF og G7¹⁷, og en diskusjon omkring dette utspant seg over en årrekke, uten resultater. Man kan spekulere i hva som til syvende og sist var avgjørende for at Russland ble utelukket. Trolig var det en frykt for at Russland, som Europas største og mest folkerike stat, på sikt – på tross av misæren landet da befant seg i – ville bli så dominerende som medlem av både NATO og EU ville endre karakter. Med et Russland i NATO ville USA i noen grad måtte dele lederskapet av NATO. Det kunne tenkes at Russland ville få innflytelse over de øvrige europeiske land. NATOs funksjon som USAs viktigste redskap for å styre den europeiske utviklinga ville blitt svekket.

Russland gikk langt for å blidgjøre Vesten, med det formål å sikre finansiell hjelp og å bli med i det vestlige alliansesystemet. Russland støttet sanksjoner mot Irak, Libya og Jugoslavia. De godtok langt på vei NATOs og EUs Balkanpolitikk. De aksepterte til og med at Jugoslavia i en periode ble kastet ut av FN. Vendepunktet kom da NATO satte i gang sin angrepskrig mot Jugoslavia (som da besto av Serbia og Montenegro) våren 1999 uten noe vedtak i sikkerhetsrådet som autoriserte dette. NATOs (og Norges) arroganse i denne sammenheng handlet både om et klart brudd på folkerettens forbud mot enhver angrepskrig (uansett begrunnelse), men også om en krenkelse av FN-systemet, og derved av den vetomakt Russland har som permanent medlem av sikkerhetsrådet. Russere og øvrige kritikere av NATO mente at dette var opptakten til en epoke med større usikkerhet. Man kunne aldri vite når NATO neste gang definerte at situasjonen i et land var slik at NATO måtte gå til krig «out of area».¹⁸ Og hva med Kina og Russland? Er ikke Tibet, Tsjetsjenia etc. også gode grunner for «humanitære intervensjoner»? Krigen mot Jugoslavia førte til en internasjonal reaksjon mot Vestens egenrådighet. Den utløste behov for å ruste opp de militære styrkene, både i Kina, India og i Russland.¹⁹

I dag kjenner vi resultatet av Russlands forsøk på å bli integrert i Vesten. Russland ble aldri medlem verken av NATO eller EU. Landet ble medlem av IMF og opptatt i G7 som derfor ble G8. Men under Ukrainakrisa ble Russland igjen kastet ut av G8, som er tilbake til G7.

NATO-utvidelsen og dens følger

Jeltsins presidentperiode endte i et anspent forhold til Vesten. Men alt i 1995 skjedde det et stemningsskifte i den russiske eliten, fordi Clinton-administrasjonen da ga grønt lys for opptak av nye NATO-medlemmer. Det gjaldt først Polen, Tsjekkia og Ungarn. Vedtak om medlemskap ble gjort i 1996, og de ble medlemmer i 1999. Seinere kom nesten alle østeuropeiske land med i NATO, inklusive de tre baltiske republikkene. NATO har i dag 29 medlemsland. Dermed hadde NATO fylt det maktmessige tomrommet som hadde

oppstått med avviklinga av Warszavapakten. NATO var rykket fram til den russiske grensa. Russland var isolert i Europa. Interessant nok valgte de gamle nøytrale land, Sverige og Finland, å forbli utafor NATO.²⁰

Sjølsgagt var det NATOs offisielle syn at utvidelsen ikke truet Russland. For NATO bedriver ikke aggresjon, men er en freds- og forsvarsorganisasjon. Vestlige media har problemer med overhodet å tenke muligheten at Russland kan se NATO som en sikkerhetsrisiko. John Mearsheimers påpekning er i denne sammenheng verd å sitere: «Det er russerne, ikke Vesten, som til syvende og sist må avgjøre hva som regnes som en trussel mot dem.»²¹ Det er merkelig hvor lett man i vestlige land overser dette enkle poenget. For omvendt vil man jo insistere på at det er opp til NATO og hvert enkelt vestlig land, for eksempel Norge, på egen hånd å avgjøre hva som er deres sikkerhetsbehov. Man vil ikke la seg fortelle av en fremmed makt hva man skal og ikke skal frykte, aller minst når denne fremmede makta heter Russland.

I NATO-landene var det en viss usikkerhet om utvidelsen. Senator Sam Nunn var blant mindretallet som mente at NATO med en utvidelse østover «hjalp til med å skape nettopp den trussel som vi prøver å beskytte oss mot».²² Også den gamle diplomaten Georg Kennan argumenterte mot. Mange år seinere var det fortsatt tvil blant toppene i amerikansk politikk om utvidelsen og USAs politikk den gangen. Robert Gates, forsvarsminister fra 2006 til 2011 og CIA-sjef under Bush senior inntil 1993, sier i sin memoarbok *Duty*: «Vårt øyeblikk alene i sola og den arrogansen vi opptrådte med på 1990-tallet og enda lenger fram som den eneste gjenværende supermakta, framkalte omfattende harme.» Videre mener han at «forholdet til Russland var blitt dårlig ivaretatt etter at Bush 41 (=Bush senior) fratrådte i 1993» og at det var en feil å inkludere Øst-Europa i NATO så raskt etter Sovjetunionens kollaps.²³ Dette er sterke ord fra en person som i årevis hadde sittet i toppen av USAs politiske maktpyramide.

Anført av russofobikere i øst og vest, blant andre den polskfødte Zbignew Brzezinski, vant imidlertid det andre synet fram: NATO ble utvidet. USA var den drivende kraft, men de østeuropeiske politiske elitene presset i samme retning. De fryktet Russland eller framtidens Russland. De østeuropeiske immigrantmiljøene i USA arbeidet hardt overfor den amerikanske kongressen. Seinere uttrykte NATO-landene også interesse av å ha Ukraina og Georgia som medlemmer.

USA har gjennom utvidelsene festet grepet om NATO og Europa ved at de østeuropeiske land stort sett har opptrådt som USAs støttespillere når det har vært problemer i forhold til de store vesteuropeiske land. Dette kom tydelig fram under Irakkrigen der Tyskland og Frankrike hindret at NATO gikk med på USAs side, mens flere øst-land både deltok i «koalisjonen av villige» i Irak og i USAs mer enn tvilsomme behandling av mennesker som var tatt i forvaring, og som uten lov og dom var puttet inn i CIAs hemmelige fengsler.

Reaksjonen i Russland på alt dette, inklusive også utplassering av et antirakettsystem i noen øst-land, var sterk. Den endret den utenrikspolitiske opinionen i Russland. Fra det øyeblikk det ble klart at NATO ville bli utvidet, samtidig som Russland skulle holdes utafør, oppsto det en langt større enighet i debatten om landets plass i verden. «For første gang på mange år har vi en konsensus i landet», fastslo Sergei Rogov, direktør for Instituttet for USA-studier, i 1995.²⁴ Også vest-vennlige liberalere gikk nå over til vestlig-kritiske standpunkter. Visjonene til Mikhail Gorbatsjov om en ny verdensordning der sikkerhet var noe udelelig, hadde ikke lenger noen plass i den politiske dagsorden som avtegnet seg. Fra nå av dreide den seg om rivalisering mellom stater og tradisjonell kamp om makt og innflytelse.

Etter hvert ble det en felles erkjennelse at landet i realiteten ikke var en likeverdig stormakt, slik både Gorbatsjov og Jeltsin hadde snakket om. Russlands elementære sikkerhetsbehov kom helt i forgrunnen. Særlig innen tunge institusjoner som forsvarsdepartementet, offiserskorpset, forsvarsindustrien og sikkerhetstjenestene var man opptatt av den kritiske sikkerhetssituasjonen. I takt med at de vestlig-inspirerte økonomiske reformene førte til økt fattigdom, mistet det Tsygankov omtaler som Russlands «kommersielle klasse» initiativet, og «sikkerhetsklassen» overtok initiativet.²⁵ Russlands nye kapitalistklasse, oligarkene, som hadde oppnådd rikdom gjennom statens medvirkning, ble foraktet i folkedypet. Dermed var de politisk sett «umulige» alliansepartnere. «Sikkerhets-klassen» var ikke som «den kommersielle klasse» avhengig av liberale reformer og tette bånd til Vesten. Behovet for en sterk stat ble fra nå av en overordnet målsetting. «Etatistenes retorikk og deres dagsorden fikk overtaket. Geopolitikk ble raskt navnet på den nasjonale diskurs.»²⁶

Perioden med de store globale visjoner var slutt. Fra en opprinnelig idealistisk fase under Gorbatsjov, via Jeltsins liberalistiske invitt til USA, gikk Russland inn i en realpolitisk fase. «Vi har vært svake, og den svake blir slått.» Dette Putin-utsagnet illustrerer den nye realismen.

Ideologiske tendenser: liberalisme, sivilisasjonisme og etatisme

Etter Sovjetunionens oppløsning og etter Gorbatsjovs «nye tenkning» har det dannet seg tre ideologiske tendenser med ulike oppfatninger om Russlands identitet og rolle i verden. Grensa mellom dem er uskarp, men de er likevel en bakgrunn for utenrikspolitiske beslutninger i dagens Russland. De to ytterposisjonene er liberal internasjonalisme/vestorientering og eurasisme/sivilisasjonisme. En mer pragmatisk mellomposisjon er etatisme (også kalt statisme). Putin befinner seg nærmest denne tredje posisjonen. Vi bør huske at Putin på 90-tallet tilhørte et miljø av liberalt orienterte folk som ble ledet av daværende St. Petersburggordfører Sobtsjak. Her var også Medvedev, Kudrin og andre som fortsatt er i toppen av russisk politikk. Dette miljøet har

beveget seg over til politisk etatisme, men beholder fortsatt markeds-økonomiske standpunkter.

Ifølge liberal internasjonalisme har ikke Russland vesentlig andre interesser enn de øvrige kapitalistiske land. De enkelte land lever politisk og rettslig i harmoni med hverandre, mens internasjonal økonomi er globalisert og underlagt fri konkurranse innafor denne politisk-rettslige rammen. Budskapet er framskrittsoptimistisk: globalisering og konkurranse gagnar alle.

Men det finnes fortsatt fiender: totalitarisme, religiøs fundamentalisme og nasjonalisme. Medlemmene i den liberale orden aksepterer at USA, med en overlegen militær styrke, beskytter denne orden mot disse fiendene. I praksis er dette et avgjørende punkt i liberal internasjonalisme. Krigene mot Irak 1991, Jugoslavia, Afghanistan, Irak 2003 og Libya framstår som brede mønstringer av land som solidarisk sluttet opp om de liberale «verdiene». USAs krav på absolutt lederskap er krumtappen i systemet.

Russland, både under Jeltsin og Putin, kunne slutte seg til selve teorien om liberal internasjonalisme. Russland var jo også økonomisk avhengig av olje- og gasseksport. Russland anfektet heller ikke USA som den ledende verdensmakt, men kunne ikke blindt følge USAs lederskap i alle spørsmål. De deltok ikke i noen av de nevnte krigene, men kritiserte høylytt Jugoslavia-krigen, Irak 2003 og Libyakrigen. USA tålte ikke for mye av slik kritikk, og særlig ikke direkte, offentlig kritikk (som russiske, i motsetning til kinesiske politikere, ofte har framført). De vestlige elitene forfalt da lett til moralisme, rettet mot avvikerne. I motsetning til realistisk teori, kunne ikke liberal internasjonalisme redegjøre for at det fantes ulike stater og interessekonflikter mellom dem, sjøl mellom allierte kapitalistiske stater.

Ifølge den sivilisasjonistiske tilnærming har Russland og enhver stat sin identitet knytta til den sivilisasjon staten er medlem av. Sivilisasjonistene legger vekt på at Russland er både europeisk og asiatisk (herav betegnelsen eurasisks), har en enorm utstrekning og at det på dette grunnlag har oppstått en særegen russisk sivilisasjon, på grensa mellom ulike kulturer og religioner, men vel og merke med det russiske folk som kjerne. Tradisjonelt har denne sivilisasjonen dominert sine omgivelser, dvs. mange ikke-russiske folk. Etter Sovjetunionens sammenbrudd er ikke dette lenger tilfelle. Samveldet av uavhengige stater (SUS), som skulle sikre samhold mellom de postsovjetiske statene, er ikke blitt realisert i noen større grad. Hver stat har utviklet seg på egne premisser.

Sivilisasjonistene legger stor vekt på slike ting som befolkningstilbakegang i Russland og dårlig behandling av russiske minoriteter i enkelte post-sovjetiske land, for eksempel i Lettland, der 260.000 russere ikke får statsborgerlige rettigheter, fordi de ikke behersker lettisk.²⁷ En representant for sivilisasjonismen var forfatteren Alexander Solsjenitsyn, som på 90-tallet beskrev det «russiske spørsmål» som et «være eller ikke være for det russiske

folk». Han beklager at «vårt Russland» er revet i stykker, og at 25 millioner russere befinner seg «i utlandet», verdens største diaspora.²⁸

Geopolitisk er Russland, i motsetning til USA som er beskyttet av store havområder, i liten grad isolert fra andre land. Særlig i de vestlige deler av Russland er det få naturlige skranke som holder folk og grenser på plass. Da Russland ble svakt på 90-tallet kunne ikke landet hindre at andre land, først og fremst USA, blandet seg inn i forhold som lå nær inn på Russland (NATO-utvidelsen, Ukraina, Georgia). Noen ganger var Russland så svakt at det sjøl ba om innblanding i nærområdene. Det var tilfellet i 1992 da Jeltsin trakk de russiske troppene ut av Nagorny-Karaback-enklaven og ba NATO om å sende tropper til dette området. (Det skjedde ikke.) Også i dag lar Russland USA bruke russisk territorium for militære transporter til Afghanistan. Begrunnelsen er at dette handler om felles kamp mot terrorismen.

Noen vil hevde at den russiske sivilisasjon har en misjon i verden. Den russisk-ortodokse kirke blir i enkelte kretser sett på som et alternativ til det kulturelle og moralske forfall man mener å se i de vestlige industriland. Lite tyder på at russerne flest har noen sans for slike teorier,²⁹ sjøl om Putin pleier et nært forhold til den russisk-ortodokse kirke.

En annen variant av sivilisasjonisme står Russlands kommunistiske parti for. Partiet er etterkommeren etter Sovjetunionens kommunistiske parti. Det har ved en rekke valg oppnådd gode resultater og ble i 1999 Russlands største parti med 24% av stemmene. Partiet har profilert seg som tilhenger av patriotisme, bygging av en sterk stat og drømmer (etter hvert mer og mer virkelighetsfjerne) om gjenreisning av Sovjetunionen. Dagens parti, ledet av Gennadij Ziuganov, gir Gorbatsjov og partiets «kosmopolitiske fløy» skylda for unionens sammenbrudd. Partiet er blitt nasjonal-kommunistisk, med en blanding av geopolitikk, slavofil tenkning fra det 19. århundre og rester av marxisme-leninisme som sitt ideologiske grunnlag. Ifølge Ziuganov er «Russland en særegen verden, et totalt 'sosialt kosmos' med spesifikke historiske, geopolitiske, livssynsmessige, nasjonale og økonomiske egen-skaper.» Han sier også at den verden vi lever i er mer kompleks enn den verden Marx og Lenin opplevde. Derfor: «Av stor betydning for verdens utvikling er ikke bare forholdet mellom klasser men også forholdet mellom sivilisasjoner, som først begynte å avtegne seg klart i Marx og Lenins tidsalder.» Bolsjevikenes historiske fortjeneste ligger i at de skapte en sterk stat. Av denne grunn hylles Stalin og hans teori om «sosialisme i ett land» sterkere enn Lenin.³⁰ Det er klar avstand mellom dette partiet og «normale» venstreorienterte partier ellers i Europa.

Etatismen legger ikke avgjørende vekt på spørsmålet om å nærme seg Vesten eller isolere seg fra Vesten. Ifølge etatistene er begge muligheter åpne. Det avgjørende er at Russland som stat styrkes og stabiliseres. Sikkerhetsspørsmål og statens eksistens som sådan har prioritet over økonomi og

handel, som ikke må håndteres på en slik måte at staten svekkes. Etatismen er forenelig med sivilisasjonistiske standpunkter, men også med en liberalistisk økonomisk politikk. Følgende sitat av Putin fra 2003 viser at han må kunne kalles etatist: «Vår stat og våre institusjoner har alltid spilt en avgjørende viktig rolle i landets og folkets liv. For russerne er ikke en sterk stat en anomali som man burde kvitte seg med. Tvert imot. De ser den som en kilde og garanti for orden og som initiativtaker og hoveddrivkraft for enhver forandring.»³¹

Utenrikspolitisk har Putin fulgt en pragmatisk linje og ønsker normalisering til Vesten. Han, sammen med store deler av den politiske eliten, har imidlertid for lengst svingt mot etatisme og dermed en mer vestlig-kritisk ideologisk posisjon. I det russiske politiske spektrum står ikke Putin på noe ekstremt standpunkt. Liberalismen er i dag svekket. Sjølv Gorbatsjov slutter opp om Putins utenrikspolitikk. Det nærmeste utenrikspolitiske alternativet til Putin er en mer aggressiv og sjølhevdende politikk.

Putins utenrikspolitikk

Noen ganger har Putin sluttet opp om det syn at det er en fordel at det finnes flere maktsentra i verden som er i stand til å balansere hverandre. Dette er teorien om den såkalte multipolare verden, som også Kina har snakket om. Men i andre sammenhenger har Putin i ord og handling vist USA sin støtte. Dette var særlig tilfellet rett etter terroraksjonene mot USA den 11. september 2001. Putin var blant de første som da tilbød omtrent all den hjelp USA måtte ønske. Det oppsto for en stund en felles front mot terrorisme. Man ble enige om å anerkjenne hverandres terrorister som terrorister, og ikke som «frihetskjemper». Dette var viktig for Russlands Tsjetsjenia-problem og for Kina i forhold Xinjiang-provinsen. Putin støttet USAs krig i Afghanistan fra oktober 2001.

Mindre kjent er det at Putin i 2002 aksepterte at flere hundre amerikanske tropper skulle delta i opplæring av georgiske styrker i patroljeringa av grensa mellom Georgia og russisk Tsjetsjenia, et grenseavsnitt som fungerte som sluse inn i Tsjetsjenia for islamske fundamentalister. Dette gikk greit inntil Georgia fikk den anti-russiske og USA-utdannede Saakashvili som president i 2004. Saakashvili sendte 2000 georgiske soldater til Irak og USA startet en omfattende opprustning og trening av den georgiske hæren.³² Georgia ble forespeilt NATO-medlemskap. Det samme ble Ukraina, som høsten 2004 gjennomførte to presidentvalg med omfattende vestlig og russisk innblanding. Polen sto sammen med USA, mens Storbritannia, Frankrike og Tyskland argumenterte mot at disse post-sovjetiske statene skulle bli NATO-medlemmer. Likevel inneholdt slutterklæringa fra NATO-toppmøtet i Bukarest i april 2008 i sitt punkt 23 en setning om at det var enighet om at disse land (Ukraina og Georgia) vil bli NATO-medlemmer på sikt. I august

2008 fulgte krigen mellom Georgia og Russland som startet med at Saakashvili rykket inn i de to provinsene (Sør-Ossetia og Abkhasia) som hadde løsrevet seg fra Georgia. Seinest fra dette tidspunktet hadde Putin gitt opp sin samarbeidslinje med USA. I mellomtida hadde også Irakkriegen (2003) og planene om rakettskjold kommet til som konfliktskapende punkter. Vi fikk en mediestorm i vestlige land mot russisk «aggresjon», men den stilnet noe da en EU-oppnevnt juristkommisjon i 2009 konkluderte med at krigen hadde startet med den georgiske innmarsjen.³³

Krigen mellom Russland og Georgia var et vannskille. Her brukte Russland, for første gang etter oppløsninga av Sovjetunionen, militærmakt på tross av vestlig fordømmelse. Forholdet mellom Russland og Vesten ble mye kjøligere. Både russisk opinion og Putin/Medvedev-duoen innstilte seg på at bare et sterkere Russland kunne oppnå noe i rivaliseringa med USA og NATO. Det var i 2008 at Russland for alvor gikk i gang med å modernisere sine væpnede styrker, sjøl om planene var lagt mye tidligere.

Russlands bruk av makt gjentok seg i Ukraina i 2014 og i Syria i 2015, med en mer dempet fordømmelse fra Vesten i det siste tilfellet. Krisa i Ukraina var i all hovedsak skapt av indre forhold, i form av korrupsjon og et oligark-velde som er noen hakk verre enn det vi har sett i Russland. Utgangspunktet var at Ukraina, som både var storforbruker av russisk gass og viktig transitland for russisk gasseksport til Europa, ikke var i stand til å betale sin gassregning til det russiske Gazprom høsten 2013. EU og IMF nektet å gi Ukraina kreditt for å ordne dette, mens Moskva tilbød en avtale om kreditt og gassleveranser til rabatterte priser. Det var denne avtalen fra desember 2013 høyregruppene i Ukraina ikke kunne godta, fordi det betydde fortsatt nære relasjoner til Russland. Demonstrasjonene som oppsto mot dette, men også mot korrupsjonen i Ukraina, munnet ut i Majdan-revolusjonen.

Samfunnsforholdene, korrupsjonen og det politiske systemet i Ukraina er det samme som før «revolusjonen». Forskjellen er bare at den politiske eliten nå satser på USA, mens den tidligere var splittet mellom USA og Russland. Nå skal mest mulig av de økonomiske forbindelsene med Russland kuttes, noe som er økonomisk irrasjonelt og særlig skadelig for Øst-Ukraina. Det var USAs direkte innblanding, finansstøtte til og samarbeid med høyreekstremer, væpnede grupper, som hindret at det ble oppnådd et kompromiss i februar 2014 som gikk ut på at president Janukovitsj fortsatt skulle sitte inntil nyvalg var avholdt. Under kaotiske omstendigheter flyktet Janukovitsj og parlamentarikerne tilpasset seg den nye situasjonen og innsatte en ny president. Folket i Ukraina var dypt splittet i forhold til «revolusjonen», men høyregruppene utøvde en form for gateterror mot dem som ikke godtok det som skjedde, med den barbariske mordbrannen mot såkalte prorussiske grupper i Odessa den 2. mai 2014 som et høydepunkt. Regjeringa, med medlemmer fra de nyfascistiske småpartiene, bidro i samme retning. I de deler av landet der

motstanden var overveldende, slik som i Øst-Ukraina, på Krim, Odessa og andre steder kunne man ikke hindre direkte opprør mot Majdan. Russland intervenerte på Krim og ga støtte av ulike slag til opprørerne i Østukraina. Dette skapte den fastlåste situasjonen som vi fortsatt har i landet.

Denne utviklinga er tragisk for Ukraina, og den utgjør en sikkerhetsrisiko for Russland. Den pågående rivaliseringa mellom USA og Russland har skjerpet konflikten i Ukraina.

Militærmakt – hvor sterkt er Russland?

Russlands konvensjonelle opprustning skjer ikke fordi man planlegger et angrep mot NATOs medlemsland eller andre land, men både som sikring av eget territorium (Tsjetsjenia), som avskrekking mot NATO og andre land, som en respektskapende markering av makt og for deltakelse i mindre, begrensede kriger.³⁴ Syriaintervensjonen viser at Russland er i stand til krigføring langt utafør sine grenser og har transportkapasiteter og tekniske forutsetninger for krig av denne typen, noe landet ikke hadde for 10 år siden.

USAs høyteknologiske konvensjonelle krigføring på 90-tallet demonstrerte for russerne at det var behov for modernisering. Ifølge den russiske sikkerhetsdoktrinen fra 1993 måtte man være forberedt på å kjempe i lokale konflikter av ulik type. Dette, og ikke en storkrig i Europa, var det sannsynlige scenariet. Målet var å utvikle profesjonelle avdelinger i en hær med færre mannskaper, som kunne utgjøre en «rapid reaction force» i krisesituasjoner.³⁵

Russland har nå det tredje største forsvarsbudsjettet i verden, etter USA og Kina. Utgiftene til forsvar økte inntil 2014 raskere i Russland enn i NATO-landene. Har nå Russland en så formidabel militærmakt at dette i seg sjøl gir grunn til frykt og usikkerhet? Sjøl etter det siste tiårets opprustning, er Russlands væpnede styrker langt fra å kunne måle seg med NATOs eller USAs. Landets forsvarsbudsjett er kun litt mer enn tiendedelen av USAs. Budsjettet er mindre enn Tysklands og Italias samlede forsvarsbudsjett. Eller som det beskrives i SIPRIs årbok 2015: «Til tross for økninga i russiske militære bevilgninger og fall i Vest-Europas, bruker de europeiske NATO-medlemmene fortsatt kollektivt tre ganger så mye som Russland på det militære, sjøl før USA, som fortsatt holder sterkt militært nærvær i Europa, tas i betraktning.»³⁶ NATO har til sammen 3,4 millioner soldater mot Russlands rundt 800.000, mange av dem utskrevne mannskaper. I tillegg kommer avstanden i teknologisk nivå som fortsatt er stor, særlig når vi tar i betraktning at Russland forsvarsindustri på enkelte områder er avhengig av vestlig import.³⁷

I tillegg til at Russlands militære evne er begrenset, er det heller ikke klare grunner å finne for hvorfor Russland skulle ha interesse av å angripe andre land. Putins Ukraina-intervensjon motbeviser ikke en slik påstand.

Intervensjonen må betraktes som en form for høyt spill som oppsto som følge av en krisesituasjon i et naboland. Den bekrefter det nære utlands betydning for russisk utenrikspolitikk. USA/NATO og Russland har i Ukraina prøvd ut hverandres evne til maktbruk i et ustabil område.

Avslutning – mønstret i russisk utenrikspolitikk

Russisk utenrikspolitikk kan ikke forstås uten å ha et blick på amerikansk utenrikspolitikk. Fra 90-tallet og fram til i dag har relasjonen mellom de to land utviklet seg fra et slags vennskap til rivalisering og konflikt. Dette er ikke en rivalisering som gjelder hele verden. Russland har ikke mulighet for å frata USA posisjonen som verdens ledende makt. Rivaliseringa gjelder de russiske nærområdene. Den har blitt skjerpet av to motstridende utviklinger som kan føre til nye konflikter. For det første at NATO har ekspandert og USA i tillegg søker innflytelse i stater som ikke er NATO-medlemmer, men ligger i Russlands naboskap. For det andre at Russland har blitt økonomisk sterkere og dermed er i stand til å ruste opp og modernisere sine væpnede styrker. Dette har skapt en ubehagelig konstellasjon, også for NATO-Norge som grenseland til Russland.

USA er ikke villig til å oppgi sin posisjon som en makt som har rett til å blande seg inn i alle internasjonale og nasjonale konflikter som i USAs øyne er en sikkerhetsrisiko. Det Robert Gates kalte USAs arroganse er ikke et tilbaketrukk stadium. USAs opptreden blir ikke godtatt av Russland, fordi dette står i veien for Russlands ambisjon om å bli en «normal stormakt». Det samme kan sies om Kina i sine nærområder.

Militærmakt har for Russland også funksjon som et signal til verden om hvor tålegrensa går. Landet tyr imidlertid ikke til militærmakt i alle situasjoner, sjøl ikke i nærområdene. De grep ikke inn i konflikten i Kirgisistan i 2010 eller i konfliktene i Usbekistan og Kirgisistan i 2005, sjøl om de gjennom organisasjonen Shanghai Cooperation Organization, hadde et grunnlag for å gjøre det. De kunne også ha valgt å rykke videre inn i Georgia i 2008 og blitt stående der, men nøyde seg med å ødelegge militært utstyr før de trakk seg ut. En lærdom i bakgrunnen har vært Afghanistankrigen på 80-tallet. Russland ønsker ikke å bli «sittende fast» i en konflikt, der i tillegg det politiske målet kan være uklart. I særdeleshet har det å okkupere fremmed land ingen hensikt når storparten av befolkninga motsetter seg okkupasjonen, noe både USAs okkupasjon av Irak og Israels okkupasjon av Palestina demonstrerer. Dette var imidlertid ikke tilfellet verken på Krim eller i Georgias utbryterrepublikker.

Bruken av militærmakt på Krim og i Georgia synes å ha virket etter sin hensikt. Bebler sier at USA og NATOs strategi for å få Ukraina og Georgia inn i NATO var «misguided» og at «Ukraina i 2014 og Georgia i 2008 ble i virkeligheten straffet grundig av Russland mens NATO ble stående å se

på.»³⁸ De vestlige land har dempet sin iver etter å få Ukraina og Georgia som NATO-medlemmer. Når det gjelder opprøret i Øst-Ukraina tyder ingenting på at Putin vil annektere dette området. Russland gir støtte til opprørene, men har gjort det klart at en løsning må finnes innen rammen av Ukraina. En mulighet vil være autonomi for de østukrainske områdene og normale økonomiske relasjoner med Russland, som området alltid har hatt. Uansett vil det være avgjørende at det oppnås en forhandlingsløsning, dvs. et kompromiss, ellers vil ikke forholdet mellom Ukraina og Russland stabilisere seg.

Krim-annekteringa er også problematisk for Russlands omdømme blant vennligsinnede land, fordi landet derved støtter det prinsipp at en folkegruppe som lever i en del av et land kan bestemme (ved avstemning i folkegruppa) å løsrive seg fra landet, uten tillatelse fra landet sjøl. Dette er for øvrig et prinsipp Putin tidligere har kritisert Vesten for å benytte i forbindelse med Kosovokonflikten. Prinsippet om sesesjon (løsrivelse) står i motsetning til prinsippet om enhver stats territoriale integritet. (Jf her også konflikten om Katalonia i Spania.) I forhold til Krim aksepterer Putin løsrivelsesretten. Kina og andre land som er vennskapelige overfor Russland, kan ikke følge Putin her. Kina truer med krig dersom Taiwan, som definerer seg som del av Kina i dag, beslutter å erklære seg som egen stat. Da Krim var oppe i FN's generalforsamling i mars 2014, ble annekteringa av Krim fordømt med 100 mot 11, mens 58 land, deriblant de fem BRICS-landene, stemte avholdende. Russland ble temmelig isolert på det diplomatiske plan.

Syria-intervensjonen faller utafør det mønstret vi her har omtalt. Den er fra russisk side begrenset til luftkrig. Den viser at Russland kan intervenere i fjernere områder når det foreligger et folkerettslig grunnlag, herunder en invitasjon fra en stat, som en del av kampen mot terrorisme. Flere sikkerhetsrådsvedtak oppfordrer til å bekjempe IS. I dette tilfellet har Russland, om ikke samarbeidet, så i det minste koordinert sin militære innsats, med USA, Tyrkia og andre land. Dette er i samsvar med Putins gamle tanke om en felles internasjonal innsats mot terroristiske grupper.

Innad i Russland er det stor støtte for Putins utenrikspolitikk, men det er også bekymring for at man vikler seg inn i nye kriger med store russiske tap, slik som i Afghanistan og Tsjetsjenia. På spørsmål om hvordan man stiller seg til å sende russiske bakketropper til Syria, svarer 53% av russerne at man er imot dette.³⁹ Putinregimet ville raskt tape omdømme om Russland havner i kriger med store menneskets-tap. I så måte er ikke forskjellen til USA så enorm.

Putin er pragmatiker og, som Allen Lynch formulerer det, en mann uten sans for abstrakt tenkning. Han ser ikke på Vesten som en fiende og har ingen ideologiske hemninger mot Vesten som sivilisasjon, slik andre i Russland har. Han ser det slik at det er vanskelig å erstatte de fordelene Russland har av et fungerende forhold til Vesten, særlig til Europa. Det har også vist seg at teorien om den multipolare verden kun er en forholdsvis løs

talemåte, fordi de ulike kandidatene som skal utgjøre polene som skal balansere Vestens og USAs dominans, slik som Kina, India, Russland osv. alle hver for seg har en viss interesse i et nært forhold til Vesten. Vi er antakelig nærmere sannheten om vi sier at verden gradvis blir mer fragmentert enn tidligere. Det er kun 100 år siden at de vestlige land styrte over et globalt kolonivelde. USA skaltet og valt med land som var en slags halvkolonier. Dette er fortid. Oppløsninga av Vestens dominans begynte med den første verdenskrig og den russiske revolusjon. I dag ser vi en sterk tendens til at stater utafør Vesten agerer på egen hånd og vokser i økonomisk styrke. De pågående forskyvningene i verdensøkonomien, der BRICs landene i 2016 for første gang har et større samlet BNP enn G7-landene (31.2% mot 31% av verdens BNP), illustrerer disse endringene. Det blir mindre og mindre snakk om et dominerende sentrum. Vi ser en økning av konflikter som Vesten ikke makter å styre og som vil finne sine løsninger ut fra lokale maktforhold. Dette innebærer ikke nødvendigvis en bedre eller mer fredelig verden. I en slik verden kan det bli krevende for USA å opprettholde sitt hegemoni og sitt alliansenettverk, men trolig mye vanskeligere for et land som Russland å bygge varige og fordelaktige allianser.

NOTER

- 1) Jeg takker Rune Skarstein for kommentarer og endringsforslag
- 2) General Curtis Scaparotti, NATOs øverstkommanderende for Europa, her sitert etter Bettina Renz, «Why Russia is Reviving Its Conventional Military Power», *Parameters*, 46, Summer 2016, s. 23.
- 3) Anton Bebler, «Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict», *Romanian Journal of International Affairs*, Vol 15, March 2015, s. 39.
- 4) Mark Galeotti, *Jane's Intelligence Review*, januar 1997, s. 4. Det var på bakgrunn av denne situasjonen at man etter hvert begynte å omforme sine væpnede styrker mot en tallmessig mindre og mer profesjonell krigsmakt. Jf Margarete Kleins bidrag i dette Vardøger-nummeret.
- 5) Tallene er hentet fra J. Günther, M. Kristalova og U. Ludwig, «Unmittelbare und mittelbare Folgen der Wirtschaftssanktionen», *Russland-Analysen*, Nr. 325, 18.11.2016 s. 22 og G. Deubner og A. Schwabe, «Zwei Jahre Wirtschaftskrise», i samme nr av *Russland-Analysen*, s. 5. Som kjent er det en god del motstand mot sanksjonene i Europa. USA, som i forhold til EU har et lite varebytte med Russland, er drivkrafta bak sanksjonene.
- 6) Gorbatsjov sitert etter Iver Neumann, *Russia and the Idea of Europe*, Routledge, London 1996, s. 163
- 7) «Bush Defines a More Modest Role for U.S. in Europe», *International Herald Tribune*, 21.07.1989.
- 8) På den politiske venstresida ble Vestens kamp for en ultraliberal kapitalisme i øst klart skildret av Peter Gowan, «Western Economic Diplomacy and the New Eastern Europe», *New Left Review* Nr 182, July/August 1990, s. 63-84. Gowan hevdet her at med denne vestlige politikken, ville det ikke bli noe rom for sterke sosialdemokratiske bevegelser i Øst-Europa, men kun en konflikt mellom

- liberal-kapitalistiske og autoritære populistiske og nasjonalistiske partier (s. 80). Dette var en ganske presis spådom om hva som skulle komme.
- 9) Genscher i intervju med *Die Zeit* 30.08.1991, s. 5.
 - 10) Se Mary E. Sarotte, «A Broken Promise? What the West Really Told Moscow About NATO Expansion», *Foreign Affairs*, 93, September/October 2014, s. 90-97.
 - 11) Intervju med Gorbatsjov i *Daily Telegraph*, 7.5.2008.
 - 12) Andrei Tsygankov, *Russia's Foreign Policy. Change and Continuity in National Identity*. Rowman & Littlefield, Lanham, 2. utgave, 2010, s. 37. Ideen om at det blir mindre krig dersom alle stater får en form for demokratisk og parlamentarisk kontroll med regjeringene som fører krig, går tilbake til Immanuel Kant og hans bok *Den evige fred*, forfattet i 1795.
 - 13) *Ibid*, s. 41.
 - 14) Om de vestlige lands forhold til Sovjetunionen og Øst-blokken i Gorbatsjov-perioden se David Lane, *The Capitalist Transformation of State Socialism*, Routledge, London 2014, særlig kapittel 10 The international context.
 - 15) Se Erik Krag, *Kampen mot Vesten i russisk åndsliv*, Universitetsforlaget, Oslo 1932, ny utgave Oslo 1990. Se også Rudi Dutschke, *Versuch, Lenin auf die Füsse zu stellen. Über den halbasiatischen und den westeuropäischen Weg zum Sozialismus*, Wagenbach, Berlin 1974. Han mente at Russland og Sovjetunionen var preget av det Marx kalte den asiatiske produksjonsmåten, og at dette var forklaringen på at den russiske revolusjon degenererte til stalinisme.
 - 16) *International Herald Tribune*, 18.06.1992, s. 1-2
 - 17) Tsygankov op. cit., s. 59
 - 18) I alliansens strategi-konsept vedtatt i 1991 het det: «Alliansens målsetting er rent defensiv (purely defensive): ingen av dens våpen vil noensinne bli benyttet unntatt i sjøforsvar.» Det var dette som ble endret da NATO vedtok et nytt charter i 1999 og åpnet for offensiv krigføring.
 - 19) Den indiske statsminister i 1999, Atal Vajpayee, mente til og med at Indias prøvesprengning av atomvåpen ble rettferdiggjort i lys av den usikkerhet som Kosovo-krigen skapte. Se *Vardøger*, Nr 26-2000, s. 227
 - 20) Svensk debatt er opptatt av den økende NATO-oppbygging i Østersjøområdet og Sveriges situasjon etter at den såkalte værdland-avtalen er inngått mellom NATO og Sverige. Den tillater NATO å flytte tropper raskt inn i Østersjøområdet via svensk territorium, for eksempel amerikanske tropper som i dag er stasjonert på Værnes i Norge, kun 400 km fra Østersjøen. Om man tenker muligheten for at lokale konflikter i tilknytning til den russisk-talende befolkninga i Baltikum munner ut i en storkonflikt, vil Sverige med en slik avtale lettere bli trukket inn og risikere anfall fra Russland. Ifølge oberst Lennart Uller er ikke dette «en välbetänkt säkerhetspolitik». Se Uller, «Värdlandavtalet och en kris i Baltikum», *Kungliga Krigsvetenskapliga Akademiens Handlingar*, Nr 3, juli/september, 2015, s. 164. Uller argumenterer også imot svensk NATO-medlemskap. Sverige vil ikke øke sin sikkerhet med et NATO-medlemskap, men muligheten for å bli trukket inn i konflikter vil øke. Se Uller, «Om värdet av Natomedlemskap», *Kungliga Krigsvetenskapliga Akademiens Handlingar*, Nr 1, januar/mars, 2016, s. 29-31.
 - 21) John Mearsheimer, «Why the Ukrainian Crisis Is the West's Fault», *Foreign Affairs* September/October 2014, s. 83.

- 22) Se magasinet *Time*, 9. oktober 1995, med overskrifta «The Western Alliance goes East».
- 23) Robert Gates, *Duty. Memoirs of a Secretary at War*, Knopf, New York 2015, s. 150 og 157.
- 24) *Time*, 9. okt. 1995.
- 25) Tsygankov, op. cit., s. 96. Den liberale Kosyrev ble i januar 1996 byttet ut med Evgenij Primakov som utenriksminister. Han vekta i større grad samarbeid med land som Kina og India, som en motvekt mot Vestens hegemoni.
- 26) Tsygankov, op. cit., s. 67.
- 27) Jf Pähl Ruin, «Baltikums svagaste länk», *Internationella Studier*, Nr 2, 2015, s. 12.
- 28) A. Solschenizyn, *Die russische Frage am Ende des 20. Jahrhundert*, Piper, München 1994, s. 140 og s. 128.
- 29) Russerne er neppe særlig mer religiøse enn andre europeiske folk. På spørsmålet «Hvor viktig er religion i Deres liv?» svarer i februar 2016 kun 6% meget viktig. 62% svarer enten ikke særlig viktig eller overhodet ikke viktig. Se *Russland-Analysen*, Nr 335, 26.05.2017, s. 8.
- 30) Sitatene fra Ziuganov er hentet fra N. Rabotiazhev og E. Solov'ev, «From Lenin to Danilevskiy. The Changing Geopolitical View of the Russian Federation», *Russian Politics and Law*, 46, May-June 2008 s. 27-42.
- 31) Sitert etter Tsygankov, *Russia's Foreign Policy*, op. cit., s. 131.
- 32) Allen C. Lynch, *Vladimir Putin and Russian statecraft*. Potomac, Washington 2011, s. 104-105.
- 33) Se *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1.10.2009
- 34) Jf argumentene for dette synet hos Renz, op. cit.
- 35) Renz, op. cit., s. 26-27.
- 36) *SIPRI Yearbook 2015*, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 98.
- 37) Renz, op. cit., s. 32.
- 38) Bebler, op. cit., s. 50.
- 39) *Russland-Analysen*, Nr 309, 5.2.2016 s. 12.

NORSK RUSSLAND-POLITIKK OG NORSK ALLIANSE-POLITIKK – TO UFORENLIGE STØRRELSER?

Etter Krim-anneksjonen i mars 2014 har Norges Russland-politikk vært oppsiktsvekkende fast, og tidvis nokså krass.¹ Uttrykk som at «Norges forhold til Russland er varig endret», og at det «ikke vil være mulig å gå tilbake til en slags normalsituasjon»,² er fulgt opp med tiltak som gjør at det kan settes spørsmålstegn ved praktiseringen av norsk basepolitikk. Midlertid stasjonering av amerikanske marinesoldater på Værnes (og muligens også i Troms), hyppigere storøvelser nærmere den russiske grensen, utredninger om hva Norge kan bidra med i USAs rakettskjold, samt muligheten for at en amerikansk hovedbase for Europa legges til Norge,³ gir inntrykk av endring: den tradisjonelle «invitasjonspolitikken» overfor USA trappes opp, og beroligelsestiltakene overfor Russland tones ned.

Allerede etter president Vladimir Putins velkjente München-tale i 2007 ble konturene av hva som var i vente tydelig: Norge ledet an i arbeidet med å få NATO *back to its roots*, etter mange år i Afghanistan. Men med «nærområdeinitiativet» i 2008 kom også de første tegnene på en utypisk norsk «gjengjeldelsesdoktrine» til syne; et forsvarskonsept som i 2012 ble kalt «terskelforsvar», og som med offensive fremfor defensive operasjoner skulle true med straff dersom grensekrenkelser, provokasjoner eller strategiske overfall fant sted. Forsvarsstrategien la ikke lenger opp til en defensiv kraftsamling i Troms, mer enn 1000 kilometer fra den russiske grensen slik som under den kalde krigen. Da var norske styrker et nasjonalt «nødvergeinstrument» som overlot offensive operasjoner til allierte forsterkningsstyrker. Behovet for hurtig gjengjeldelse, før egne styrker kollapser under mangel på planverk og etterforsyning, gjør i dag at Norges militærstrategiske tyngdepunkt gradvis flyttes nærmere Russland. Bare slik kan et lite land med knappe forsvarsressurser «ta skjebnen i egen hånd». Overgangen fra en defensiv til en offensiv strategi er for at Norge selv, på selvstendig grunnlag, skal kunne påvirke Russlands kost-nytte kalkyle, selv på motpartens «banahalvdel». Bare slik kan det utvetydig skapes en stridssituasjon stor nok til at USA vil komme Norge til unnsetning.

Investeringer i F-35 *Joint Strike Fighter* jagerfly med såkalte *stealth* egenskaper (som øker overraskelsesmomentet ved at flyene blir vanskeligere å oppdage på radar), maritime patruljefly (P-8 *Poseidon*) med bedre kapasitet til anti-ubåt krigføring, og mer stillegående ubåter (*HDW 212*) med luftuavhengig fremdrift, tyngre torpedoer, og mulighet for gjengjeldelse med

cruise-missiler langt inne i Russland, gir antydninger om hva som er i vente: en mer fremoverlent form for norsk krisehåndtering.⁴ Dette er en sikkerhetspolitisk orientering der Norge selv tvinges til å opptre proaktivt for å påvirke strategiske beslutningsprosesser i Moskva og Washington D.C. I dette «spill-teoretiske teoremet» skimtes konturene av en utvikling som også USA opplevde etter terrorangrepene i 2001. Under mottoet «to keep America safe»⁵ fikk politikere, embetsverk og offiserer fra forsvarssektoren stadig mer innflytelse enn diplomatene fra utenriktjenesten. Måten krisene i Afghanistan, Irak, Libya, Yemen og Syria ble løst på utover på 2000-tallet vitner om løsninger som åpenbart har større oppslutning i Pentagon enn i State Department.

I forsøket på å forklare de norske tendensene til en fastere og mer uforsonlig Russland-politikk, og tilsvarende sterkere «invitasjonspolitik» overfor USA, drøftes her to spørsmål: Kan norsk politikkkutforming vel så mye skyldes svakhet i egne rekker, som frykt for russisk opprustning og ekspansjon i Europa? Hva har i så fall en mer offensiv forsvarsinnretning å si for det norske forholdet til Russland?

En foreløpig hypotese er at norsk Russland-politikk skyldes manglende sikkerhetspolitisk handlefrihet. Forsvarspolitiske valg som ble tatt i Brussel og Oslo mellom 1998 og 2005, om å omstille *hele* Forsvaret fremfor bare noen få styrker til internasjonale operasjoner, har skapt store huller i den nasjonale forsvarsevnen. Dette har på den ene siden gjort Norge tryggere fordi norsk og amerikansk sikkerhet knyttes tettere sammen. Dermed blir det enklere å kritisere Russland uten fare for bilaterale represalier. Men valgene har også ført til mer utrygghet. Det skal nemlig svært få avvik til før en endret normaltilstand i nord får store konsekvenser for Norges evne til selv å løse problemene. Dermed tvinges norske styrker over på offensiven. Den sikkerhetspolitiske begrunnelsen er at dersom norske styrker i det hele tatt skal rekke å skape en konflikt som stor nok til at USA og/eller NATO tvinges til å gripe inn, så må det handles raskt. Mangelen på et tilstrekkelig antall styrker gjør nemlig at slitasjonen øker, og dermed mister de få styrkene som er igjen sin operative evne i løpet av kort tid. Denne svakheten er farlig fordi den reduserer sikkerhetsmarginene i det norsk-russiske nabolskapet. Små episoder og hendelser vil raskere få en sikkerhetspolitisk dimensjon. I politikkkutformingen vil forsvarsmiljøer og hemmelige tjenester på begge sider av grensen få mer innflytelse, på bekostning av diplomatiets ønske om dialog og avspenning.

Først beskrives det antatte årsaksforholdet mellom Norges militære sårbarhet, og dreiningen i Russland-politikken mellom 2008 og 2017. Deretter drøftes hypotesen i lys av to forsvars- og sikkerhetspolitiske utviklingstrekk mellom 1998 og 2005. Først utviklingen i NATO, der USA la stor vekt på europeisk omstilling fra territorielle til ekspedisjonære styrker, i tråd med 1990- og 2000-tallets liberale og utvidede sikkerhetsbegrep. Deretter, i en

norsk kontekst, drøftes Stoltenberg-I og Bondevik-II regjeringenes vektlegging av de amerikanske påtrykkene. Så følger en diskusjon om hvilke konsekvenser denne utviklingen har for det norsk-russiske forholdet i dag. Til sist utledes en ny hypotese, med vekt på framtidsutsiktene til i den norsk-russiske «lavspenningspolitikken».

Hvordan kan norsk russland-politikk forstås?

Norsk russland-politikk kan forstås på mange måter, avhengig av hvilke sider ved statsapparatet som analyseres. I denne sammenheng avgrensner vi oss til sikkerhets- og forsvarspolitikken som utøves i forsvarssektoren. Ved å hente belegg langs tre indikatorer – *politisk ordlyd*, *konseptuell innretning* og *øvingsmønster* – trer det frem et mønster som ser ut til å være konsistent, fra Storting og regjering, via Forsvarsdepartementet, ned til Forsvarsstaben og Forsvarets operative hovedkvarter:

På politisk nivå har *ordlyden* i Forsvarsdepartementets proposisjoner til Stortinget blitt sterkere og mer eksplisitt mellom 2008 og 2017. Fra det «moderne, fleksible, alliansetilpassede og samfunnsintegreerte forsvaret» som skulle operere like godt ute som hjemme på 2000-tallet, introduserte Stoltenberg-II regjeringen (2005–2009), noe forsiktig, «terskelforsvaret» for planperioden 2008.⁶ Under den samme regjeringen, men i neste periode (2009–2013) ble språkbruken skjerpet. Begrepet «krigsforebyggende terskel» ble innført, og brukt 12 ganger i proposisjonen for perioden 2012–2016. Allerede i setning nummer to ble fastslått at det ville innebære «høy risiko og kostnad for den som måtte utfordre norsk sikkerhet og selvstendighet».⁷ Under Solberg-regjeringen (2013–2017) er ordlyden ytterligere spisset. I klare ordelag tar regjeringen «bladet fra munnen» og fjernet Stoltenberg-regjeringens «krigsforebyggende terskel» til fordel for «avskrekking». Begrepet er brukt ikke mindre enn 35 ganger for proposisjonen til planperioden 2016–2020.⁸ Solberg-regjeringen utmerker seg også i ordlyden til de årlige budsjettproposisjonene; «avskrekking» økte fra mellom en til tre ganger i perioden 2008–2015, til 21 ganger i 2016.⁹

Vi skal være forsiktig med å trekke for bastante antydninger ut ifra hvilke ord som brukes, og hvor ofte. Men tonen og budskapet i den politiske bestillingen til Forsvaret gir inntrykk av NATOs avskrekkende funksjon gis betydelig vekt. Den parallelle diskursen, som har med naboforholdet til Russland å gjøre, underlegges markant NATO-diskursen.¹⁰ Balansen mellom NATO-diskursen og den russiske nabadiskursen går dermed i favør av NATO; avskrekking tillegges mer vekt enn å gi russiske styrker på Kolahalvøya lengre strategisk varslingsstid, som jo er selve poenget med beroligelsesaspektet.¹¹ Dette er et paradoks, fordi «... i det store bildet var det samarbeid mer enn konflikt som [har] preget forholdet» mellom Norge og Russland.¹²

På militær-strategisk nivå omsettes den politiske ordlyden til praksis, blant annet gjennom Forsvarets *konseptuelle innretning*. I oppdaterte forsvarsplaner («Forsvarsplan Norge»), operasjonskonsepter og utredninger kommuniserer forsvarsjefer, hærgeneraler og ekspertgrupper behovet for fremskutte bataljonstridsgrupper og raskere forsyningsakser inn mot den russiske grensen. Bare slik kan striden tas opp, og eskaleres så tidlig som mulig.¹³ Med dette synes den politiske ordlyden å få et mer konkret, håndfast og robust uttrykk. Planene er konsistente med den politiske bestillingen, fordi de militære tiltakene underbygger den politiske intensjonen om å legge mer vekt på «straff» fremfor «belønning» i Finnmark. Dette operasjonsområdet innbefatter et fylke som utover på 1960-tallet også ble gjenstand for en norsk såkalt *trip wire*-tenkning. Med dette menes en logikk der det skulle skapes en stridssituasjon stor nok til å påkalle allierte forsterkninger, men som utover på 1990-tallet langt på vei ble forlatt i det Finnmark ble demilitarisert.¹⁴ Å fylle vakuemet på nytt, med styrker som på kort varsel kan gjennomføre fullmekaniserte kampfoperasjoner, er særlig viktig.¹⁵ I dette tiltaket ligger blant annet en styrking av grensevakten, som bør få bedre «evne til å utnytte fellesoperativ ild og egne stridsmidler som panserbekjempelse, bærbart luftvern og bombekastere». En slik innretning «... vil utgjøre en tydelig landmilitær terskel og ha evne til å påføre tap i en begrenset tidsperiode».¹⁶ Til tross for oppbyggingen av en tilsvarende *trip wire* på 1960-tallet: En gradvis forskyvning av det militær-strategiske tyngdepunktet nærmere russergrensen, fra Troms til Finnmark, står i kontrast til et mer defensivt holdetidskonsept, som på 1980- og 1990-tallet i hovedsak lå bak «Lyngenlinjen» i Troms, i påvente av allierte forsterkninger. Foran disse styrkene var det blant annet en stående bataljonsstridsgruppe i Porsanger, en lettbataljon i Varanger, samt diverse lokalvern- og HV-avdelinger og to feltbataljoner i Varanger og Alta.¹⁷

Øvingsmønsteret på nivået under, det taktiske, ser også ut til å trekke i samme retning. Sivil-militært samarbeid (ofte kalt *CIMIC*), krisehåndtering og konfliktforebygging, slik som under *Cold Response* øvelsene 2008–2012, er langt på vei skrinlagt.¹⁸ Der politi og forsvar tidligere på 2000-tallet trente «helhetlig tilnærming» (*Comprehensive Approach*), med samordning av diplomatiske, politisære, militære og humanitære virkemidler i den lavere enden av konfliktskalaen,¹⁹ trener i dag mellom 8 000 og 10 000 norske, amerikanske og britiske soldater strategisk innsetting og høyintensiv krigføring under Finnmarkøvelsene *Joint Viking 2015* og *Joint Viking 2017*.²⁰ Fremfor å øve på hvordan kriser avverges, og hvordan militære kommandokjeder best kan veksle mellom «belønning og straff», er «terskelforsvarets» logikk om å true motparten med uakseptable skadeomfang en «dimensjonerende oppgave».²¹ Ikke siden midten av 1990-tallet har det norske militære nærværet vært større, mer robust, og nærmere det strategiske basekomplekset på Kolahalvøya enn under Solberg-regjeringen. Og ikke siden 1967 har det vært større alliert tilstedeværelse så tett på den russiske grensen.²²

Øvingsmønsteret ser også ut til å ha fått fornyet kraft gjennom den midlertidige stasjoneringen av mer enn 330 amerikanske marinesoldater på Værnes i 2017. I tilknytning til de amerikanske forhåndslagrene i Trøndelag skal styrkene, ifølge Forsvarsdepartementet, trene og øve sammen med norske styrker i 2017 – med muligheter for forlengelse til 2018. Dette er viktig, blant annet for å styrke alliert samarbeid, nærområdekunnskap og arktisk erfaring på NATOs nordflanke.²³ Men øvingsmønsteret kan også, sett med amerikanske og russiske øyne, ses på som form for politisk kommunikasjon; en metode for å øke det politiske og militære presset i internasjonale kriser. De samme styrkene kan nemlig også, på grunn av høy strategisk mobilitet og reaksjonsevne, på kort varsel overføres til Europas farligste område i dag, som er Østersjøen og Baltikum. Den amerikanske evnen til hurtig innsetting over Sverige fra Værnes ser ut til å være i tråd med det amerikanske *European Deterrence Initiative*, som ble implementert av det amerikanske forsvarsdepartementet i 2016, og som tidligere ble kalt *European Reassurance Initiative*.²⁴ Hensikten er å øke NATOs evne til å berolige medlemsland (og benevnes i dag *Enhanced Forward Presence*) som føler seg truet av Russland. Med den svenske Riksdagens ratifisering av den såkalte *Host Nation Support*-avtalen med NATO 26. mai 2016 er det i dag enklere for den amerikanske styrken fra Værnes å fly over Sverige og inn i Østersjøregionen.²⁵ Dermed kan norsk territorium også fylle rollen som mulig «springbrett» for amerikanske operasjoner inn i Russlands «bakgård», selv i fredstid.²⁶

Norsk sårbarhet som årsak

Slik de tre indikatorene *politisk ordlyd, konseptuell innretning og øvingsmønster* er beskrevet, kan det stilles spørsmålstegn ved hvordan den norsk-russiske «lavspenningspolitikken», og dermed også de lange og forutsigbare linjene i norsk sikkerhetspolitikk, praktiseres. En viktig årsak til dreiningen synes å være følgende: Den norske forsvarsevnen risikerer i dag, på kort varsel, å komme under såkalt «kritisk masse», dersom den blir satt under press. Med dette menes en situasjon der store deler av forsvarsevnen står og faller på enkeltpersoner og fragmenterte avdelinger. Dette står i kontrast til et robust, samtrent og balansert «systemer av systemer», der samordnet innsats fra alle forsvarsgrener utgjør grunnpilaren i en selvstendig nasjonal forsvarsevne. Overgangen fra et stort mobiliseringsforsvar med om lag 400.000 kvinner og menn i uniform,²⁷ til et lite ekspedisjonsforsvar med om lag 11 800 militære og 5 500 sivile tillater nemlig ikke avvik fra det som ble opplevd å være «normaltilstanden» på 1990- og begynnelsen av 2000-tallet: en stabil fredstilstand som ikke krevde uforutsette beredskapshevinger fra Forsvarets side, rett og slett fordi den russiske militærmakten hadde kollapset.

Den offensive dreiningen utover siste halvdel av 2000-tallet kan derfor forklares som en reaksjon på – eller en konsekvens av – norsk sårbarhet og liten sikkerhetspolitisk handlefrihet. Både overfor USA og overfor Russland. Dette gjelder særlig i perioder der sikkerhetsbegrepet snevres inn fra idealismens vektlegging av «humanitære intervensjoner», til realismens fokus på «statssikkerhet» etter Krim-anneksjonen i 2014. Hurtig innsetting med kampstyrker i Finnmark og tilstøtende luft- og sjøområder kommuniserer riktig nok en sterk vilje til å heve terskelen for voldsbruk. Men når kampstyrkene er få, og mangler reaksjonsevne, vedlikehold og etterforsyning, vil norske myndigheter raskt komme i situasjoner som ikke kan løses på egen hånd.²⁸ Da er det mest rasjonelt å kommunisere en sterk vilje til å eskalere situasjonen. Slik skremmes Russland til å tro at et eventuelt press fra russisk side vil bli et større NATO-anliggende i løpet av kort tid.

Alternativet, som er å ende opp i en bilateral krise som er «for stor for Norge men for liten for NATO», vil raskt kunne føre til et *fait accompli*. Mer vekt på trusler og straff (*deterrence by punishment*) ved å fremtvinge uønskede stridssituasjoner (*compellence*), er derfor mer militærfaglig rasjonelt; det tvinger Russland til å tenke seg om to ganger før presset utøves. Men ulempen er at forsvarskomponenten blir unødig offensiv. Dermed blir den også vanskeligere å innpasse i en bredere utenrikspolitisk portefølje. Politikere, diplomater og grasrotbevegelser fra sivilsamfunnet, som ofte er mer opptatt av dialog, samarbeid og tillitsbygging, får dårligere kår i arbeidet med å skape stabilitet i det som er de to landenes viktigste strategiske nær-område. Det norske forsvarets mangel på utvilte reservemanskaper, tilstrekkelige reservedelslagre, samt fungerende logistikk- og støttesystemer, gjør at selv små episoder eller hendelser i grenseområdene raskere kan bli et sikkerhetspolitisk anliggende, i Oslo, Bodø og Severomorsk (hovedkvarteret til Nordflåten). Og dermed også i Kreml, Brussel og Washington D.C.²⁹

Sårbarhetene nevnt over gjør også at behovet for hurtig amerikansk bistand vil kunne slå inn på et tidligere tidspunkt enn under den kalde krigen. Til tross for de operative begrensninger som lå i manglende mobilitet, ildkraft og egenbeskyttelse på 1980-tallet, opererte norske styrker med en holdetid på mer enn en måned.³⁰ Argumentet her er imidlertid at behovet for hurtig assistanse har ført til at norske styrker må nærmere grensen for å unngå et *fait accompli*, fordi Russland på kort varsel kan «rusle inn over grensen med hendene i lommen», uten at et skudd blir løsnet.³¹ Et slikt scenario blir det ikke en Artikkel V-operasjon ut av. Å «etablere en stridssituasjon» som knytter norsk og alliert sikkerhet sammen er derfor rasjonelt. Men strategien er også risikabel fordi Russland ikke frykter Norge. Russland frykter bare at Norge skal bli «et springbrett» for amerikanske styrker. Dermed kan Russland stå overfor en trussel som på kort varsel kan inviteres inn i landet, og sette den russiske makteliten under press, fra Barentshavet til Svartehavet. Dette vil, sett med norske og russiske øyne, bidra til å forrykke den regionale

maktbalansen i nordområdene, i Østersjøen og i Baltikum. Dermed legges også kimen til et mer uforutsigbart kriseforløp, der selv små hendelser eller ulykker kan tolkes i verste mening. Det vil også øke den russiske interessen for Norge, både som mål for spionasje, cyberoperasjoner og eventuelle forkjøpsangrep, hver gang en krise er under oppseiling.³²

Noen metodiske betraktninger

Samfunnsvitenskapen er ingen eksakt vitenskap. Hvilke årsaksforhold som påvirker norsk Russland-politikk kan derfor være mange og sammensatte. Noen årsaker har stor betydning, andre mer begrenset. De mest plausible årsakene, som kanskje har mest forklaringskraft, er også de mest åpenbare: «Russlands brudd på Folkeretten», «Russlands anneksjoner av andre lands territorier», «russisk støtte til opprørere i øst-Ukraina», eller «Russlands militære opprustning», og «landets atomvåpenøvelser mot andre NATO-land». Sett med Solberg-regjeringens øyne er dette sentrale forhold, og har sannsynligvis hatt stor innvirkning på politikktutforming etter 2014. Men er disse offisielle og «politisk korrekte» årsaksforholdene komplette, dekkende eller nyanserte nok? Kan det også være andre forhold som spiller inn; årsaker som enda har til gode å bli vurdert eller diskutert?

Den største svakheten ved forholdene over er at brorparten er avgrenset til perioden etter 2014, da Russland annekterte Krim. Dermed utelukkes helt sentrale bakenforliggende forhold. De mest sentrale er at amerikanske styrker, og typisk vestlige liberale verdier, gradvis har beveget seg nærmere Russlands grenser. Dette skyldes blant annet en rekke NATO- og EU-utvidelser på slutten av 1990- og 2000-tallet. USA og NATO har også bombet Serbia, og laget nye stater og grenseendringer i kjølvannet av Kosovokrigen i 1999. I forlengelsen av dette har også vestlige styrker – under det britiske mottoet *a force for good*, gjennomført såkalte «regimeendringer» i Afghanistan, Irak og Libya – med og uten FN-mandat. Aktiv politisk, finansiell og operativ støtte i de såkalte «fargerevolusjonene» i Georgia og Ukraina, har også bidratt til økt usikkerhet om Vestens intensjoner overfor Russland. Det samme har også bruken av ikke-statlige (ofte også humanitære) organisasjoner, som i mange sammenhenger har blitt brukt som såkalte *force multipliers*, blant annet for å undergrave stabiliteten, legitimiteten og styringsevnen i land som ønskes påvirket.³³

En annen svakhet er at undersøkelsenheten er avgrenset til Russland. Dermed blir analysene av norsk og vestlig Russland-politikk noe ensidig fremstilt; konkrete hendelser som Russland må forholde seg til, som for eksempel amerikanske rakettskjoldplaner, maritime strategier i Nord-Atlanteren eller allierte beroligelsestiltak i Baltikum, utelates. En tredje svakhet er at fenomenet «norsk-russiske relasjoner» ofte får en noe ensidig eller verdiladet dreining. Dette er rett og slett fordi det kan være upassende å så tvil om norske standpunkter, siden dette kan føre til at norske myndigheter

lettere kan bli oppfattet å «vingle» og dermed bli utsatt for «uønsket russisk oppmerksomhet». Denne formen for norsk «ideologisk selvsensur» gjør ofte at beslutningene fattes i lukkede komitemøter på Stortinget, og at spørsmål som angår hele befolkningen forblir et elitistisk anliggende med skjør forankring i samfunnet.

Dermed kan det hevdes at påvirkningen fra andre, og kanskje vel så viktige bakenforliggende årsaksforhold, mistes av syne. I et beskjedent forsøk på å fremskaffe mer kunnskap om andre årsaksforhold som også påvirker norsk Russland-politikk, settes derfor søkelyset på forsvars- og sikkerhetspolitiske rammebetingelser fra en annen tid; et 1990- og 2000-tall, da sikkerhetsbegrepet var «mykt», liberalt og «menneskelig», og hvor stats-sikkerhet og interesserfærer var gammeldags fordi tidsånden tilsa at «humanitære intervensjoner» i utlandet var mer presserende.³⁴

På den neste sidene drøftes disse rammebetingelsene. Først, ved å synliggjøre hvilke amerikanske forventninger som ble satt til Norge og de andre NATO-land i Europa på slutten av 1990 og utover på 2000-tallet. Deretter, ved å drøfte den norske responsen på nettopp disse forventningene. Og til sist, ved å drøfte konsekvensene i forhold til norsk Russland-politikk.

Allierte rammebetingelser

Amerikanske forventninger om at norske og allierte styrker i Europa måtte omstilles for å delta i såkalte «out-of-area» operasjoner på 1990-tallet, er i seg selv utilstrekkelig for å forstå dreiningen i norsk Russland-politikk. Til det er kausale årsaksforhold mellom amerikanske påtrykk, norsk forsvarsplanlegging, og forholdet til Russland, for svakt fundert. Men det finnes belegg for å hevde at USAs forventninger virket drivende på en mer kostnadsintensiv forsvarsreform som, da Krim-krisen inntraff i 2014, fikk innvirkning på norsk Russland-politikk.

Dette er en utvikling der Norge valgte å avvikle alle typer av forsvarsstyrker som bare hadde territoriell nytteverdi.³⁵ På den måten kunne midler til drift av en stor «kald krigs struktur» frigjøres, og pløyes tilbake i mer fremtidsrettede investeringer som ga bedre taktisk og strategisk mobilitet, overlevelsessevne og slagkraft.³⁶ Dette gjorde at norske styrker ble mer synlig i alliert sammenheng, blant annet i Afghanistan, og senere over Libya, samt i Irak, Jordan og Syria. Men langvarige utenlandsopphold bidro også til en fragmentering av den nasjonale forsvarsevnen, fordi forsvaret hjemme ble rettet inn mot styrkeproduksjon av langvarige taktiske styrkebidrag i utlandet.³⁷ Dette øker innslaget av alliert avhengighet, og kommer særlig til uttrykk når stormaktsforholdet mellom øst og vest blir «kjølig». De amerikanske påtrykkene er tillagt stor vekt for å forstå hvordan militære sårbarheter kompenseres med en mer fast og konsekvent Russland-politikk etter 2008, og i særdeleshet etter 2014.

Skuffelsen fra Balkan

I følge amerikanske forsvarsmyndigheter viste erfaringene fra Balkan-krigene især at Norge og de andre NATO-landene ikke var i stand til å håndtere kriser «utenfor egen stuedør». Til tross for at medlemmene ti år etter den kalde krigens slutt hadde mer enn 1.4 millioner soldater til rådighet hadde de store problemer med å holde om lag 50.000 soldater operative utenfor eget territorium.³⁸ Erfaringene fra IFOR -og KFOR operasjonene i Bosnia (1995–1998) var nedslående; de europeiske allierte manglet så vel strategisk forflytningsevne som egenbeskyttelse, etterretningsinformasjon, sikker kommunikasjon og nødvendig utholdenhet.³⁹ Norske myndigheter var imidlertid skeptiske til å bidra i altfor mange utenlandsoperasjoner. Dette ville, ifølge Forsvarsdepartementet, skape «en fundamental endring i innretning av det norske territorialforsvaret».⁴⁰

Det amerikanske utenriksdepartementet hadde imidlertid lagt opp til en såkalt *Small Country Strategy*. Hensikten med denne var å overbevise de europeiske småstatene om at utenlandsoperasjoner ikke ville gå på bekostning av Artikkel V, og det kollektive samholdet i NATO.⁴¹ Det amerikanske ønsket om en mer rettferdig risiko- og byrdefordeling over Atlanteren var særlig rettet mot små og allianseavhengige land som Norge, Danmark og Nederland. De store landene – Storbritannia, Frankrike og Tyskland – var mer opptatt av egen suverenitet og uavhengighet i forholdet til USA.⁴² Den amerikanske forsvarsministeren, William S. Cohen inviterte derfor mer enn 60 NATO-representanter til den første av flere «transformasjons-konferanser» mellom 1998 og 2005. I oppfordringen til sine europeiske allierte hevdet han at

«erfaringene fra Bosnia viser at NATOs omstilling fra et statisk og territorielt forsvar til et mer fleksibelt og mobilt forsvar ikke er ferdig. IFOR og SFOR viser i stedet at vi i fremtiden vil bli tvunget til å operere mer utenfor Alliansens kjerneområde».⁴³

Selv om de europeiske forsvarsbudsjetter samlet sett utgjorde nesten to tredjedeler av det amerikanske forsvarsbudsjettet, så var ikke den europeiske forsvarsevnen to tredjedeler av den amerikanske: «The truth is that mighty Europe remains a military pygmy», ifølge NATOs generalsekretær Lord Robertson. Norge og resten av NATO trengte, med andre ord, «... fewer unusable conscripts. Smaller heavy metal armies. [And] Fewer static bases».⁴⁴ Men like viktig som å øke forsvarsbudsjettene var det å bruke knappe forsvarsressurser mer effektivt. I følge Pentagons forsvarsstrategi fra 2000 måtte Norge, og de øvrige NATO-medlemmene, belage seg på en sterkere gjensidig avhengighet:

«Målet vårt er ikke å utvikle like styrker for alle NATO medlemmene, siden hvert medlem hverken trenger eller har råd til dette. For å nå målet om kollektive behov er viktigere å jobbe for styrker som er kompatible og gjensidig forsterkende».⁴⁵

Dette ville ikke bare styrke solidariteten, og dermed utsiktene til mer samhold og gjensidig støtte NATO-medlemmene imellom. Det ville også bidra til en tettere kontakt mellom europeiske og amerikanske allierte, fordi europeerne selv kunne være med og øve innflytelse i fremtidige operasjoner. Ved å besitte kritiske styrker som USA trengte, ville det også bli vanskeligere for USA å operere på egen hånd. Men forventningene om støtte hjemme ved en annen anledning ville også øke, fordi mer av den nasjonale forsvarsevnen ble avgitt til fellesskapet.⁴⁶

Økt press etter 9/11

Samtidig kan det også hevdes at amerikanske myndigheter la mindre vekt på norske og europeiske synspunkter etter terrorangrepene på USA, 11. september 2001. Dette forsterket en trend der norske myndigheter allerede på midten av 1990-tallet syntes det ble mer krevende å bli hensyntatt i amerikanske forsvars- og sikkerhetspolitiske miljøer. Norske forsvarsmyndigheter opplevde tidvis ikke å bli hørt når planleggings- og beslutningsprosesser som berørte norske sikkerhet ble adressert i Utenriks- og forsvarsdepartementene, eller på ulike nivåer i NATOs kommandokjede.⁴⁷ Denne tendensen fikk mer kraft etter 9/11, blant annet fordi amerikanske forsvarsmyndigheter var i ferd med å miste tillitten til europeiske NATO-land:

«År etter år med kutt i forsvarsbudsjettene og manglende vilje til å etterkomme utallige påtrykk omå styrke forsvarsevnen har ført til et knippe allierte, men ikke til NATO som institusjon».⁴⁸

Å utvikle styrker som kunne gjøre en forskjell i teatret ble særlig viktig, ettersom «krigen mot terror» endret det norske innsatsområdet fra et regionalt teater på Balkan til et globalt innsatsområde. I kjølvannet av 9/11 utstedte det nordatlantiske råd ikke mindre enn tre kommunikeer som alle gikk i retning av en mer global allianse.⁴⁹ Dette var, ifølge det norske forsvarsdepartementet, viktig å følge opp – ikke minst fordi det gjensidige avhengighetsforholdet mellom USA og Europa var borte. Dermed var også «det gamle skjebnefellesskapet fra den kalde krigen [...] endret».⁵⁰ Dette ble derfor «av grunnleggende interesse å verne om og styrke NATOs konsultasjonsmekanismer, blant annet for å hindre en politisk marginalisering av mindre land».⁵¹ Denne utfordringen var, ifølge Utenriksdepartementet, blitt mer presserende ettersom NATO – anført av USA – gradvis hadde antatt en mer politisk og stabiliserende rolle, der stadig flere tidligere Warszawapakt-land ble invitert inn som medlemmer eller partnere. Det ga, på den ene siden, USA mer innflytelse i europeisk forsvars- og sikkerhetspolitikk. Blant annet ved at amerikanske reformprogrammer, som for eksempel *Joint Vision 2010* og *Joint Vision 2020*, lettere kunne tjene som forbilder og påvirke de europeiske forsvarsreformene.⁵² Men styrker som var kompatible og gjensidig forsterkende bidro også til at den europeiske handlefrihet ble mindre, spesielt i

situasjoner der forholdet til Russland ble satt på prøve. Hvordan kom så de amerikanske forventningene til uttrykk i Norge?

Norske rammebetingelser

Et utgangspunkt for å forstå politikernes forventninger til Forsvaret – om at styrkene måtte endre fokus fra kvantitet til kvalitet – kan ses i lys av de norske reaksjonene som kom i kjølvannet av terrorangrepene mot USA i 2001. I arbeidet med å finne ut hvordan norske myndigheter best kunne få til en sikkerhetspolitisk uttelling overfor USA anbefalte Forsvarsdepartementet at Utenriksdepartementet burde fremsende norske styrketilbud som var så åpne som mulig. På den måten kunne norske myndigheter signalisere fleksibilitet og imøtekommenhet overfor et bredt spekter av militære muligheter, avhengig av hvilke styrker USA trengte mest.⁵³ Tre år senere, under den utenrikspolitiske redegjørelsen til Stortinget i 2004, gikk imidlertid Jan Petersen langt i å innrømme at tilgang til lydøre allierte langt ifra var en lett oppgave. Ettersom NATO-medlemmene ble flere, og USAs oppmerksomhet dreide vekk fra Europa, var inntrykket at

«vellykket *nettverksbygging* [var] helt nødvendig for å få forståelse og gjennomslag for våre synspunkter og interesser. Og vi har fått erfare det motsatte: Hvor tungt det kan være å forhandle i en situasjon hvor jevnbyrdighet ikke akkurat er det stikkordet som først renner en i hu».⁵⁴

9/11 som «mulighetsvindu»

Ønsket om å kultivere sin nærmeste sikkerhetsgarantist med styrkebidrag som USA trengte, og som kunne bli en *force-multiplier* i norsk-amerikansk nettverksbygging, hadde imidlertid vært en drivende faktor under hele Bondevik-II perioden. 9/11 kan således ses på som et «mulighetsvindu» for norske myndigheter. Forsvarsminister Kristin Krohn Devold var klar på at det «å yte aktive bidrag til å bevare og utvikle NATO, politisk og militært, var et overordnet mål i norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. For å nå dette målet [var] det helt nødvendig at Norge er blant de 'flinkeste i NATO-klassen'».⁵⁵

Forsvarets styrker skulle derfor baseres på såkalte «nisjekapasiteter» av høy kvalitet. Hensikten med dette var å «bidra signifikant til å høyne NATOs samlede militære kapasitet [...]. Alle stener måtte i denne sammenheng snus, og ingen kuer [var] hellige».⁵⁶ I denne sammenheng ble det viktig at Forsvaret fulgte opp forventningene. Selv om den foregående Stoltenberg-I regjeringen (2000–2001) langt på vei var opptatt av det samme, var retorikken like fullt mer moderat enn under Bondevik-II regjeringen (2001–2005). Men prioriteringene var like, og Bondevik-I regjeringen (1997–2000) hadde i møtet med amerikanske myndigheter allerede i 1998 gitt klart uttrykk for at de amerikanske forventningene fra forsvarsminister Cohen ville bli

implementert i regjeringens første planperiode, 2002–2005.⁵⁷ Dette har i ettertid har blitt betraktet som selve «startskuddet» på veien mot «et mindre men bedre forsvar».⁵⁸

«Out-of-area» som fremste rettesnor

I lys av 1990-tallets utvidede sikkerhetsbegrep med vekt på menneskelig sikkerhet fikk de politiske føringene til Forsvarssjefen i 2002 et klarere budskap: styrker som kun egnet seg til konvensjonelt territorielt forsvar, i tråd med et mer tradisjonelt statssikkerhetsbegrep, skulle gis «lav prioritering».⁵⁹ I tillegg skulle «allerede anskaffede og vedtatte strukturelementer tilpasses og utvikles slik at de i størst mulig grad kan bidra til å dekke NATOs konkretiserte behov». Begrunnelsen var, ifølge Forsvarsdepartementet, NATOs stadig sterkere rolle som «avgjørende rammefaktor» innen norsk forsvarsplanlegging:

«Det sett av oppgaver og kapasiteter som skisseres i Alliansens strategiske konsept, Ministerial Guidance og Defence Capabilities Initiative (DCI), skal være fremste rettesnor for all strukturutvikling i Forsvaret. Der det ikke er truffet konkrete nasjonale beslutninger som eksplisitt trekker i en annen retning, skal fornyelse av Forsvaret gjennomføres i tråd med de styrkemål som er vedtatt i NATO».⁶⁰

I dette lå klare forventninger om at fremtidens forsvar måtte gjøres mindre. Flernasjonalt samarbeid, arbeidsdeling og rollespesialisering måtte økes slik at norske «... spesialkomponenter (nisjekapasiteter) [...] kan inngå i ulike allierte styrkepakker».⁶¹ Bare slik kunne økonomiske midler frigjøres fra drift, og pløyes tilbake i nye og mer fremtidsrettede styrkebidrag. Under tittelen «Fra snuoperasjon til transformasjon» skulle det norske forsvaret fortsette moderniseringen som Stoltenberg-I regjeringen hadde initiert i 2001. Norske styrker skulle i sin alminnelighet ha strategisk og taktisk mobilitet, høy reaksjonsevne, avansert teknologisk materiell og vervede mannskaper med spisskompetanse. Særlig viktig var det å «(videre)utvikle nisjekapasiteter som *både* er etterspurt i NATO og som Norge har spesielle forutsetninger for å kunne bidra med».⁶²

I tråd med USAs forventninger om kompatible og gjensidig forsterkende var det av sikkerhetspolitiske årsaker mer formålstjenlig å satse på færre, men mer avanserte styrker i hele styrkeregisteret, fremfor å kunne opprettholde flere styrker som primært hadde nasjonal og territoriell verdi. Denne tenkningen var tuftet på forventningen om at små og etterspurte nisjebidrag lettere kunne ta risiko og vise synlighet der amerikanske myndigheter trengte det som mest; og at dette igjen ville styrke solidariteten i NATO, og forventningen om gjensidig støtte medlemmene imellom.

Hvordan har så føringene fra planperiodene på begynnelsen av 2000-tallet påvirket den nasjonale forsvarsevnen anno 2017? I følge Forsvarsdepartementet selv er situasjonen alvorlig:

«tiår med lavspenning hjemme, samtidig som Forsvaret har hatt store og krevende oppgaver ute, har medført at det ikke har blitt prioritert tilstrekkelige ressurser til beredskap, vedlikehold og logistikk for operasjoner i det øvre konfliktspekteret. Forsvaret har ikke den nødvendige evnen til å løse de viktigste oppgavene eller reaksjonsevne og utholdenhet som svarer til det utfordringene krever».⁶³

Det skal med andre ord svært lite til før endringer i forholdet mellom øst og vest får konsekvenser for det norske handlingsrommet, og evnen til å balansere mellom å avskrekke og berolige Russland. Da for eksempel norske jagerfly ble satt inn i Libya-krigen i 2011, eller på beredskap etter Krim-anneksjonen i 2014, fikk dette med en gang konsekvenser. Forsvaret måtte «nedprioritere andre områder, herunder også andre operative aktiviteter».⁶⁴ Hvordan påvirker dette Norges Russland-politikk? På de neste sidene drøftes noen mulige konsekvenser av en utvikling der Forsvaret, ifølge forsvarsminister Eriksen Søreide (2013-2017), «har sluppet seg litt for langt ned».⁶⁵

Konsekvensene i forholdet til Russland

De forsvarspolitiske valgene som ble tatt mellom 1998 og 2005 har, som alle andre valg, fordeler og ulemper. Umiddelbart kan det synes som at satsing på kvalitet fremfor kvantitet «over hele linja» i den militære strukturen, fremfor bare på noen få styrker, gjorde Norge tryggere. Riktig nok ikke i konvensjonell militær forstand, men i strategisk og sikkerhetspolitisk forstand. Dette er i tråd med klassisk strategisk tenkning, der blant annet Thomas C. Schelling hevder at «War appears to be ... not so much a contest of strength as a bargaining process – dirty, extortionate, and often quite reluctant bargaining on one side or both – nevertheless a bargaining process».⁶⁶ Norsk sikkerhet kommer med andre ord ikke til uttrykk i militær slagkraft. De få styrkene som er igjen etter at hele, fremfor bare deler av forsvarsstrukturen, ble underlagt NATOs krav til *mobility*, *deployability*, *survivability*, *sustainability* og *effective engagement*, har liten mulighet til å påføre russiske styrker store tap. Den norske forsvarsevnen ligger først og fremst i tanken om at Norge kan forhandle med Russland som likeverdige, eller kanskje sågar som overlegen part grunnet NATO-medlemskap. Dels fordi Russland vet at Norge er trygt plassert i en allianse som samlet sett har mer effektiv kampkraft enn Russland. Og dels også fordi Russland vet at det norske forsvaret, gjennom NATO-reformene, lettere kan påkalle amerikansk oppmerksomhet dersom en mindre krise skulle være under oppseiling. Hva er så fordelene og ulempene ved dette?

Fordelen med integrasjon

Deling av risiko og byrder i utlandet har gjort det lettere å få tilgang til amerikanske beslutningstakere. Dette gjelder i så vel forsvars- og utenriks-

departementet, som i de stadig mer innflytelsesrike etterretningsorganisasjonene som CIA, DIA og NSA. Langs disse kanalene kan særegne syn og interesser fremmes. Dette kan for eksempel være i forbindelse med Russlands evne til raskere og mer fordekt å overføre styrker fra fjerntliggende militærdistrikter tett opp til Norges grense. Det kan også være i forbindelse med Russlands økte evne til «fellesoperasjoner», der luft-, sjø- og landmilitær innsats integreres og samordnes mer effektivt.⁶⁷ Eller at fellesoperasjonene rent kommandomessig samordnes i en bredere *grand strategy*, med koordinert støtte fra mer «sivile» virkemidler i den politiske verktøykassen.⁶⁸ Norsk tilgang på et bredt register av styrker, som raskt kan settes inn der USA eller NATO måtte ønske, som i Afghanistan, Irak, Libya, Jordan og Syria, har dermed fått en viktigere sikkerhetspolitisk funksjon – som sikkerhetspolitisk «døråpner» i USA.⁶⁹ Denne viktigheten kan sågar ha økt ettersom Trump-administrasjonen har skapt usikkerhet omkring USAs vilje til å forsvare europeiske allierte. Denne oppgaven har lite med den militære innsatsen isolert sett å gjøre, fordi den uansett vil være av svært beskjeden karakter i en større flernasjonalt utenlandsoperasjon. Men – rent hypotetisk – kan det i forsvarsmiljøer finnes argumenter for at «døråpnerfunksjonen» har blitt mer aktuell ettersom russisk påvirkning av vestlig politikktutforming har blitt mer subtil, og mindre konvensjonell i militær forstand.⁷⁰ Dette kan, selv om det mangler empiriske bevis i Norge, øke russiske muligheter til å utøve en form for press mot norske myndigheter. Et eksempel kan være å lamme kritisk infrastruktur med cyber angrep, slik Tallin opplevde i 2007, og som Kiev opplevde i 2015. Eller at russiske myndigheter støtter ytterliggående nasjonalister i vestlige land, som i Ungarn der Budapest tidvis benevnes «*little Moscow*».⁷¹

Dette er politisk mer enn et militært press, og kan verken defineres som spesielt voldelig eller særlig ødeleggende i materiell forstand. Men presset kan likefullt skape problemer med å utløse den berømmelige *trip wier'en* – som på mange måter er selve «navlestrengen» mellom norske og amerikanske styrker. Dermed kan det også skapes betydelig frykt, usikkerhet og engstelse; ikke bare i befolkningen, men blant viktige og mindre viktige beslutningstakere på nasjonalt og kommunalt nivå – som må fatte kritiske beslutninger på grunnlag av sprikende, mangelfull eller sågar motstridende informasjon. Denne formen for «politisk krigføring» kan derfor – i teorien – utfordre nasjonal suverenitet og jurisdiksjon – uten at et konkret stykke «Norge» okkuperes. Eksempelene over fra de to NATO-landene Estland og Ungarn, samt Ukraina, illustrerer denne risikoen. På den måten blir det lettere, ifølge forsvarsanalytikere ved blant annet Forsvarets forskningsinstitutt, å øve politisk press – uten å fremprovosere en militær handling som, sett med norske øyne, vil vært gunstig for å påkalle amerikansk oppmerksomhet og militær assistanse.⁷²

For å omgå et smalt, og noe ensidig norsk «terskelforsvar» i nord, kan det derfor være mer rasjonelt, sett med russiske øyne, å unngå den militære *trip wiew'en*. Å ta i bruk en rekke koordinerte tiltak, innenfor eksempel cyberoperasjoner, diplomatisk og militær villedning, psykologiske operasjoner, og informasjonsoperasjoner, kan derfor være mer effektivt. De som er eksponert vil mest sannsynlig være norske meningsbærere og opinionsdannere i media. Men også beslutningstakere på kommunalt og statlig nivå, i offentlig og privat sektor. Dette kan utføres av så vel russiske agenter, som fra hackere på internett, eller uidentifiserte droner og ambassadepersonell, som innenfor og utenfor norsk territorium utfordrer definisjonen av hva som er «fred» og hva som er «krig».⁷³

Dette er som nevnt hypotetiske antakelser. Det finnes ikke, så vidt forfatteren vet, noe empirisk belegg for at dette faktisk har skjedd i Norge, eller at det kommer til å skje dersom en krise skulle tilspisse seg i nord. Men sett fra et forsvarsanalytisk perspektiv er dette en plausibel planleggingsvariabel. En grunn til det er at slik virksomhet skaper institusjonelle «gråsoner», spesielt mellom Justisdepartementets og Forsvarsdepartementets rolle- og ansvarsforhold. Slike «gråsoner» gjør det vanskeligere å treffe effektive beslutninger. Hvorvidt skal «terskelforsvaret» tre i kraft? I så fall mot hvilken fiende? Og hvem skal samordne innsatsen, og ta de endelige beslutningene? I tillegg skapes det også «gråsoner» mellom hva som med rimelighet kan sies å være et særnorsk nasjonalt forsvarsanliggende, og hva som til syvende og sist må ses på som et NATO-anliggende.⁷⁴ Den gradvise forvitringen av NATOs kommandostruktur etter den kalde krigen kan ha økt denne utfordringen. Hovedkvarterene har ikke, slik som før reformene i 2003, et spesifikt geografisk ansvarsområde i for eksempel Barentshavet eller Svalbard. Det eksisterer heller ikke klare planverk for overføring av nasjonal kommandomyndighet til allierte styrkesjefer; det finnes heller ikke en samtrent og kompetent kommandokjede med særegen kompetanse for nordområdene.⁷⁵ Når det er usikkert om hva som er «fred» og hva som er «krig», hva som er en «overlagt politisk motivert handling» og hva som «bare er kriminalitet», da blir det også vanskeligere for norske myndigheter å sette landet på «krigsfot».

En forsvarsstrategi som har til hensikt å drive avskrekking, gjennom å etablere «... en stridssituasjon så klar at Norge uten tvil kan påberope seg støtte fra NATO etter artikkel V», blir dermed vanskelig. Dette vil igjen ha konsekvenser for Norges mulighet til å etablere en bred enighet i NATO, om at Norge bør få allierte styrker til landet. I følge britiske parlamentarikere hevdes det at

«NATO er I dag dårlig forberedt til å møte potensielle russiske trusler mot nabolandene. Et russisk ukonvensjonelt anslag, der det brukes asymmetriske metoder for å holde seg under NATOs terskel for gjen-

gjeldelse, vil være særlig vanskelig å motstå. Dette er en grunnleggende utfordring for NATOs troverdige avskrekkingsevne».⁷⁶

Et viktig spørsmål er derfor hvordan satsningen på økt alliert integrasjon, og flere militære «døråpnere» i forholdet til USA, også påvirker forholdet til Russland?

Ulempen ved integrasjon

En mer allianseavhengig forsvarsstruktur kan også virke mot sin hensikt, fordi kompatible og gjensidig forsterkende styrker også bidrar til en oppstyking, eller fragmentering, av den nasjonale forsvarsevnen. Med dette menes at nasjonale luft-, sjø- og landmilitære enheter blir mer innrettet mot vedvarende styrkebidrag i utlandet, snarere enn å være del av et samtrent «system-av-systemer» hjemme, ved hjelp av fungerende ledelses-, logistikk- og støttestrukturer.⁷⁷ Oppløsningen av dette systemet gjør at Norges evne til selv å håndtere kriser i den lavere enden av konfliktspekteret mest sannsynlig begrenser seg til noen få dager. Denne sårbarheten antydes også implisitt, riktignok i vage ordelag grunnet graderingsnivået, av forsvarsminister Eriksen Søreide: «[s]elve ryggraden, evnen til å forsvare Norge og allierte i krise og krig med utholdenhet og dybde i strukturene, ikke er så solid som vi kunne ha ønsket».⁷⁸ Også forsvarsjef Bruun-Hanssen går langt i å innrømme det samme: «Min vurdering er at vi har bemannet for liten del av strukturen, og at deler av denne bemannede strukturen også er for tynt besatt ... Dette har innvirkning på vår evne til krisehåndtering og forsvar mot væpnet angrep».⁷⁹

Fragmentering som følge av forsvarspolitiske valg, der *hele* fremfor bare noen *få* deler av Forsvaret skulle tilpasses NATOs «out-of-area» operasjoner på tidlig 2000-tallet, kan derfor ha ført til at egne sårbarheter – i form av manglende utholdenhet – raskere inntreffer. Dermed blir det viktigere å komme på offensiven. Ikke bare i form av en mer pågående «invitasjonspolitikk» overfor USA, eller i form av økt lydighet overfor amerikanske interesser og behov i Østersjøen, Nordområdene eller i Midtøsten. Vel så viktig blir det å ta initiativet, og tydeligere true med straff og gjengjeldelse, dersom en bilateral krise med Russland skulle være under oppseiling. Dette kan, ifølge tidligere forsvarsjef Sverre Diesen, inntreffe selv med utgangspunkt i noe så beskjedent som «en begrenset militær provokasjon» langs den norsk-russiske grensen.⁸⁰ Det er derfor nærliggende å anta at en strids-situasjon med tilstrekkelig intensitet, må etableres raskt, før en «tynn», sårbar og ubalansert forsvarsstruktur kollapse helt.

Deler av det empiriske belegget for denne vurderingen er hentet fra øvelse *Gram*, men også fra øvelse *Cold Response* og øvelse *Joint Viking 2015* og *2017*. Felles for øvelsene ser ut til å være mer vektlegging av kriser som skal eskalere fremfor å stabiliseres.⁸¹ Dette er imidlertid et risikabelt spill, fordi «[s]uccessful threats are those that do not have to be carried out».⁸² Dette er

ikke det samme som å hevde at avskrekking overfor Russland er irrasjonelt eller unyttig. Men det kan synes som at avskrekkingen reduserer sikkerhetsmarginene som den bredere norsk-russiske «lavspenningspolitikken» etter den andre verdenskrig møysommelig har bygd opp. Årsaken er at avskrekkingen ser ut til å ha endret karakter. Fra en defensiv tanke om *denial*, slik den utspilte seg i Troms og Ofoten-området under den kalde krigen (mer enn 1000 kilometer fra den russiske grensen), ser vi i dag tendenser til en mer offensiv dreining. Nye jagerfly, ubåter, maritime patruljefly og spesialstyrker, med evne til å avlevere og styre langtrekkende presisjonsstyrte missiler inn på dypet av russisk territorium, gir inntrykk av styrker som er bedre egnet til gjengjeldelse gjennom fremskutte tiltak. Det såkalte «stilltiende samarbeidet», der så vel Russland som Norge nød godt av lang strategisk varslingsstid for å få tid til å de-eskalere kriser og avklare eventuelle misforståelser, får dermed mindre spillerom.⁸³ I dette ligger også ansatsen til et fremtidig forsvar med evne til såkalt *deterrence by punishment* inne i Russland, snarere enn en mer defensivt orientert *deterrence by denial* i Troms og Ofoten.⁸⁴

Tendensene mot en forskyvning av det militær-strategiske tyngdepunktet fra Troms til Finnmark, gjør at marginene mellom fred og krig blir mindre. Det skal mindre til før tilsynelatende uskyldige hendelser eller episoder «sikkerhetiseres», og gjøres til gjenstand for sikkerhetspolitiske vurderinger.⁸⁵ Med dette åpnes det også opp for et større handlingsrom for *militære* fremfor *diplomatisk* aktører i politikktutformingen i begge land. Aktører som for eksempel Forsvarsdepartementet og Forsvarsstaben i Oslo, Forsvarsministeriet og Generalstaben i Moskva, Forsvarets fellesoperative hovedkvarter utenfor Bodø, eller Nordflåtens hovedkvarter i Severomorsk – vil alle få bedre argumenter om at «rikets sikkerhet» eller «landets ære» står på spill. Ikke fordi det er rasjonelt ut ifra sunn fornuft, eller ut ifra eksisterende styrkeforhold mellom to ujevne motparter. Men rett og slett fordi det oppleves som «passende adferd» i militærkulturer der det å «ta grep», «vise initiativ», «kommunisere fasthet» og «ikke la seg pille på nesene» er institusjonaliserte tommelfingerregler som bare «sitter i veggene».⁸⁶ Med dette vil også «ekstraordinære tiltak» lettere kunne fattes, noe som vil trumfe politikktutformingen på andre, «mykere» og mindre sensitive politikkområder. Dette gjelder blant annet innenfor ressursforvaltning, miljøsamarbeid, forskning- og utvikling eller «folk-til-folk» samarbeid på mikronivå.⁸⁷

For Norges del kan det derfor hevdes at jo større usikkerheten er om egen militær *evne*, desto viktigere blir det å kommunisere politisk prinsippfasthet gjennom uttrykt *vilje*. Dermed kan manglende *evne* til en viss grad kompenseres gjennom økt *vilje* til å bruke makt, noe de tre indikatorene – politisk ordlyd, konseptuell innretning og øvelser – antyder. En mildere og mer forsonlig tone, kombinert med en mer tilbakeholden eller defensiv forsvarsstrategi i Troms og Ofoten, vil sende andre signaler. I en krise-

situasjon vil dette raskt kunne føre til et *fait accompli* i Finnmark, fordi norske styrker verken er tilstede *der* det skjer, eller *når* det skjer. Dette innebærer at et eventuelt russisk press *mot* Finnmark vil måtte møtes i Finnmark – selv om norske styrker blir mer eksponert, og følgelig mer utsatt for det tidligere Generalinspektør i Hæren, Robert Mood, har kalt for «et kollektivt selvmord».⁸⁸

Frykten for å unngå et slikt «*fait accompli* scenario» kan riktignok bidra til avskrekking, spesielt dersom en russisk motpart ville ønske å møte Norge og NATO der de er sterke, på det militære området. Men det kan også føre til en raskere og mer uforutsigbar eskalering av selv mindre episoder og hendelser langs den norsk-russiske grensen. Dels fordi norske styrker tvinges til å bli mer «fremoverlente» enn det situasjonen skulle tilsi, noe som igjen kan virke unødig provoserende eller uforutsigbart, sett med russiske øyne. Men også fordi den russiske kommandokjeden i slike situasjoner raskere vil bli satt under press. Ikke fordi et beskjedent antall norske styrker i tilstøtende luft-, sjø- og landmilitære områder i seg selv oppleves som truende. Men fordi oppfatningen av hva som er «passende atferd» overfor en potensiell motstander vil variere ut ifra hva som oppleves som rasjonelt, sett med motpartens øyne: «... whenever a war-threatening crisis erupts, military leaders regard it as their most urgent task and highest priority to get ready to fight if war erupts».⁸⁹ For russiske styrker anses ikke «passende atferd» å være vesens forskjellig fra andre deler av det russiske beslutningssystemet.⁹⁰ Så lenge Russland ser på seg selv som et sted der «Vesten kommer nærmere», der planene om et amerikansk rakettskjold materialiseres fra Nordområdene til Svartehavet, og hvor russisk militær og økonomisk styrke oppleves som underlegen, kan en uforutsett «robust motreaksjon» bli mer sannsynlig. Dels fordi russiske militære manøvreringer som kommuniserer svakhet eller ettergivenhet ikke aksepteres, hverken innad i de væpnede styrkene, eller i et autoritært samfunn som opplever å være under press utenifra. Og heller ikke fra et statsapparat som i sin politikktutforming bygger innenrikspolitisk legitimitet på maktdemonstrasjoner og internasjonal selvhevdelse.⁹¹ I så måte kan bruk av militære virkemidler bli ansett som det «minst dårlige alternativet» for å komme ut av situasjonen med den russiske æren i behold.⁹²

Avslutning

Denne artikkelen har vektlagt svakheter i norsk forsvarsevne for å frembringe nye perspektiver på hvordan norsk russland-politikk kan forstås. Hovedargumentet har vært at behovet for å (i) flytte det militær-strategiske tyngdepunktet nærmere Russland, (ii) forsere «invitasjonspolitikken» overfor USA, og (iii) tydeligere kommunisere vilje til å påføre Russland tap, i stor grad skyldes forsvarspolitiske valg som ble tatt for 10-15 år siden. De norske valgene var tuftet på ambisjoner om å være «best i NATO-klassen» når det

gjaldt forsvarsreformer i Europa. Å omstille hele fremfor deler av Forsvaret til utenlandsoperasjoner var derfor viktig. Konklusjonen på denne analysen er at de norske valgene som ble tatt på begynnelsen av 2000-tallet neppe ville blitt tatt i dag. Analysen har vist at ønsket om å være lojal og pliktoppfyllende i NATO har gitt norske myndigheter mindre spillerom selv på hjemmebane. Dette gjelder riktignok ikke i store konflikter, fordi Norge uansett alltid vil være avhengig av amerikanske forsterkninger. Men det gjelder i den lavere enden av konfliktspekteret, der mindre episoder og kriser må håndteres alene. Økt allianseintegrasjon gir med andre ord mindre handlefrihet. Dette er stort sett uproblematisk i perioder der forholdet mellom USA og Russland er godt. Men det får raskt konsekvenser for egen sikkerhet når pendelen i internasjonal politikk svinger, og territorielle styrker igjen kommer på moten.

Norsk Russland-politikk skyldes derfor ikke nødvendigvis bare Russlands brudd på Folkeretten, landets anneksjon av Krim, eller Nordflåten opprustning i nord. Vel så mye kan det skyldes sårbarhet i «egne rekker», der et stadig mindre politisk og militært handlingsrom gjør det vanskeligere å utforme en mer balansert og selvstendig norsk «lavspenningspolitikk» overfor Russland. Denne sårbarheten kan også ha gjort det vanskeligere å opprettholde en mer balansert og nøktern virkelighetsforståelse av naboen i øst, som med et BNP på størrelse med Portugal og Spania er underlegen USA og Vesten på nær sagt alle politikkområder.

En hypotese som kan utledes, og som kan gjøres til gjenstand for videre forskning, er derfor hvor levedyktig en norsk «lavspenningspolitikk» vil være i årene som kommer. Det kan synes som at investeringene i mer offensive styrker, som *stealth* jagerfly, maritime overvåkningsfly med anti-ubåt kapasitet, og ubåter med mulighet til å avfyre kryssermissiler mot strategiske mål langt inne i Russland, påvirker norsk forsvarsstrategi. Fra den kalde krigens statiske og til dels defensive *deterrence by denial*-logikk innrettes dagens forsvar mot en strategi preget av *deterrence by punishment*.⁹³ I dette bildet levnes de mest defensive styrkene, Hæren og Heimevernet, liten plass. Kan dette bety at de norsk-russiske sikkerhetsmarginene som det norske og russiske utenriksdepartementet møysommelig har utviklet etter andre verdenskrig blir svekket? Et mulig svar på denne hypotesen vil være ja. Årsaken er at en mer aktiv form for avskrekking, nærmere den russiske grensen, lettere vil kunne utløse mistenksomhet og uforutsigbarhet. For det første, fordi en slik strategi lettere vil kunne fremtvinge et amerikansk engasjement i norske nærområder. Dette vil igjen kunne utløse et større sikkerhetsdilemma i regionen, fordi alternativet – amerikansk unnfalleshhet eller nøling – raskt vil kunne tolkes som tegn på svakhet eller ettergivenhet blant russiske myndigheter. Dette vil igjen kunne få nye, og mer uheldige konsekvenser i nordområdene, men også i andre deler av verden. Dels ved at Russland kan tolke dette som et tegn på Norge står mer alene i forsvaret av

landet, eller i spørsmål om ressursforvaltning på eller rundt Svalbard. Men dels også ved at Russland, Kina, Iran eller Nord-Korea vil kunne tolke amerikansk nøling i nord som tegn på svakhet i andre deler av verden, som for eksempel overfor allianseforpliktelser i Baltikum, Midtøsten og Sør-Kina havet.

For det andre, dersom det blir klart at Russland rent militært blir «satt på plass» av det norske forsvaret, vil også dette kunne fremstå som et ydmykende prestisjenederlag. Russland ser seg selv som en global stormakt, og bygger mye innenrikspolitisk legitimitet på gjenreisning av nasjonal ære og internasjonal innflytelse. En norsk forsvarsstrategi som først og fremst har til hensikt å påkalle seg amerikansk oppmerksomhet kan derfor raskere eskalere og komme ut av kontroll, både fra amerikansk og russisk side. Maktbruk – sett med stormaktenes øyne – kan dermed lettere bli «det minste av to onder» for ikke å tape anseelse i den annen parts øyne. En dreining i den norske forsvarsstrukturen, der flere styrker tildeles offensive fremfor defensive oppgaver, og hvor luft- og sjømilitære styrker med høy reaksjonsevne, lav signatur og strategisk mobilitet tillegges mer vekt enn de sendrektige landmilitære styrkene, kan dermed bidra til å redusere sikkerhetsmarginene, sett med russiske øyne.

Utenriksdepartementets overordnede arbeid med å bygge tillitt gjennom dialog og «folk-til-folk» relatert samarbeid med Russland kan i så måte bli mer krevende. Dette gjelder spesielt i perioder der stormaktsforholdet mellom øst og vest er «kjølig». Grunnen er at norske myndigheter på forsvarssiden i stadig større grad vil se seg nødt til å føre en mer aktiv «invitasjonspolitik» overfor USA, nettopp fordi det norske forsvaret, ifølge tidligere forsvarsminister Eriksen-Søreide, «har sluppet seg for langt ned» på en rekke kritiske områder. Behovet for amerikansk synlighet og tilstedeværelse i Norge og i tilstøtende luft- og sjøområder vil derfor kunne inntreffe tidligere enn før. Tradisjonelle «avskjermingstiltak», som for eksempel trening og øving i Troms fremfor i Finnmark, eller å unngå at norsk territorium blir oppfattet som et mulig «springbrett» for amerikanske operasjoner mot russiske styrker i Østersjøen eller Barentshavet, vil dermed raskere bli satt under press. Det vil lettere kunne hevdes at «rikets sikkerhet» står på spill, og at selvpålagte restriksjoner som tradisjonelt sett har gitt Norge og Russland lang strategisk varslings tid, må tilpasses «nye internasjonale rammebetingelser».

Også innad i det norske statsapparatet kan det bli mer krevende for utenriks- og forsvarsdepartementene å omforene motstridende politikkområder. En årsak til dette er at norske fagstatsråder konstitusjonelt sett ikke står til ansvar for statsministeren og regjeringskollegiet, men overfor Stortinget. Dette gjør at ansvaret for egne politikkområder føles ekstra sterkt, ikke minst når nasjonens sikkerhet oppleves å stå på spill. Dermed vil tiltak, som på den ene siden søker stabilitet og forutsigbarhet gjennom diplomatiske og selvpålagte «beroligelsestiltak», bli vanskeligere å samordne med sikkerhets-

og forsvarspolitiske miljøer som opplever at forholdet til Russland er «varig endret». Policyer formulert i Forsvarsdepartementet, om at norske myndigheter raskest mulig må vise solidaritet med NATO, og stille seg bak amerikanske forventninger om prinsippfasthet, vil kunne få mer vekt enn diplomatiske argumenter som fremmer militær tilbakeholdenhet og politisk dialog. I dette spenningsforholdet vil argumenter om avskrekking fra Forsvarsdepartementet veie tyngre enn mange av Utenriksdepartementets «mykere» politikkområder, som skal opprettholde kanaler for dialog og samarbeid.⁹⁴

NOTER

- 1) Takk til Magnus Håkenstad og Per Martin Norheim-Martinsen på Forsvarets høyskole for nyttige kommentarer på tidligere utkast til denne artikkelen. En stor takk også til Arne Overrein og peer review'ere, for konstruktive tilbakemeldinger underveis i skriveprosessen.
- 2) Kommentar av Norges forsvarsminister (2013–2017) Ine Søreide Eriksen (Høyre) på CNN, se Mick Krever, «We are faced with a different Russia», *CNN*, 26. Februar 2015. Tilgjengelig på: <http://edition.cnn.com/2015/02/25/world/amanpour-norway-ine-eriksen-soreide/>. Se også Stortinget (2014), «En varig endring i forholdet til Russland», *web@stortinget.no*. Tilgjengelig på: <https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/Nyhetsarkiv/Hva-skjer-nyheter/2014-2015/--En-varig-endring-i-forholdet-til-Russland/>.
- 3) Hope Hodge Seck, «Norwegian Base May Become Marines' Hub in Europe», *Military.Com*. 11. mai 2017. Tilgjengelig på: <http://www.military.com/daily-news/2017/015/11/norwegian-base-may-become-marines-hub-in-europe.html>.
- 4) Krisebegrepet forstås her som en situasjon der sentrale verdier er truet, der det er en sterk følelse av usikkerhet, og hvor det vokser frem et sterkt behov for å handle raskt for å få situasjonen under kontroll.
- 5) Andrew Bacevich, *Washington Rules. America's Path to Permanent War*, Metropolitan Books, New York 2010, s. 223.
- 6) Forsvarsdepartementet, «Et forsvar til vern om Norges sikkerhet, interesser og verdier», *St.prp.nr. 48* (2007–2008), Oslo, 28. mars 2008, s. 56.
- 7) Forsvarsdepartementet, «Et Forsvar for vår tid», *Prop. 73 S* (2011–2012), Oslo, 23. mars 2012, s. 7.
- 8) Forsvarsdepartementet, «Kampkraft og bærekraft», *Prop. 151 S* (2015–2016), Oslo, 17. juni 2016.
- 9) Hanne H. Bragstad, «Avskrekking og beroligelse i norsk sikkerhetspolitikk overfor Russland», *Masteroppgave*, Oslo, Forsvarets høyskole, 2016, s. 31.
- 10) Ada Sofie Nilssen, «Norges Russland-retorikk – fra brobygging til fiendebilder», *Militære studier*, nr. 4, 2015. Se også Rolf Tamnes, «Oljealder», *Norsk utenrikspolitisk historie*, bd. 6, Universitetsforlaget, Oslo 2007, ss. 255–259, 271–273.
- 11) Johan Jørgen Holst, *Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv. Bind I: Analyse*, NUI, Oslo 1967, s. 32–39.
- 12) Sven Holtmark (red.), *Naboer i frykt og forventning*, Pax forlag, Oslo 2015, s. 635.

- 13) Forsvaret, «Et Forsvar i endring», Forsvarssjefens fagmilitære råd, Oslo, 2015, s. 40; Forsvarsstaben, «Førstelinjeforsvaret: Saksgrunnlag til FSJ LGM 22-23 juni, 2015», hentet fra Kjetil Stormark og Erik Hattrem, «Hæren vender tilbake til Finnmark», *Aldrimer.no*, 7. juni 2015. Tilgjengelig på: <https://www.aldrimer.no/haeren-vender-tilbake-til-finnmark/>; Forsvarsdepartementet, «Et felles løft», Ekspertgruppen for forsvaret av Norge, Oslo 2015, s. 75-84.
- 14) Gullow Gjeseth, *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen*, Fagbokforlaget, Bergen 2011, ss. 171-233; Gullow Gjeseth, «Forsvaret av Finnmark – i går og i dag», i: Tormod Heier og Anders Kjølberg (red.), *Norge og Russland – sikkerhetspolitiske utfordringer i nordområdene*, Universitetsforlaget, Oslo 2015, s. 152-155.
- 15) Forsvarsstaben, «Førstelinjeforsvaret: Saksgrunnlag til FSJ LGM 22-23 juni, 2015», op.cit.
- 16) Ibid.
- 17) Gjeseth, «Forsvaret av Finnmark – i går og i dag», op.cit., s. 152
- 18) Intervjuer med følgende personer: Stein Grongstad, sjef for «Senter for militære erfaringer», Forsvarets operative hovedkvarter, på Forsvarets stabsskole, 25. august 2016; Ole Roger Wågan, senior stabsoffiser ved Senter for militære studier/Forsvarets operative hovedkvarter, 25. august 2016, Forsvarets stabsskole, Oslo, og med Atle Gerhard Stai, sjef for Avdeling for strategi og operasjoner ved Forsvarets stabsskole, Forsvarets stabsskole, Oslo 25. august.
- 19) Sven Holtmark (red.), *Naboer i frykt og forventning*, Pax forlag, Oslo, s. 563; Geir Pettersen, «Sivil-militær samordning: Forsvarets støtte til politiet – alltid beredt?», *Masteroppgave*, Forsvarets høyskole, Oslo, 2014; Rune Larsen, «Hæren i sikkerhetspolitiske kriser – hvor relevant?», *Masteroppgave*, Forsvarets høyskole, Oslo, 2014; intervju med Stein Fredrik Kynø, scenario-skriver for øvelse *Cold Response* 2008–2016 ved Forsvarets operative hovedkvarter, 24. august 2016 ved Forsvarets stabsskole, Oslo. Intervju med Grongstad, Wågan og Stai, op.cit.
- 20) Forsvaret, «Øvelse Joint Viking», Forsvarets mediasenter, Oslo. Tilgjengelig på: <https://forsvaret.no/jointviking>; Forsvarsdepartementet (2017), «Joint Viking», Forsvarsdepartementets hjemmeside/Aktuelt, Oslo, 9. januar. Tilgjengelig på: <https://forsvaret.no/jointviking>.
- 21) Intervjuer med Grongstad, Wågan, Stain og Kynø, op.cit. Se også Pettersen, «Sivil-militær samordning ...», op.cit., s. 61; Larsen, «Hæren i sikkerhetspolitiske kriser ...», op.cit., s. 70.
- 22) Sveinung Berg Bentzerød, «Både Russland og Norge viser styrke i nord», *Aftenposten*, 18. mars 2015. Tilgjengelig på: <https://www.aftenposten.no/norge/Bade-Russland-og-Norge-viser-styrke-i-nord-46768b.html>.
- 23) Forsvarsdepartementet, «Amerikanske styrker kommer til å trene og øve mer i Norge», *Pressemelding*, Oslo, 24. oktober, 2016. Tilgjengelig på: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/amerikanske-styrker-kommer-til-a-trene-og-ove-mer-i-norge/id2517088/>.
- 24) John J. Hamre og Heather A. Conley, 'The Centrality of the North Atlantic to NATO and US Strategic Interests', s. 54, i: John A. Olsen (red.), «NATO and the North Atlantic. Revitalising Collective Defence», *Whitehall Paper* nr. 87, RUSI, London, 2017.
- 25) Hans Wallmark, «Sveriges möjligheter at söka medlemskap i NATO», interpellasjon 2016/17:6, Riksdagen, Stockholm, 13. oktober 2016

- 26) Tormod Heier, «'Drømmen om Amerika' – en selvpoppfyllende profeti», *Internasjonal politikk*, nr. 1, 2017, s. 13-20.
- 27) Olav Bogen og Magnus Håkenstad, *Balansegang*, Dreyer forlag, Oslo 2015, s. 29.
- 28) For en mer detaljert dokumentasjon av det norske forsvarets militære svakheter, se følgende kilder: Sverre Diesen, *Fornylse eller forvitring? Forsvaret mot 2020*, Cappelen Damm, Oslo, 2011; Paul Narum og Sverre Diesen, «Forsvarets utvikling – planer og realiteter», *Norsk militært tidsskrift*, nr. 4, 2013, s. 4-10; Paul Narum og Sverre Diesen, ««Forsvarets utvikling – planer og realiteter», *Norsk militært tidsskrift*, nr., 1, 2014, s. 12-24; Ine M. E. Søreide, «Et åpnere forsvar: En mer bærekraftig og forsvarspolitik», foredrag Oslo Militære Samfund, 2014. Hentet på <http://www.oslomilsamfund.no/archive/2014/289/2014-01-06->; Paul Narum og Sverre Diesen, «Norsk forsvarsevne: En varslet avvikling», *Civita-notat*, nr. 10, 2015; Forsvaret, «Forsvarets årsrapport 2015», Oslo, 2016, s. 3-4; Ine M. E. Søreide, «Alle elementene skal fungere», *Norges forsvar*, nr. 1, 2017, s. 14-16.
- 29) Tormod Heier, «Kompetanse, militærmakt og sikkerhetspolitikk», s. 11-13, i: Tormod Heier, *Kompetanseforvaltning i Forsvaret*, Fagbokforlaget, Oslo, 2017; Heier, «'Drømmen om Amerika'...», op.cit., s. 19.
- 30) Gjeseth, *Landforsvarets krigsplaner ...*, op.cit., ss. 17, 40, 54, 298.
- 31) Kjetil Stormark, «Hæren holder ut bare noen dager», *Aldrimr.no*, 5. april 2016. Tilgjengelig på: <https://www.aldrimer.no/haeren-holder-ut-bare-noen-dager/>.
- 32) Se blant annet Hege Eilertsen, Russlands ambassadør advarer», *Highnorthnews*, 22. februar 2017. Tilgjengelig på: <http://www.highnorthnews.com/russlands-ambassador-advarer-rakettskjold-vil-sette-norges-grenser-i-fare-ny/>.
- 33) Se blant annet Richard Sakwa, *Frontline Ukraine. Crisis in the Borderland*, I.B. Tauris, London, 2015; Eugene Rumer, «Russia and the Security of Europe», *Carnegie rapport*, Washington D.C., 30. Juni 2016; John J. Mearsheimer, «Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault», *Foreign Affairs*, september/oktober, 2014; John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Co., New York 2014. Colin Powell, «Remarks to the National Foreign Policy Conference for Leaders of nongovernmental Organizations», Washington D.C., 20 oktober, 2001.
- 34) Forsvarsdepartementet, «Styrke og relevans. Strategisk konsept for Forsvaret», Oslo 11. oktober 2004, s. 16.
- 35) Se for eksempel forsvarsminister Kristin Krohn Devolds rammebetingelser til Forsvarssjefen i forbindelse med den militærfaglige utredningen i 2003 (Forsvarsdepartementet, «Føringer til Forsvarssjefens militærfaglige utredning 2003», Oslo 13. februar 2002).
- 36) Bogen og Håkenstad, *Balansegang*, op.cit., ss. 175-178.
- 37) Tormod Heier, «Hvordan påvirker internasjonale operasjoner Forsvaret?», i: Tormod Heier, Carsten F. Rønnfeldt og Anders Kjølberg (red.), *Norge i internasjonale operasjoner. Militærmakt mellom idealer og realpolitikk*, Universitetsforlaget, Oslo 2014, ss. 232-235.
- 38) George Robertson, «Speech by NATO Secretary General, Lord Robertson, at the First Magazine Dinner», London, 24. Januar 2002.
- 39) Se blant annet Wesley Clark, *Waging Modern War*, Public Affairs, New York 2002.

- 40) Tormod Heier, «Influence and Marginalization. Norway's Adaptation to US Transformation Efforts in NATO, 1998–2004», *Doktorgradsavhandling*, Universitetet i Oslo, Oslo 2006, s. 95.
- 41) *Ibid.*, s. 40.
- 42) *Ibid.*
- 43) William Cohen, «Remarks as prepared for Secretary of Defense», tale på konferansen *Transforming NATO's Defense Capabilities*, Norfolk, Virginia, 13. november 1998. Tilgjengelig på: <http://www.defenselink.mil/speeches>.
- 44) Robertson, «Speech by NATO Secretary General...», op.cit., 2002.
- 45) Det amerikanske forsvarsdepartementet, «A US Strategy for the 21st Century», Washington D. C., Desember 2000, s. 16 (forfatterens kursivering).
- 46) Heier, «Influence and Marginalization...», op.cit., s. 42.
- 47) *Ibid.*, s. xx.
- 48) Richard Lugar, «NATO's Role in the War on Terrorism», Congressional Record, Congressional Record, Washinton D.C., 25. Januar 2002, s. 262.
- 49) Heier, «Influence and Marginalization...», op.cit., fotnote 231, s. 49.
- 50) Forsvarsdepartementet (2004), «Den videre moderniseringen av Forsvaret for perioden 2005–2008», *St.meld.nr.42* (2003–2004), Oslo, s. 29.
- 51) *Ibid.*, s. 26.
- 52) Heier, «Influence and Marginalization...», op.cit., s. 53-55. Eksempler på amerikanske transformasjons-programmer som har til hensikt å bistå i europeiske forsvarsreformer gjennom NATO kommer med jevne mellomrom. Eksempler på dette er *Defence Capability Initiative* (1998), *Prague Capability Commitment* (2002), *Smart Defence* (2009) og *Connecting Force Initiative* (2012).
- 53) *Ibid.*, s. 108-109.
- 54) Jan Petersen, Utenrikspolitisk redegjørelse for Stortinget", Oslo, 27. januar 2004 (forfatterens kursivering). Hentet på: https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/utenrikspolitisk_redegjorelse_for/id268163/.
- 55) Kristin Krohn Devold, «Omstillingen av Forsvaret – noen perspektiver», foredrag til Institutt for forsvarsopplysning, Oslo, 26. februar 2002.
- 56) Forsvarsdepartementet, «Føringer ...», op.cit., s. 8-9.
- 57) Heier, «Influence and Marginalization...», op.cit., s. 102.
- 58) Jacob Børresen, Gullow Gjeseth og Rolf Tamnes, «Allianseforsvar i endring», *Norsk forsvarshistorie*, bd. 5, Eide forlag, Bergen 2004, kap. 13; Bogen og Håkenstad, *Balansegang*, op.cit. kap. 3.
- 59) Forsvarsdepartementet, «Føringer ...», op.cit., s. 4.
- 60) «Føringer til Forsvarssjefens militærfaglige utredning 2003», Oslo 13. februar 2002, hentet fra Heier, «Influence and Marginalization...», op.cit., s. 105.
- 61) Forsvarsdepartementet, «Føringer ...», op.cit., s. 4.
- 62) *Ibid.*
- 63) Forsvarsdepartementet, «Kampkraft og bærekraft», op.cit., s. viii.
- 64) Forsvaret, *Forsvarets årsrapport* 2014. Oslo, 11. april 2015, s. 6. Hentet på https://forsvaret.no/fakta_/ForsvaretDocuments/Forsvarets%20aarsrapport%202015.pdf; se også Tormod Heier, «Forsvaret til Libya 2011: klar til strid?», *Oslo Files*, Institutt for forsvarsstudier, Oslo 2012, s. 13.

- 65) Ine Marie Eriksen Søreide, «Et åpnere forsvar – en mer bærekraftig forsvarspolitik», tale i Oslo militære samfund, 6. januar 2014. Tilgjengelig på: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/-et-åpnere-forsvar--en-mer-bærekraftig-f/id748832/>.
- 66) Thomas C. Schelling, *Arms and Influence*, Greenwood Press, Connecticut, 1966, s. 7.
- 67) Ine Marie Eriksen Søreide, «Charting NATO's Future», tale på The Atlantic Council, London, 25. September 2015. Tilgjengelig på: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/minister-of-defence-ine-eriksen-soreide-speech-at-acus-conference-charting-natos-future/id2454050/>.
- 68) Kristin Ven Bruusgaard, «Crimea and Russia's Strategic Overhaul», *Parameters*, høsten 2014, ss. 81-90; se også Palle Ydstebø, «Russian Operations: Continuity, Novelty and Adaption», i: Matlary og Heier, *Ukraine and Beyond ...*, op.cit., s. 149-180.
- 69) Se for eksempel uttalelsene til USAs forsvarsminister Ashton Carter, om at Norge er en verdifull alliert i krigen mot IS (USAs forsvarsdepartement, «Carter salutes Norway as strong indispensable security partner», *DoD News*, 9. september 2016. Tilgjengelig på: <https://www.defense.gov/News/Article/Article/939837/carter-salutes-norway-as-strong-indispensable-security-partner>.
- 70) Begreper som ofte brukes for å beskrive denne utviklingen er blant annet russisk «andregenerasjons krigføring», «hybrid krigføring», «fullspekter krig», eller «politisk krigføring».
- 71) Stephen Herzog, «Revisiting the Estonian Cyber Attacks: Digital Threats and Multinational Responses», *Journal of Strategic Security*, 2 (4), ss. 49–60. Se også 'December 2015 Ukraine power grid cyber attack', *Wikipedia*. Tilgjengelig på: https://en.wikipedia.org/wiki/December_2015_Ukraine_power_grid_cyberattack. Andrew Byrne, «Shootout raises fears over Russian ties to Hungary's far right», *Financial Times*, 27. November 2016. Tilgjengelig på: <https://www.ft.com/content/66d3993a-b0b8-11e6-9c37-5787335499a0?mhq5j=e1>.
- 72) Egil Daltveit, Jan Fredrik Geiner og Palle Ydstebø, «Trender I militære operasjoner», *FFI-rapport* nr. 692, Forsvarets forskningsinstitutt, Kjeller 2010, s. 52–65; Sverre Diesen, «Forsvarets fremtidige operasjoner», *FFI-rapport* nr. 16/02096, Forsvarets forskningsinstitutt, Kjeller 2016.
- 73) Tormod Heier, «Russian strengths and NATO vulnerabilities», i: Torgeir E. Sæveraas (red.), «NATO: Challenges and Solutions», *Luftrikrigsskolens skriftserie* 33 (1), ss. 105–112.
- 74) Tormod Heier, «The Logic of Asymmetry: Russia's Approach Towards NATO», i: Janne M. Haaland og Tormod Heier (red.), *Ukraine and Beyond. Russia's Strategic Security Challenge to Europe*, Palgrave, London 2016, ss. 265-288.
- 75) Svein Efstestad, «Norway and the North Atlantic: Defence of the Northern Flank», i: Olsen (red.), «NATO and the North Atlantic...», op.cit., s. 70-71.
- 76) Det britiske parlamentet, «Toward the Next Defence and Security Review, Part Two», London, Forsvarskomiteen, 31. juli 2014. Tilgjengelig på: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201415/cmselect/cmdfence/358/35803.htm>.
- 77) Heier, «Kompetanse, militærmakt og sikkerhetspolitikk», op.cit., s. 11-13.

- 78) Ine M. E. Søreide, «Et åpnere forsvar – en mer bærekraftig forsvarspolitik», foredrag i Oslo militære samfund, Oslo 6. januar 2014.
- 79) Håkon Bruun-Hanssen, «Forsvaret ved inngangen 2014 – status og utfordringer», foredrag i Oslo militære samfund, Oslo 13. januar 2014.
- 80) Sverre Diesen, «Det militære instrument i norsk krisehåndtering», i: Tormod Heier og Anders Kjølberg (red.), *Mellom fred og krig. Norsk militær krisehåndtering*, Universitetsforlaget, Oslo 2013, ss. 51.
- 81) Se blant annet Tormod Heier, «Mellom beroligelse og avskrekking: Forsvarets krisehåndtering», i: Heier og Kjølberg (red.), *Mellom fred og krig*. op.cit., ss. 75-90; Larsen, ««Hæren i sikkerhetspolitiske kriser ...», op.cit., s. 70; Pettersen, «Sivil-militær samordning ...», op.cit., s. 61; Bragstad, «Avskrekking og beroligelse ...», op.cit.; samt intervjuer med Kynø, Stai, Wågan, op.cit., og intervju med Stein Grongstad, sjef for Senter for militære erfaringer, Forsvarets operative hovedkvarter, på Forsvarets stabsskole, 25. august 2016.
- 82) Schelling, *Arms and Influence ...*, op.cit., s. 10.
- 83) Se blant annet Holst, *Norsk sikkerhetspolitikk ...*, op.cit., s. 34-29.
- 84) Rolf Tamnes, «Amerikanerne ute, russerne inne og tyskerne oppe?», *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidsskrift*, nr. 3, 2014, s. 30.
- 85) Kristian Åtland, «Norsk krisehåndtering og forholdet til Russland», i: Heier og Kjølberg (red.), *Mellom fred og krig*. op.cit., s. 167; Ole Wæver, «Securitization and Desecuritization», i: Ronnie D. Lipschutz (red.), *On Security*, Columbia University Press, New York 1995, ss. 57-58.
- 86) Se blant annet Graham Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missiles Crisis*, Boston: Little Brown & Co.
- 87) Heier, «'Drømmen om Amerika' ...», op.cit., s. 19.
- 88) Robert Mood, «Vil fremtidens forsvar være relevant?», foredrag i Oslo Militære Samfund, Oslo 3. april 2017.
- 89) Alexander L. George, *Avoiding War*, Boulder, Colorado 1991, s. 14.
- 90) Se blant annet Timothy Thomas, «Thinking like a Russian Officer: Basic factors and contemporary thinking in the nature of war», The Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, Kansas, 2016.
- 91) Se blant annet debatten på *Minerva.nett*: Sverre Diesen, «Russerne har intet å frykte», *Minervanett*, 26. juli 2016, Jacob Børresen, «Russland og Europeiske sikkerhet», *Minervanett*, 1. august 2016, og Tormod Heier, «Russerne har mye å frykte», *Minervanett*, 3. august 2016.
- 92) Tormod Heier og Anders Kjølberg, «Ny usikkerhet – nye konsekvenser», i Heier og Kjølberg (red.), *Norge og Russland*, op.cit., ss. 184-186.
- 93) Tamnes, «Amerikanerne ute ...», op.cit., s. 30.
- 94) Det er viktig å understreke at på mange politikkområder vil den sikkerhetspolitiske avdelingen i UD ofte kunne stå nærmere Forsvarsdepartementet i synet på Russland, enn det kollegaer i andre avdelinger vil gjøre.

EKSPANSJONISME ELLER TRYGGINGSPOLITIKK? VESTLEGE HALDNINGAR TIL SOVJETUNIONEN OG RUSSLAND FRÅ 1945 TIL I DAG

I tittelen på denne artikkelen ligg det to utgangstesar: For det første at dei vestlege oppfatningane om motiva bak sovjetisk og seinare russisk politikk er avgjerande for vestleg politikk overfor for denne stormakta. Og for det andre at dette også kan tilbakeførast til spørsmålet om kva vekt ein kan leggja på historiske erfaringar i vurderinga av internasjonal politikk. Utgangspunktet mitt er den aktuelle situasjonen etter Ukrainakrisa i 2014. Dette er eit viktig og særskilt aktuelt døme på det som er ein meir allmenn problematikk om korleis Vesten ser på Russland. Eg vil difor i første delen av artikkelen gå inn i diskusjonen om kor vidt eit historisk perspektiv er relevant eller ikkje for måten vesten møter den russiske politikken på. Deretter vil eg sjå nærare på korleis vurderinga av sovjetiske og russiske motiv har slått inn i vestleg politikk tilbake til andre verdskrig. Eg avsluttar med ei drøfting av korleis ei større forståing av motiva til «den andre» og av korleis historiske erfaringar spelar inn i politikken, kan vera ein plattform for ein kurs ut av den vestlege konfrontasjonslinja som har vore ført sidan 2014.

Maidanopprøret i 2014 – år null?

I diskusjonen om den aktuelle Ukraina-krisa er det to hovudtilnærmingar, slik eg oppfattar det: Den eine legg hovudvekta på den krisa som oppstod i februar 2014, Maidan-opprøret, gjerne med ei linje tilbake til president Yanukovitsch si beslutning i november 2013 om å avvise tilbodet om ein avtale med EU. Den andre tilnærminga inneber å trekka lengre linjer i historia, både korte og lange, i forklaringa på russisk politikk overfor Ukraina. Grovt sett kan ein kanskje også seia at dette i debatten om Ukraina-krisa svarer til eit skilje mellom analysar basert på eit liberalt eller idealistisk syn på internasjonal politikk og eit realistisk syn. Tittelen på denne artikkelen peiker i retning av at eg sluttar meg til den andre hovudposisjonen, men samtidig vil eg argumentera for at det også er nødvendig å overskride dikotomien mellom den realistiske og idealistiske forståinga. Når eg meiner historie er viktig for forståinga av statane sin internasjonale politikk, handlar det om å forstå dei motiv og interesser som ligg bak dei statlige aktørane sin politikk. Det dreier seg om å forstå «den andre». Samstundes er det problematisk i ei globalisert verd der folkeretten har fått ei styrka stilling, å akseptera at prinsipp og allment aksepterte internasjonale spelereglar skal

underordast maktpolitikken. Eg vil mot slutten av denne artikkelen diskutera problema Ukraina-krise reiser i lys av erfaringar og modellar som er valt i det nordvestre hjørnet av Europa.

Først vil eg kort rekapitulere dei viktigaste argumenta for at historisk argumentasjon *ikkje* er relevant for vestleg respons på russisk politikk overfor Ukraina etter februar 2014. Dei viktigaste punkta i argumentasjonen for dette er at Janukovitsj si beslutning om å ikkje akseptera avtalen med EU i november 2013 var resultat av eit illegitimt russisk press. Dette er då det legitime grunnlaget for at folket reiste seg i protest i Kiev og andre stader, noko som resulterte i at parlamentet avsette presidenten og utlyste nyval. Russland svarte på dette med folkerettsleg ulovleg annekasjon av Krim, i strid med Budapest-memorandumet frå 1994, og ein hybrid krigføring til fordel for separatistar i Aust-Ukraina, også i strid med folkeretten. Ut frå eit liberalt eller idealistisk grunnsyn på internasjonal politikk er dette nok. Alle argument frå russisk hald blir avvist – dei antirussiske tiltaka som vart vedtatt i dei første dagane etter presidentens fall, vart trekt tilbake etter påtrykk frå EU, den overveldande majoriteten på Krim for å slutta seg til den russiske republikken var irrelevant fordi folkeavstemminga mangla folkerettsleg grunnlag, og russiske tryggingspolitiske vurderingar vart avvist med tilvising til at eit kvart land har rett til å velja sine internasjonale partnarar.¹

Den amerikanske utanriksministeren John Kerry uttalte våren 2014: «You don't in the twenty-first century behave in nineteenth century fashion by invading another country on completely trumped-up pretext», og i mai 2015 sa visepresident Joe Biden: «We will not recognize any nation having a sphere of influence», seinare gientatt av president Obama sjølv.² Sjølv sagt er det lett å latterleggjera dette ved å visa til amerikansk praksis, men som den liberale historikaren Timothy Garton Ash skreiv i ein kommentarartikkel i *The Guardian* i februar 2015: «two wrongs don't make a right!».³ Statar har ikkje rett til å instruera andre suverene statar til å vera ein nøytral buffer, tida for Jaltakonferansens prinsipp er ute. I tråd med dette synet må ikkje bare Russland straffast, slik sanksjonspolitikken går ut på. Tida er inne for å forsyna Kievregimet med våpen, meiner dei mest militante. Dette var eit aukande krav i USA, til dømes frå publisisten Anne Appelbaum, men vi såg også slike tankar her til lands. Statsvitaren Iver Neumann gjekk endå eit steg lenger i eit intervju med *Dag og Tid* i februar 2015. På spørsmålet om det også kunne bli aktuelt å setja inn Nato-fly for å bomba russiske eller pro-russiske styrkar, svarte han: «Det må kanskje til. I så fall har vi ein interessant situasjon». ⁴

Det er på dette grunnlaget EU og Nato har gått til harde sanksjonar mot Russland. Det er omsynet til konsekvensane av den russiske politikken overfor eit naboland som legitimerer dette – utan at den russiske politikken blir konfrontert, kan det vera fleire dominobrikker som fell. Og her blir det gjerne vist til historia, men då som analogiar. Hilary Clinton samanlikna til

dømes Russlands politikk overfor Ukraina med den politikken Hitler førte på slutten av 1930-talet⁵, andre har vist til Chamberlains appeasementpolitikk i 1938 som døme på korleis det går når ein ikkje konfronterer ekspansjonistiske statar.

Dette er den liberale eller idealistiske tilnærminga til dagens Ukraina-krise. Prinsippa er det avgjerande, og då utgjør 2014 eit år null i ei historie som starta med annekasjonen av Krim. Korleis ser biletet ut dersom ein ser dette frå russisk side og trekk linjene lenger tilbake? Det er særleg ein del prominente amerikanske realistar som har argumentert for ei slik tilnærming. Først ut var Henry Kissinger i ein mykje referert kommentar i Washington Post alt 5. mars i 2014. Her skriv han at «Putin is a serious strategist – on the premises of Russian history». Ukraina er for Russland ikkje kva som helst utland. Både historiske forhold og strategiske forhold, særleg knytt til svarte-havsflåten i Sevastopol på Krim, gjer at Ukraina må verka som ei bru mellom aust og vest og ikkje bør velja det eine eller det andre. Dette var ein analyse som argumenterte for at Russland måtte akseptera at Ukraina gjorde sine egne politiske val, men at Ukraina samtidig måtte ta omsyn til russisk frykt for eigen tryggleik etter lang tids vestleg framrykking i aust og til dømes avstå frå medlemskap i Nato.

Særleg merksemd har ein artikkel av John Mearsheimer i *Foreign Affairs* i september 2014 fått. Mearsheimer er professor i statsvitskap ved Universitetet i Chicago og neo-realist. Det er då også hans realisme som ligg til grunn for analysen av Ukraina-krisa, men poenget i denne samanhengen er korleis han set det inn i eit historisk perspektiv. Kjernen er formuleringa: «it is the Russian, not the West, who ultimately get to decide what counts a threat to them».⁶ Og trusselen, sett frå Moskva, er det som blir oppfatta som vestleg innsirkling. Først Nato-utvidingane: Den første kom i 1999 med Tsjekkoslovakia, Ungarn og Polen. Framfor denne uttalte den gamle diplomaten og oppdemningspolitikkenes far, George Kennan, at natoutvidingar austover ville vera «a fatefull error», noko som ville oppildna nasjonalistiske og antinvestlege tendensar i opinionen, ha ein negativ effekt på demokrati-utviklinga og gjenskapa den kalde krigens atmosfære.⁷

Så kom Bulgaria, dei baltiske landa, Romania, Slovakia og Slovenia med i den vestlege militæralliansen i 2004. I 2008 var det eit Nato-møte der Georgia og Ukraina fikk eit slags kandidatmedlemskap. Putin uttalte då at Nato sine utvidingar representerte «a direct threat to Russia». Ingen kan vera i tvil om at dette var hovudårsaka både til at georgiske styrkar gjekk inn i Sør-Ossetia og til det knusande russiske svaret på dette nokre månader seinare.⁸ Året etter vart Albania og Kroatia natomedlemmer. Det var ei tilsvarende austleg rørsle frå EU si side. Dei austuropeiske landa vart medlemmer av EU, og i 2008 kom «The Eastern Europe Partnership initiative» som også inkluderte Ukraina. Den assosieringsavtalen EU lanserte overfor Ukraina i november 2013 var ikkje bare ein frihandelsavtale. Den hadde også

ein viktig tryggingdimensjon, «with the aim of Ukraine's deeper involvement in the European security area», som det heitte.⁹ Russland såg desse vestlege framrykkingane som koordinert og samla, som ein freistnad på å skapa ein vestlig «innflytelsessfære», som den russiske utanriksministeren Sergey Lavrov formulerte det, før hendingane på Maidan-plassen.¹⁰ Alt dette var bakgrunnen for dei russiske reaksjonane på regimeskiftet i februar 2014.

Mearsheimer ser dei ulike tenkemåtene i Moskva og på vestleg side ut frå at Putin argumenterer og handlar i tråd med realismens logikk, mens dei vestlege politkarane handlar i tråd med ein idealistisk logikk, ein tenkemåte som vart festa under Clinton-regimet på 1990-talet då USA stod aleine som supermakt.¹¹ På dette punktet er han heilt på linje med Henry Kissinger, som i si siste bok *World order* meiner den internasjonale orden må sikrast på grunnlag av eit modernisert westphalisk system, som balanserer universelle prinsipp med «the recognition of the reality of other region's histories and cultures».¹² Både Mearsheimer og Kissinger legg til grunn at Russlands rolle i Ukraina-krisa er bestemt av kva som blir oppfatta som vitale trygging-interesser. For begge er det slik at løysinga på krisa er at Ukraina må få velja sin eigen politiske kurs, men samstundes må landet godta å vera ein nøytral buffer og ei bru mellom aust og vest. Samuel Huntington var inne på det same i sin bok om *The Clash of Civilizations*, publisert mest tjue år tidlegare, då han viste til kor grunnleggjande delt Ukraina var. Staten kunne bare overleve dersom den samarbeidde nært med Russland.¹³

Problemet med dette er sjølvstøtt forholdet til folkeretten. Eit realistisk svar på det er at folkeretten alltid blir sett til side når stormakter føler at vitale trygginginteresser er trua. Mearsheimer viser til dømes til den amerikanske Monroedoktrinen, som var legitimeringsgrunnlaget for invasjonen på Cuba i 1961. Natos angrep på Serbia i 1999 og seinare anerkjenninga av regionen Kosovo som ny stat blir også brukt som døme på at også vestlege statar har eit situasjonsbestemt forhold til folkeretten. Rein Müllerson, tidlegare professor i internasjonal rett ved Kings College, London, rådgivar for Gorbatsjov på slutten av 1980-talet og viseutanriksminister i Estland etter sjølvstendet i 1991, har det same utgangspunktet. Folkeretten fungerer i ein normalsituasjon, men blir sett til side når vitale trygginginteresser står på spel. Det er slik han ser den russiske annekseringa av Krim og den seinare involveringa i Aust-Ukraina. Müllerson peiker også på folkerettsstridig innblanding frå vestlig side. Han nemner til dømes den franske presidenten Charles de Gaulles besøk i Quebec i juli 1967, då han på balkongen i Montreal City Hall vart så gripen av den varme velkomsten at han ropte «Vive le Quebec libre!». Canada leverte ein offisiell protest og episoden forsura forholdet mellom Canada og Frankrike. Det var eit inngrep i eit lands indre forhold. Denne innblandinga var av langt mindre omfang enn det ein kunne observera då fleire prominente politkarar og diplomatar frå EU og USA deltok på demonstrasjonane på Maidan-plassen i februar 2014. Den

internasjonale domstolen i Haag forsterka folkerettens forbod mot innblanding i indre tilhøve i dommen i 1986 mot USA for politikken overfor Nicaragua.¹⁴

Ein interessant parallell til anneksjonen av Krim var stillinga til Kosova i samband med Natos åtak på Serbia. Gryande mistanke om vestlege planar om ekspansjon austover slo ut i russisk raseri då Nato gjekk til åtak mot Serbia i 1999, for øvrig utan FN-mandat, eit viktig vendepunkt i Russlands forhold til vesten.¹⁵ Alle resolusjonane i tryggingrådet framfor Nato sin invasjon og også etter invasjonen uttrykte at det var viktig å garantera Serbia sin territoriale integritet. Når så ei rekke vestlege land anerkjente Kosovo som sjølvstendig stat i 2008, ga det eit legitimeringsgrunnlag for russiske anerkjenningar av dei to separatistiske regionene i Georgia, Abkhasia og Sør Ossetia. Dette vart forsterka då den internasjonale domstolen i 2010 uttalte at anerkjenninga av Kosovo «did not violate general international law», noko president Putin siterte i det russiske parlamentet i mars 2014.¹⁶ Det som er felles for dei statsvitarane av den realistiske skole som eg har sitert her, er at dei ser det som har skjedd som ein geopolitisk kamp, der Putin ikkje har opp-tredd upredikerbart, som mange vestlege kommentatorar har meint, men «quite predictable if one sees it as rooted in the Westphalian balance of power», som Müllerson formulerer det.¹⁷ Felles for dei alle er at dei russiske handlingane må sjåast i lys av russiske erfaringar med åtak frå vest og ein nasjonalisme basert på a «siege mentality», ein innleiringsmentalitet.

Det springande punktet er om det er idealistane eller realistane som har rett når det gjeld kva den russiske politikken er uttrykk for: Ekspansjonisme eller tryggingpolitikk. Som Stephen Walt, professor i internasjonal politikk ved Harvard University, formulerer det: Det var feil å følgja ein appeasementpolitikk overfor ein ekspansjonistisk stat som Nazi-Tyskland i 1938, Tyskland skulle vore møtt med avskrekking, men det er også feil å føra en avskrekkingpolitikk overfor ei stormakt som føler seg pressa opp i eit hjørne og er styrt av tryggingpolitiske motiv.¹⁸ Og då er vi tilbake til spørsmålet om drivkrefter bak Russlands politikk.

Ekspansjonisme eller tryggingpolitikk?

I det vidare vil eg visa at denne spenninga i oppfatningar om sovjetisk og russisk politikk har gjort seg gjeldande heilt sidan andre verdskrigen. Kor viktige er dei sovjetiske erfaringane med den andre verdskrigen som grunnlag for sovjetiske og seinare russiske vegval? Russland hadde fire gonger i løpet av 120 år opplevd å bli invadert frå vest, med auka omfang av lidningar frå gong til gong. Denne siste gongen var det samla sovjetiske tapet på 26 millionar døde, eit tal så ufatteleg høgt at det knapt er mogleg å forstå i vest. Til dette kom kjensla av å stå aleine mot dei mektige tyske styrkane. Fram til

D-dagen i juni 1944 var det først og fremst i aust krigen gjekk føre seg, dei sovjetiske styrkane stod aleine mot 80 prosent av dei samla tyske styrkane.

Spørsmålet om kor viktig denne erfaringa var for sovjetisk politikk i etterkrigsåra har vore omstridd. Særleg gjeld det spørsmålet om den gradvise innstramma i Aust-Europa og omskapinga av desse statane til klientstatar. Ja, dette var sjølve det skiljande punktet i den tidlege kaldkrigsdebatten blant historikarane. Var etableringa av ein buffer mellom Sovjetunionen og Vest-Europa av sovjetlojale statar eit tryggingstiltak, som førte til auka tilstramming i desse landa etter som den kalde krigen tiltok i 1947, tryggingstiltak som må sjåast i lys av erfaringane med vestleg intervensjon?¹⁹ Eller var det ei følgje av ein ibuande ekspansjonisme i sovjetkommunismen? Grunnleggjande for delinga av Europa var politikken overfor den slagne motstandar, Tyskland. Var Sovjetunionens politikk for ei nøytralisert og samla Tyskland uttrykk for at makthavarane i Moskva ville passivisera Tyskland, som dei sjølv hevda, eller låg det bak dette at eit samla Tyskland i neste omgang kunne pressast inn i austblokka? Det er ikkje rom for å gå inn i denne diskusjonen her, bare peika på at dei sovjetiske leiarane i interne fora ga uttrykk for at det var betre med eit borgarleg styrt, nøytralt og passivisert Tyskland enn eit kapitalistisk vest og eit kommunistisk aust i samband med at Sovjetunionen på ny i 1952 lanserte tanken om eit samla Tyskland i staden for eit land delt i to statar.²⁰ Dette var jo synspunkt som kom til uttrykk på kammeret, her var ikkje verdsopinionen tilhøyrarar.

Det er klart at Sovjetunionen med Stalin som leiar var ein foruroligande faktor i det internasjonale biletet. Det skuldast ikkje minst hans innanrikspolitikk, med totalitære metodar overfor opposisjonelle med fellestrekk med antagonist Hitler sine. Men det skuldast også hans utanrikspolitikk, der åtaka på Polen og Finland og anneksjonen av dei baltiske landa i den andre verdskrigens innleiande fase framleis stod sterkt i minnet. Til dette kom tilstramma og staliniseringa av dei austeuropeiske statane i tida etter krigen. Dette ga assosiasjonar til Hitlers ekspansjonisme. Desse bileta av Stalin som ein ny Hitler prega dei vestlege responsane på sovjetisk politikk. Mens haldninga på Jaltakonferansen var at det var rimeleg at Sovjetunionen skulle ha ein buffer av statar som ikkje var fiendtlege, etter dei store tapa og ut frå erfaringane med at dei fleste av desse statane var allierte med Tyskland, så endra dette seg til å sjå politikken overfor desse statane ikkje bare som i strid med føresetnadene om frie val, men også som ekspansjonisme. Det same gjaldt synet på det nordkoreanske åtaket på Sør-Korea sommaren 1950, den hendinga som meir enn noko anna gjorde den kalde krigen til eit globalt fenomen. I samtida vart Koreakrigen feilaktig oppfatta som ein del av ein sovjetisk ekspansjonsplan. I samtida visste ein ikkje at Stalins klarsignal kom etter lang tids press frå Kim Il Sung, eit prominent døme på korleis halen viftar med hunden, ut frå frykt for å mista det verdskommunistiske hege-

moniet til Kina og fordi Stalin oppfatta amerikanske signal slik at Korea låg utanfor det amerikanske tryggingssområdet i Asia.²¹

Men kva så med forholdet mellom aust og vest etter at Stalin døde og Koreakrigen tok slutt i 1953? Då kom det eit grunnleggjande skisma i vest, mellom dei som meinte at dei nye makthavarane måtte takast på alvor når dei tok eit oppgjær med Stalin-tida og ville ha fredeleg sameksistens, og dei som meinte at dette var tom retorikk som skulle kamuflera ein framleis ekspansjonistisk ideologi. Desse ulike måtane å sjå på Sovjetunionen som utanrikspolitisk aktør, som anten ein stat som andre statar, rett nok med ein autoritær og undertrykkande politikk på heimebane, eller som eit parti, ikkje ein rasjonell statleg aktør, låg til grunn for to ulike strategiar, som historikaren Stian Bones har argumentert for: Framleis kompromisslaus oppdemming eller kritisk dialog.²² Dette skismaet gjorde seg gjeldande i alle vestlege land, i Norge personifisert med den i samtida skjulte konflikten mellom partileiar Einar Gerhardsen og partisekretær Haakon Lie. Det var også element av eit slikt skisma i den amerikanske administrasjonen, mellom presidenten Eisenhower og utanriksministeren Foster Dulles.²³ Med statsvitaren Alexander Wendt kunne vi seia at det var ulike bilete av karakteren til den internasjonale politiske kulturen, alt etter om ein såg antagonistane som rivalar eller som fiendar.²⁴

Svært mykje taler for at den stadig uttalte sovjetiske frykta for tysk revansjisme, heilt opp til gjennomslaget for Willy Brandts austpolitikk ved inngangen til 1970-talet (som han fekk Nobels fredspris for), faktisk var reell, ikkje retorikk for å legitimera undertrykking i aust. Og då har vi å gjera med ein av dei viktigaste verknadene av den andre verdskrigen på det internasjonale samfunnet. I nyare litteratur om Bresjnevs avspenningspolitikk fram til slutten av 1970-talet er det nettopp eit poeng at hans opplevingar frå andre verdskrigen låg til grunn for at han nedkjempa ortodokse krefter i det sovjetiske kommunistpartiet som var motstandar av den europeiske form for avspenning, den som leia fram til Helsinkiavtalen i 1975.²⁵ Den innebar at Sovjetunionen forplikta seg på auka menneskeleg kontakt over jernteppet og på å respektera menneskerettane. Dette ga eit kraftig oppsving for dissidentane i aust.²⁶

Den avspenninga mellom supermaktene som toppa seg i byrjinga av 1970-talet med Salt 1- og ABM-avtalen og som vart utdjupa gjennom den europeiske avspenninga gjennom Helsinkiprosessen, var basert på at dei to antagonistane var rivalar meir enn fiendar. Denne relative idyllen gjekk tapt på slutten av 1970-talet og nokre år framover. Eg skal ikkje rekapitulera den negative spiral av forsterka fiendebilete og gjensidig mistru som bygde seg opp på slutten av 1970-talet, bare minna om at det også denne gongen handla om biletet av Sovjetunionen som grunnleggjande ekspansjonistisk og om eit nypussa bilete av supermakta som fiende. Den sovjetiske invasjonen i Afghanistan jula 1979 er også eit godt døme på korleis spørsmålet om

ekspansjonisme eller tryggingpolitikk blir avgjerande for vestleg respons. Invasjonen vart fordømd av eit overveldande fleirtal i FN, inklusive heile den muslimske verda og sentrale land i den alliansefrie rørsle. USA var leiande i fordømminga og etablering av ein sanksjonspolitikk. Sett frå eit amerikansk perspektiv hadde Sovjetunionen i ly av avspenningspolitikken på 1970-talet gjort store globale framrykkingar. Og på toppen av det heile kom den islamske vekkinga som feia vekk USAs høgt prioriterte støttespelar i Iran, sjahan. Så kom utplasseringa av nye mellomdistanseraketar i aust, SS 20, radikalisering i Mellom-Amerika – og så til slutt den sovjetiske innmarsjen i Afghanistan. Alt dette vart sett inn i ei forståingsramme av sovjetisk ekspansjonisme.

I Moskva såg dette heilt annleis ut. De nye sovjetorienterte regimet hadde i hovudsak kome til makta av eigen kraft – og kvifor skulle ikkje Sovjetunionen ha same rett som USA til å vinna allierte rundt om i verda? For Sovjetunionen vart heller ikkje utviklinga oppfatta som ei lineær styrking. Sovjetunionen vart kasta ut av Egypt ved inngangen til 1970-talet, og den islamske vekkinga i Iran var like mykje antisovjetisk som antiamerikansk – og islamismen truga også med å slå inn i periferien av det sovjetiske imperiet, talande framstilt i tittelen på Hélène Carrère d'Encausse si bok *Imperiet rakner*, utgitt i 1978 (på norsk i 1980). Og sett frå Moskva var invasjonen i Afghanistan eit defensivt trekk for å halda oppe eit vennlegsinna regime i eit naboland som Sovjetunionen i fleire tiår hadde rekna til sin interessesfære. I 1978 hadde kommunistane tatt makta, utan at Sovjetunionen hadde medverka der – og nå var partiet truga av indre oppløysing og landet av borgarkrig, der islamistiske motstandsgrupper hadde bygd seg opp. Hundrevis av sovjetiske rådgivarar var blitt drepne, og på dette tidspunktet var det også klart at USA ville rusta opp opprørarane via Pakistan. Dei sovjetiske leiarane var klar over at invasjonen kunne setja avspenningspolitikken i fare, men då var det alt klart at Salt 2 truleg ikkje ville blitt ratifisert på amerikansk side og at Nato hadde gjort sitt dobbeltvedtak.²⁷ I stigande grad fekk dessutan Sovjetunionen problem i sin eigen bakgård, etter at dissidentgrupper hadde poppa opp i land etter land kjølvatnet av Helsinkiavtalen av 1975.

Mest alvorleg var situasjonen i Polen, sett frå sovjetisk og dei aust-europeiske partidiktura si side. Den uavhengige fagorganisasjonen Solidaritet utfordra kommunistpartiet sitt maktmonopol, og i desember 1981 vart dette opprøret møtt med militær unntakstilstand.²⁸ Det vart i vest oppfatta som eit tiltak pressa fram frå Moskva, med trussel om sovjetisk invasjon – slik som i Tsjekkoslovakia i 1968. At det sovjetiske politbyrået sommaren same år vedtok å ikkje intervensera i høve til krisa i Polen, sjølv om den truga det polske kommunistpartiet sitt maktmonopol, var jo ikkje kjend i samtida.²⁹ Det internasjonale klimaet i desse åra, då president Reagan utropte Sovjetunionen til «vondskapens imperium», var prega av eit sterkt oppdrive fiende-

bilete på begge sider, og sterk polarisering – også internt i dei vestlege landa, ikkje minst i Nord-Europa.

Aldri har det til dømes vore så sterkt kløyving i den norske tryggingpolitiske debatten, slik det også var tilfelle i den danske. Willoch-regjeringane berga seg fleire gonger med ei stemmes overvekt i Stortinget. Debatten om ein skulle sjå på Sovjetunionen som fiende som bare kunne møtast med militær styrkeoppbygging eller om det var rom for dialog, låg i botnen for den tryggingpolitiske debatten – som også nå var festa i samfunnet på ein mykje breiare måte enn tidlegare, i fredsørsla, kyrkja og i fagrørsla. Eit grunnleggjande skilje mellom Høgre og opposisjonen gjaldt vurderinga av invasjonen i Afghanistan: Var det slik, som til dømes Willoch hevda, at denne viste at Sovjetunionen kunne invadere nabostatar når det var opportunt, det vil seia at også Norge var i faresonen, eller var det slik at Sovjetunionen sin politikk i Afghanistan måtte vurderast i høve til den regionale situasjonen og ikkje hadde overføringsverdi til nordområda, slik utanriksminister Knut Frydenlund la til grunn? Det var sjølv sagt også andre faktorar som eg ikkje rekk å gå inn på her, slik som utplasseringa av dei sovjetiske SS 20-rakettane og Natos dobbeltvedtak.³⁰ Så intens var denne polariseringa internasjonalt at 1983 har blitt rekna som eit år med like stor fare for at den kalde krigen skulle bli varm, skulle slå om i atomkrigens utslettingskrig, som under Cubakrisa 21 år tidlegare.

Brubyggingspolitikk i nord

I høve til dei problemstillingane eg reiste innleiingsvis, om sovjetisk og russisk politikk har vore basert på ekspansjonisme eller tryggingssyn, er erfaringane frå Europas nordvestre hjørne interessante. Under andre verdskrigen dukka ideen om at Sovjetunionen kunne ha ekspansjonistiske ønskemål opp fleire gonger, og like mange gonger vart det presisert frå Stalin og Molotov at Sovjetunionen ikkje hadde territoriale krav overfor Norge, som heile tida vart rekna til den vestlege interessesfæren. Etter at Halvdan Koht vart avløyst av Trygve Lie som utanriksminister i november 1940, satsa Londonregjeringa alt på det atlantiske kortet. I Lies såkalla Atlanterhavspolitikkk låg det ein politikk for etterkrigstida der Norge skulle ha basar på dei nordatlantiske øyene og USA og Storbritannia skulle ha basar i Norge. I dette perspektivet eksisterte ikkje Norden og Sovjetunionen som storleikar å bry seg om. Men han kom etter kvart på andre tankar. Etter operasjon Barbarossa, det tyske åtaket på Sovjetunionen i juni 1941, vart frykta for å stå aleine med Sovjetunionen i nord aukande. Då det i mai 1944 vart klart at dei allierte satsa på eit kontinentalt åtak og at Finland før eller seinare ville bli tvungen til å skifta side, vart den norske brubyggingspolitikken fødd. Som den einaste av dei okkuperte landa, ved sida av Tsjekkoslovakia, gjorde den norske eksilregjeringa ein likelydande avtale om bistand til frigjering med både

USA, Storbritannia og Sovjetunionen. Lie hadde lært ei lekse: Naboskapet med Sovjetunionen var geopolitisk skjebne – og ein politikk for eit godt forhold til dei vestlege stormaktene måtte balanserast med ein politikk for tillitsbygging og eit godt naborforhold med stormakta i aust.³¹

Brubyggingspolitikken var basert på at Atlanterhavspolitikken var for snever, Norge kunne ikkje oversjå Sovjetunionen som ein mektig nabo i nord. Det var ein viktig lærdom frå krigen som vart innbakt også i norsk Nato-politikk. I det norske natomedlemskapet var det sterke element av brubygging, knytt til baseerklæringa frå 1949 om å ikkje ha utanlandske basar på norsk territorium og andre sjølvpålagte restriksjonar på medlemskapet (slik som atomvåpenpolitikken og restriksjonar på alliert aktivitet i Finnmark).³² Ein av desse sjølvpålagte restriksjonane gjaldt spørsmålet om vesttysk deltaking i Natoøvingar. Heilt fram til 1980-talet tok Norge særlege omsyn til Sovjetunionen på dette punktet, fordi dette var eit særleg ømtåleleg spørsmål for dei sovjetiske leiarane.³³ Alt dette var det tryggingpolitiske grunnlaget for at Norge etter Stalins død var den fremste vestlege representanten for kritisk dialog mellom aust og vest. Det har blitt spreidd i ei feiloppfatning i litteraturen om Gerhardsens markante dialoglinje i kjølvatnet av antagonisten Haakon Lie si første memoarbok, «Slik jeg ser det» (1975) om at dei utspela som kom i samband med møtet i Moskva hausten 1955, hans verdskjende tale på Natos statsleiar møte i Paris i desember 1957 og etterfølgjande initiativ for å få til eit toppmøte mellom Eisenhower og Khrusjtsjov, var uttrykk for amatørisme og sovjetnostalgi. Gerhardsen skulle, i slike framstillingar, ha stått ganske aleine i Arbeidarpartiets leiing om denne haldninga.³⁴

Dette er etter mi meining grunnleggjande feil. Gerhardsen hadde forankring i leiinga, og frå 1955 var utanriksminister Halvard Lange og statsministeren i all hovudsak på linje. Denne dialoglinja i politikken overfor Russland vart rett og slett hegemonisk frå midt på 1950-talet – under skiftande regjeringar – heilt fram til den kalde krigens oppløysing ved inngangen til 1990-talet, med unntak av perioden med Willoch-regjeringar i første halvdel av 1980-talet. Denne samarbeidslinja vart faktisk forsterka på slutten av 1970-talet, i ei tid med sterkt aukande spenningar, på grunn av det felles ansvaret for forvaltninga av dei svære fiskeressursane i Barentshavet etter utviding til 200 mils sone.³⁵

Denne dialog- og samarbeidslinja vart kraftig forsterka på slutten av 1980-talet, etter Gorbatsjovs vidkjende Murmansk-tale i 1987, der han slo til lyd for å gjera Arktis til ein fredens sone. Etter den kalde krigen vart lågspenningspolitikken i nord institusjonalisert gjennom opprettinga av Barentsregionen i 1993. Det var ein genuin transnasjonal regional nydanning, forankra både i dei nordlege regionane og i statane. Føremålet var å skapa institusjonalisert tillit, gjennom samanveving av økonomisk, politisk og kulturelt samkvem. Ein annan slik arena har vore Arktisk råd (etablert i

1996), som har som medlemmer alle dei åtte statane som blir rekna som arktiske og dessutan har med mange andre land som observatørar, slik som til dømes Kina og India. I Arktisk råd er det semje om at det er folkeretten og inngåtte avtalar som skal gjelda, og det er brei semje om at Russland under Putin i nord ønsker å framstå som ein sivilisert partner, på folkerettens grunn. På det bilaterale norsk-russiske planet har det vore ei stadig utviding av samarbeidet, på mange område, med løysinga av den 40 år gamle striden om delelinja i Barentshavet i 2011 som krona på verket. Den felles forvaltninga av fiskeressursane i Barentshavet er ei suksesshistorie, som starta med dei første samarbeidstiltaka på slutten av 1950-talet og vart institusjonalisert med ein felles fiskerikommisjon i 1976, i samband med planane om å etablera 200-milssoner (frå 1977). Etableringa av ei felles fiskeriforvaltning kom på eit tidspunkt med sterk spenningsauke, så sterk at ein i samtida snakka om den andre kalde krigen.³⁶ Her har det vore ein kontinuitet i forholdet mellom dei to statane om lågspenning og samarbeid i nord. Symptomatisk er det då også at krisa i Georgia i 2008 praktisk talt ikkje slo inn i relasjonane i nord. Her var det «business as usual».³⁷

Vegen ut av konfrontasjonspolitikken

Krisa i Ukraina våren 2014 skapte vesentleg større bølger enn den i Georgia seks år tidlegare, med svært sterke vestlege reaksjonar. Kva var det som skjedd mellom Georgia 2008 og Ukraina 2014? Norge har valt å slutta rekke med andre vestlege land og delta uavkorta i sanksjonspolitikken. Alt i slutten av mars 2014 kunngjorde utanriksminister Børge Brende dette i Stortinget, men han knytte an til ei lang line i norsk naboskapspolitikk overfor Russland då han sa at Ukraina-spørsmålet ikkje var eit bilateralt spørsmål mellom Norge og Russland: «Norge ønsker å videreføre den gode kontakten som allerede finnes mellom våre to folk – den som har ført til åpnere grenser og større gjensidig forståelse, ikkje minst i nord». Etter dette peikte dei fleste teikn likevel mot at Norge slutta stadig tettare front med EU og Nato, blant anna kritisert av Mette Kongshavn, tidlegare statssekretær for Høgre på 1980-talet og seinare diplomat, blant anna i Organisasjonen for samarbeid og sikkerhet i Europa.³⁸ Dette har kome til uttrykk både i politiske haldningar og i retorikk, som i forsvarsminister Ine Eriksen Søreides kjende fråsegn på CNN i februar 2015 om at «det er ikkje mulig å gå tilbake til den gamle normaliteten» og statsminister Erna Solberg utfordrande utspel på Høgres landsmøte same våren om at Norge må visa musklar overfor Russland.³⁹ I samband med den plutselige auken i asylstraumen over Storskog på grensa mot Russland hausten 2015 såg det ut som om at innvandringspolitikk trumfa tryggingspolitikken. Manglande dialog med den russiske sida i den innleiande fasen og den seinare bygginga av eit 200 meter langt grensegjerde, utan praktisk betydning men med tung symbolikk

(karakterisert av historikaren Lars Row som «et monument over norsk mistillit»), viser at her hadde utanriksministeren abdisert til fordel for markeringsbehov frå justis- og innvandringsministrane.⁴⁰

Det er fleire problematiske sider ved dette. Det eine ser ut til å vera at ein fell tilbake til høgresidas posisjonar under den kalde krigen: Sovjetunionen vart då sett som kva som helst slags nasjonalstat, ikkje som det svære imperiet det var – med ulike interesser og ulike strategiar i ulike delar av det. Som under den kalde krigen, blir Norge i dag av Russland rekna som tilhøyrande ein vestleg interessesfære, i ein region der Russland, som på Sovjetunionen i si tid, har interesse av lågspenning og samarbeid. Norge vil ikkje få hjelp av våre allierte dersom det til dømes skulle bli konflikhtar knytt til forvaltninga av Barentshavet eller i rettstvistar om Svalbard. Viktigare er det likevel at den nåverande udifferensierte posisjonen, vilkårslaus oppslutning om den vestlege konfrontasjonskursen overfor Russland, blokkerer for to vegar ut av uføret. Nordområda har potensial for å vera ein råk i isen av aukande mistillit og gjensidige fiendebilete som byggjer seg opp mellom aust og vest, ein plattform for å manøvrera ut av ein fastlåst situasjon. Men nordområda kan også være ein modell for ei løysing av dagens Ukraina-krise, ein modell som har vore, og er, basert på langsiktig bygging av tillit og gjensidig forståing.

Og då er vi tilbake til utgangsspørsmålet: Russiske ekspansjonisme eller tryggingspolitikk? Og tilbake til Stephen Walt sitt poeng, referert til innleiingsvis: Det var feil å følgja ein appeasementpolitikk overfor ein ekspansjonistisk stat som Nazi-Tyskland på 1930-talet, men det er også feil å føra ein avskrekkingpolitikk overfor ei stormakt som Russland som føler seg pressa opp i eit hjørne og er styrt av tryggingspolitiske motiv. Det ser ut som om ein på vestleg side gjer same feilen som overfor Sovjetunionen som stadig viste til tysk revansjisme fram til Willy Brandts austpolitikk: Det blir oppfatta som retorikk og propaganda når dei russiske leiarane med Putin i spissen gjer uttrykk for at dei vestlege landa med USA i spissen driv innsirklingspolitikk med sikte på å tvinga Russland i kne. Alt tyder på at det er slik dei faktisk ser det. Sett frå Moskva er det ikkje slik at Russland under Putin fører ein gammaldags interessesfærepolitikk, dei vestlege rørsleane austover blir tolka som eit tryggingsproblem og som utviding av ein vestleg interessesfære – politisk og økonomisk.⁴¹

Denne spiralen av mistru og spenningsaukande aktivitetar, slik som Natos militærøvingar, har blitt nora kraftig opp av kampanjeliknande og massiv hets mot Russland, med assosiasjonar til tidlegare tiders russofobi. Vi har sett det tydeleg i Sverige, slik det er vist i ein brei oversiktsartikkel om dette i magasinet Filter.⁴² Det er tallause døme på svært alarmistiske og antirussiske utspel frå kommentariatet og politikarar i USA.⁴³ Vi finn tilsvarende oppslag i like stort mon i Storbritannia. I Europa ser det ut som om det er liberale krefter som er mest oppøste og som vurderer Ukrainakrisa på eit reint

prinsipielt grunnlag, noko som svenske Dagens Nyheter og britiske The Guardian er uttrykk for. Også i Norge har det vore sterke uttrykk for ein ny russofobi.⁴⁴ Det sterkaste uttrykket for dette kan ein finna på nettstaden med det symbolmetta namnet «Aldri mer». Her blir finnmarkingar – på ny – stempla som nasjonalt upålitelege, her blir det fantasert om russisk hybridkrig, her blir Aust-Finnmark samanlikna med dei russisk-dominerte regionane i Ukraina på grunn av det russiske befolkningsinnslaget her, her finn ein konspirasjonsteoriar om hemmelege tillegg til den norsk-russiske delelinjeavtalen frå 2011 etc.⁴⁵

I debatten etter framlegginga av regjeringas langtidspan for forsvaret frå juni 2016 er det tydeleg at dei siste restar av sjølvpålagte lågspenningstiltak blir bygd ned, med einseitig vektlegging av avskrekkingsspolitikk overfor Russland. I oktober 2016 kunne det sjå ut som at den viktigaste av dei, basepolitikken, stod for tur med planane om fast stasjonering av amerikanske styrkar i Trøndelag, i tråd med tankar forsvarssjef Haakon Bruun-Hanssen tidlegare hadde gitt uttrykk for.⁴⁶ Den norske baseerklæringa frå 1949, stadfesta fleire gonger seinare, har vore den viktigaste lågspenningstiltaket fordi det Sovjetunionen før og Russland nå fryktar mest er at andre makter skal etablere basar i Norge. Det er då også hovudproblemet ved at Norge nå ser ut til å byggja ned forsvaret i nord, det opnar for ei russisk frykt for at USA i ein krisesituasjon vil setja seg fast der. Politikken for å svekka hæren til fordel for militære satsingar som er særleg tilpassa allierte, og særleg amerikanske, behov, må sjåast i denne samanhengen – som ein politikk for å lena seg meir einseitig mot avskrekking som tryggingsspolitisk strategi, bort frå den medvitne politikken for lågspenning og tillitsbygging som har vore ein berebjelke i norsk tryggingsspolitikk etter 1945.⁴⁷ Det tar lang tid å byggja opp tillit, det går fort å riva det ned.

Kva er så vegen ut av dette uføret? Det er tvillaust ein lang veg å gå, situasjonen er nå mykje meir fastlåst enn etter Georgiakrisa i 2008. USA fører oppdemnings- og roll-back-politikk av kald-krigs-merke mot Russland. Eit utgangspunkt bør likevel vera det som presidenten i Europakommisjonen, Jean-Claude Juncker, sa i oktober 2015: «Russia must be treated decently. We can't let our relationship with Russia be dictated by Washington».⁴⁸ Det stiller krav til begge sider. Russland må sjølv sagt avslutta sin undergravingspolitikk overfor Ukraina. Nato må erklæra at det er ikkje planar om vidare ekspansjon inn i Russland sine nabostatar. Ukraina må kunna gjera sine eigne val, men den nåverande kursen fører landet utover stupet, som vist av Nicolay Petro, amerikansk statsvitar som også har vore rådgivar for George Bush senior, i ein artikkel i *The Guardian* i mars 2016.⁴⁹ Ukraina må føra ein langsiktig politikk for brubygging og tillitsskaping, slik Norge har gjort gjennom meir enn 70 år. Det handlar om å forstå den andre, om å forstå vår eiga tid gjennom refleksjon over historiske erfaringar.

NOTER

- 1) Se Andrew Wilson, *Ukraine Crisis. What it means for the West*, Yale University Press, New Haven and London 2014 for ei samhengjande framstilling ut frå eit slikt perspektiv.
- 2) John J. Mearsheimer, «Why the Ukraine Crisis IS the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin», *Foreign Affairs* 93.5, Sep/Oct 2014, s. 77-89.
- 3) Timothy Garton Ash, «There'll be no peace while Putin is squatting in Ukraine's living room», *The Guardian* 17.2.2015.
- 4) *Dag og Tid*, 6.2.2015.
- 5) *Washington Post* 5.3.2014, <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2014/03/05/hillary-clinton-says-putins-action-are-like-what-hitler-did-back-in-the-30s/>
- 6) Mearsheimer, «Why the Ukraine Crisis IS the West's Fault».
- 7) Robert Legvold, *Return to Cold War*, Cambridge, Polity Press 2016, s. 99.
- 8) Mearsheimer, «Why the Ukraine Crisis IS the West's Fault».
- 9) <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52013PC0290>. Lasta ned 3.2.2017.
- 10) Reuters 14.2.2014. <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-russia-eu-idUSBR EA1D0PT20140214>.
- 11) Jf. Perry Anderson, *American Foreign Policy and Its Thinkers*, Verso, London, kap. 7-8 for ein analyse av dette.
- 12) Henry Kissinger, *World Order. Reflections on the Character of Nations and the Course of history*, Allen Lane, London 2014, s. 373.
- 13) Samuel R. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone Books, London 1998 (1996), s. 163-168. Dette poenget vart eg gjort merksam på av Oddbjørn Melle i ein artikkel i Klassekampen 29.1.2015.
- 14) Rein Müllerson, «Geopolitics dressed in the language of law and morals. The case of Ukraine», <http://www.eurozine.com/geopolitics-dressed-in-the-language-of-law-and-morals/> 19.11.2014.
- 15) Legvold, *Return to Cold War*, op. cit, s. 98, jf. Julie Wilhelmsen, «Russland, folkeretten og militær intervensjon: Selektiv prinsippfasthet», *Internasjonal Politikk* 1/2014, s. 139.
- 16) Det er sjølvstøtt viktige prosedyreskilnader mellom Kosovo og Krim, jf. Wilson, *Ukraine Crisis*, op. cit., s. 197, men det er likevel forståeleg at det prinsipielle innhaldet kan bli vurdert likt – slik det også, sett frå Moskva, kan vera vanskeleg å sjå skilnaden mellom Russlands «hybride krig» i Ukraina og vestens hybride krig i Syria, eller for den saks skuld USAs hybride krig mot Cuba gjennom fleire tiår.
- 17) Müllerson, «Geopolitics...», op. cit.
- 18) Stephen Walt, «Why Arming Kiev Is a Really, Really Bad Idea», *Foreign Policy*, d. 9.2.2015, <http://foreignpolicy.com/2015/02/09/how-not-to-save-ukraine-arming-kiev-is-a-bad-idea/> (lest 3.2.2017). Walt viser her til Robert Jervis si klassiske bok, *Perceptions and Misperceptions in International Politics* (1976).
- 19) Eg diskuterer dette i Hallvard Tjelmeland, *Den kalde krigen*, Det norske Samlaget, Oslo 2006, kapittel 2.

- 20) Wilfred Loth, «The German question from Stalin to Khrushchev: The meaning of new documents», *Cold War History*, nr. 2 2010, s. 229-245.
- 21) Kathryn Weathersby, «New Findings on the Korean War» (overs. komm), i *Cold War International History Project Bulletin*, utgivelse 3, høst 1993, s. 1, s. 14, Arnold A. Offner, *Another Such Victory. President Truman and the Cold War, 1945-1953*, Stanford, California 2002, s. 356 ff.
- 22) Stian Bones, «Med viten og vilje: Einar Gerhardsens reise til Sovjetunionen i 1955», *Nytt Norsk Tidsskrift* 3/2006, s. 276-286.
- 23) Stian Bones, Aleksej Komarov og Hallvard Tjelmeland, «Tøvær», kapittel 14 i Sven Holtmark (red.), *Naboer i forventning og frykt*, Pax forlag, Oslo 2015.
- 24) Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1999. Wendt sin typologi er brukt på eit norsk materiale i Hallvard Tjelmeland, «Border as Barrier and Bridge: The Norwegian-Soviet/Russian Border as a Political and Cultural Construction», Kimmo Katajala, Maria Lähteenmäki (Eds.), *Imagined, Negotiated, Remembered. Constructing European Borders and Borderlands*, Zürich/Berlin, LIT Verlag.
- 25) Vladislav M. Zubok, *A failed empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press 2007, s. 224 ff.
- 26) Vladislav M. Zubok, *Zhivago's Children. The Last Russian Intelligentsia*, Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press 2011, ss. 267 f, 300, 306.
- 27) Zubok, *Zhivago's Children*, ibid, s. 102 ff.
- 28) I parentes kan nemnast at Vardøgers redaksjonsråd mobiliserte til ein demonstrasjon utanfor den polske ambassaden like etter, heilt sikkert den første demonstrasjonen i Norge – kanskje i Europa.
- 29) Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, Chapel Hill, North Carolina 2003, ss. 172, 201 f.
- 30) Dette er utførleg diskutert i Hallvard Tjelmeland, «Ny kald krig og nye fiendebilder», kapittel 20, i Sven Holtmark (red.), *Naboer i frykt og forventning*, Oslo, Pax forlag, kapittel 20.
- 31) Dette blir drøfta i Hallvard Tjelmeland, «Oppkomsten av norsk brubyggingspolitikk», Fredrik Fagertun (red.), *Krig og frigjøring i nord*, Orkana Akademisk, Stamsund 2015, s. 55.
- 32) Ibid, s. 57 f.
- 33) Jf. til dømes Tjelmeland, «Border as Barrier and Bridge», op.cit.
- 34) Haakon Lie, *Slik jeg ser det*, Oslo, Tiden 1975, ss. 112, 115. Per Øyvind Heradstveit, *Einar Gerhardsen og hans menn*, Oslo, Cappelen 1981: ss. 207, 206, 209, Finn Olstad, *Einar Gerhardsen – en politisk biografi*. Universitetsforlaget, Oslo 1999, ss. 331, 333, 355, Eirik Wig Sundvall, *Gerhardsens valg. Arbeiderpartiets tunge avskjed med Sovjetunionen*, Gyldendal, Oslo 2016, s. 253-256.
- 35) Gerhardsens politikk overfor Sovjetunionen i siste halvdel av 1950-talet er drøfta i Bones, Komarov og Tjelmeland, «Tøvær», op.cit., Bones, «Med viten og vilje», op. cit., Hallvard Tjelmeland, «'En utenrikspolitisk amatør'? Einar Gerhardsen som statsmann 1955-1958», *Arbeiderhistorie* 2009. Jf. også

- Bjørnsen, Vidar og Stian Bones, «Grenser, gråsoner og fisk», kapittel 19 i Sven Holtmark (red.), *Naboer i forventning og frykt*, Pax forlag, Oslo 2015.
- 36) Bjørnsen og Bones, *ibid*.
 - 37) Turid Vaage og Indra Øverland, «Norsk-russisk handel, noe for seg selv? Nord-Norge i et globaliseringsperspektiv», i Svein Jentoft, Jens-Ivar Nergård, Kjell Arne Rørvik (red.), *Hvor går Nord-Norge? Tidsbilder fra en landsdel i forandring*, Orkana Akademisk, Stamsund 2011.
 - 38) Mette Kongshem, «Kunnskap om Russland er mangelvare», *Aftenposten* 14.2.2015, Mette Kongshem, «Russland – en sikkerhetspolitisk trussel?», i Aslak Storaker (red.), *Sikkerhetspolitiske veivalg. Skjebnefellesskap med USA og NATO*, Progressivt forlag, Oslo 2016.
 - 39) NTB 25.2.2015, <https://web.retriever-info.com/services/archive/displayDocument?documentId=05501320150225RED150225212714jff00&serviceId=2>, lasta ned 6.2.2017, og Dagbladet 25.4.2015, <https://web.retriever-info.com/services/archive/displayDocument?documentId=05500720150425f300485684b2b64e696632a7ab3ee3e8&serviceId=2>, lasta ned 6.2.2017.
 - 40) Lars Rowe, Storskog, «Når innvandringspolitikk og sikkerhetspolitikk kolliderer», *Aftenposten* 8.1.2017.
 - 41) At dette er Russlands oppfatning blir også uttrykt av Stephen F. Cohen i eit intervju med on-line-magasinet *Salon* 19.4.2015, http://www.salon.com/-/2015/04/16/the_new_york_times_basically_rewrites_whatever_the_kiev_authorities_say_stephen_f_cohen_on_the_u_s_russiaukraine_history_the_media_wont_tell_you/. Jf. elles Kongshem, «Russland – en sikkerhetspolitisk trussel?», op. cit., s. 119.
 - 42) Mattias Göransson, «Den svenska trollfabrikken», *Filter*, august/september 2016.
 - 43) Eit døme her kan vera den amerikanske forskaren og Asia- og Midtaustens-eksperten, visepresident i den nykonservative tenketanken American Enterprise Institute, Danielle Pletka, som i *Newsweek* juli (nettpublisert då) 2015 åtvare mot at dei baltiske landa vil vera neste mål for Putin dersom han ikkje blir stoppa, referert i *Dagbladet* 8.10.2015.
 - 44) Jf. til dømes Kari Aga Myklebost og Jens Petter Nielsen, «Den seige russofobien», *Nordlys*, 26.2.2016.
 - 45) <https://www.aldrimer.no/>. *Dagens Næringsliv* avslørte i ei rekke reportasjar våren 2016 at denne nettstaden var finansiert av pengefolk frå hovudstaden, jf. til dømes *Dagens Næringsliv*, 19.4.2016.
 - 46) *Klassekampen*, 11.10.2016, 14.10.2016, og Hedda Langemyr, *Dagsavisen*, 14.10.2016.
 - 47) Jf. drøftingar av dette i Jacob Børresen, «Småstatens forsvars- og sikkerhetspolitikk i en ny tid», i Aslak Storaker (red.), *Sikkerhetspolitiske veivalg. Skjebnefellesskap med USA og NATO*, Progressivt forlag, Oslo 2016, og i Jacob Børresen, «Kampkraft og bærekraft? Analyse av langtidsplanen for forsvaret 2017-2020», *Norsk Militært Tidsskrift*, 3/2016.
 - 48) <http://www.bbc.com/news/world-europe-34486157>
 - 49) Det er også godt argumentert for at det er ein føresetnad for at den ukrainske økonomien skal koma på fote, jf. Nicolai Petro, «Why Ukraine needs Russia more than ever», *The Guardian* 9.3.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/09/ukraine-needs-russia-nicolai-petro>.

RUSSLANDS INTERVENSJON I SYRIA

Offisiell begrunnelse og egentlige motiver

Den 30. september 2015 godkjente det russiske føderasjonsrådet presidentens forslag om bruk av landets stridsmakt utafor statterritoriet. Tilslutning fra det andre parlamentskammeret er ut fra grunnlovens artikkel 102 nødvendig dersom den russiske regjering vil benytte militære styrker i utlandet. Forslaget ble begrunnet med at Syrias president anmodet om hjelp, så vel som med at det var nødvendig å bekjempe den internasjonale terrorismen. Sjefen for Kremlforvaltninga (=administrative organer direkte underlagt presidenten), Sergei Ivanov pekte i denne sammenhengen på det økte antall russiske statsborgere og borgere fra de postsovjetiske statene som kjempet i Den islamske statens (IS) rekker. Det var bedre å ta seg av faren som de representerte i god avstand fra Russland enn å vente til de kom tilbake.

Den offisielle begrunnelsen tildekker imidlertid de virkelige motivene. Rett nok utgjør IS en reell trussel for Russland. Kampen mot dem er imidlertid et mål som ikke har førsteprioritet. Dersom vi ser på innsatsområdene for de russiske luftstyrkene blir det klart. I de første ukene var ikke den russiske innsatsen konsentrert om IS-stillinger, men i den nordvestlige delen av landet hvor ulike opposisjonsgrupper siden våren 2015 hadde sikret seg kontroll over landområder. Først etter at den militære situasjonen der begynte å stabilisere seg i gunstig retning for Assad, utvidet Moskva sine angrep mot IS. Men også her er framgangsmåten selektiv. Luftangrep mot IS skjer særlig der hvor det syriske regimet er direkte truet, slik som i Deir ez-Zor eller omkring Aleppo, i mindre grad i de øvrige IS-kontrollerte områdene.

Denne geografiske fordelinga av luftangrepene tyder på at det for Moskva er viktig å sikre et kjerneområde for det syriske regimet i den vestlige delen av landet. På denne måten skal Assads, og også Russlands, posisjon styrkes i kommende forhandlinger om en ny politisk orden i Syria. Siden utbruddet av Syria-konflikten har Moskva gjort flere forsøk på mekling. Sist i midten av august 2015 var opposisjonsledere invitert til Moskva – men uten resultat. Nå skal åpenbart den militære intervensjonen hjelpe til med å sette betingelser og spilleregler for en forhandlingsløsning.

Russlands interesser går imidlertid lenger enn en løsning av Syria-konflikten. I den regionale sammenhengen går de ut på å sikre Russlands tilbakekomst i Midtøsten og der bli anerkjent som en veto-aktør. Dette har landet forsøkt siden årtusenskiftet. Ved hjelp av en nøkkelposisjon i Syria

skal også de vestlige statene presses til å myke opp den harde holdning de har inntatt siden Ukraina-krigen.

Forberedelsene til militær intervensjon

Det at de egne diplomatiske utspill ikke har lyktes kombinert med de militære framgangene til den syriske opposisjonen har satt Moskvas Syria-politikk under press siden våren 2015. Da det heller ikke hjalp å sende enda flere militære instruktører og mer våpenhjelp, begynte de konkrete forberedelsene til intervensjon. Forberedelsene omfattet etablering av våpenlagre, utbygging av stedlig infrastruktur og sending av personell. For å kunne motta større krigs- og transportskip ble marinestøttepunktet i Tartus oppgradert. Moskva disponerer dette siden 1971. Den 26. august 2015 fikk Russland etter avtale med Damaskus retten til å bruke flyplassen Hmeimim ved Latakia så lenge det var nødvendig og uten kostnader. Fra sommeren 2015 ble teknisk personell, mannskaper som skulle beskytte disse støttepunktene, så vel som fly, helikoptre og antiluftskyts forlagt til Syria. Militære transportfly (av typen Il-76 og An-123) fløy fra Sør-Russland over det Kaspiske hav, Iran og Irak til Syria. Til sjøtransport benyttet Russland ikke bare egne skip, men kjøpte også tyrkiske handelsskip som seilte under russisk flagg eller også ble skip med eiere fra andre land chartret.

Den årlige russiske storøvelsen «Zentr» har spilt en viktig rolle i pilotenes forberedelse til Syria-innsatsen. Denne fant sted i militærdistrikt Sentrum kun tre uker før intervensjonen fra 7. til 12. september og med 95000 soldater og 170 fly. Det scenariet man øvde på, viser likheter med den operasjonen som seinere ble gjennomført i Syria: å ødelegge en stor, væpnet terrorgruppe primært fra luften. Mange av de flytypene som ble benyttet på øvelsen (Su-24, Su-25, Su-34, Tu-22) ble deretter benyttet i Syria. I tillegg fungerte «Zentr 2015» som tildekning av at militært utstyr ble forlagt til Syria.

Det hørte også med til forberedelsene at man måtte komme til forståelse med sentrale aktører i regionen. Ifølge vestlige media reiste kommandanten for den iranske al-Quds-brigaden (Revolusjonsgardens eliteenhet) til Moskva i juli 2015 for å avklare samarbeid mellom de iranske bakkestyrkene, som kjemper sammen med den syriske hæren og Hizbollah-styrker, og det russiske luftvåpenet.¹ I slutten av september ble Damaskus, Moskva, Teheran og Bagdad enige om å opprette et felles informasjonssenter i den irakiske hovedstaden med det formål å koordinere kampene mot IS. Rett før de russiske luftangrepene fløy statsminister Benjamin Netanyahu til Moskva sammen med representanter for den israelske militærledelsen. I den forbindelse handlet det både om å forhindre utilsiktede episoder mellom israelske og russiske styrker, men også om at Moskva forsikret Israel at det ville bli tatt hensyn til landets strategiske sikkerhetsinteresser, og i særdeleshet hindre at russiske våpen ble gitt til iranerne og Hizbollah-avdelingene.

Karakteristiske trekk ved Syria-operasjonen

Den russiske operasjonen i Syria atskiller seg fra krigen i Ukraina både hva gjelder det strategiske målet, det grunnleggende operasjonskonseptet og omfanget av styrker som er satt inn. I tilfellet Ukraina handler det om en fordekt operasjon av regulære bakkestyrker, med spesialstyrker og paramilitære avdelinger av frivillige innen rammen av en «hybrid» krigføring hvor målet ikke primært er erobring av territorium, men destabilisering av samfunnet og det politiske systemet. Syriainnsatsen skjer derimot i åpenhet, den baserer seg på luftstyrker og målet er å vinne territorium. Begge operasjoner gjenspeiler utviklinga av militær tenkning i Russland. Mens den «hybride» og «ikke-lineære krigføring» er et svar på «fargerevolusjoner» i det området Moskva betrakter som sin innflytelsessfære – det postsovjetiske rom – baserer innsatsen i Syria seg på «lessons learned» fra de vestlige innsatsene i Kosovo-krigen eller i Libyakonflikten.

Operasjonen kjerne er luftstøtte for syriske (og iranske og Hizbollah-) bakkestyrker og kamper mot mål på bakken. Innsatsstyrkens arsenal består i hovedsak av fly som kan angripe bakkemål (Su-25), jagerbombefly (Su-24, Su-34), kampfly som kan utføre ulike operasjoner (Su-30) og kamphelikoptre (Mi-24). Fordi verken IS eller de øvrige syriske opprørsgruppene er i besittelse av luftstyrker eller av antiluftskyts som er mer avansert enn det som kan bæres på skulderen («MANPADS»), var de russiske kampflyene uten ledsagende beskyttelse i luften inntil et Su-24 fly ble skutt ned av tyrkiske kampfly den 24. november 2015. Deretter skal russerne ha satt inn ledsagende beskyttelse av jagerfly (Su-27, Su-30). Tallet på russiske fly i Syria ble økt fra om lag 50 til ca 69. Ifølge den russiske forsvarsministeren fløy russiske kampfly mellom 30. september og 25. desember 2015 til sammen 5240 innsatser, hvilket gir et gjennomsnitt på 60 pr dag. Av og til ble det satt inn strategiske bombefly (Tu-160, Tu-95). Formålet her var i mindre grad operativt, men mer et «show of force» overfor regionale aktører og særlig overfor de vestlige statene.

Moskva bygger også i økende omfang kapasitet for å beskytte de syriske bakkestyrkene mot fiendtlige luftangrep. Til dette formålet blir det stasjonert luftvernssystemer på bakken eller til havs. Også her kan det observeres en økning av våpenarsenalet i løpet av den tid operasjonen har pågått. I utgangspunktet ble det først og fremst stasjonert kortdistanse antiluftskyts (Tor, Panzir), men Moskva valgte, etter nedskytinga av Su-24-flyet, å sette inn rakettkrysseren «Moskva», som er besatt med mellomdistanse-luftvern-systemet S-300 (Fort), utafør kysten av Latakia. Samtidig bekjentgjorde det russiske forsvarsministeriet at det landbaserte langdistanse luftvern-systemet S-400 ville bli stasjonert på flybasen Hmeimim. Det er ikke klart om alle S-400 flyene faktisk er kommet til Syria, men det ser ut til at Moskva suksessivt utvider sitt «Anti Access/Area Denial»-potensiale i visse områder.

Fly fra andre stater blir hindret i å gå inn i operasjonsområdet og får sitt handlingsrom begrenset.

Ved siden av luftstridskrefter deltar også marinen med skip fra Svartehavsflåten (rakettkryssere, U-båter, fregatter, destroyere), den kaspiske flotilje (fregatter, korvetter) og østersjøflåten (rekognoseringsbåt). Utover å sikre forsyninger sjøveien, fungerer deres nærvær som avskrekking, i etterretningsøyemed og som luftvern mot fiendtlige fly.

Bakkestyrker er til nå primært satt inn for å beskytte det russiske støttepunktet (Hmeimim). De disponerer over artilleri og pansrede kjøretøyer. Igor Sutyagin, en militærforsker basert i London, antar at soldatene fra den russiske hæren i tillegg av og til gir artilleristøtte til de syriske bakkestyrkene.

Syriainnsatsen og Russlands militærreform

Inntil september 2015 gikk mange militæksperter ut fra at Russlands væpnede styrker kun var i stand til å gjennomføre en hybrid eller åpen intervensjon i en post-sovjetisk stat, men ikke en «*out-of area*»-operasjon. Syria viser at Moskva, i et begrenset omfang, har forutsetninger for en maktprosjeksjon utafør sitt umiddelbare naboskap. Dette er et resultat av den militærreformen som startet etter Georgiakrigen høsten 2008. Denne reformen er den eneste substansielle og kraftfullt gjennomførte militærreform som Russland har gjennomført. Målet er å forvandle den gamle masse-mobiliseringsarmeen, som var innrettet på en stor landkrig med NATO, til en godt utdannet og profesjonell innsatsarme utstyrt med moderne våpen. Den skal bli i stand til å gjennomføre ulike slags kriger – fra «hybride kriger» til «nettverkbaserte operasjoner».

Syriainnsatsen gir innblikk i hvor langt reformen er kommet. Syriakrigen blir benyttet til å teste den nye kommandostrukturen og de moderne våpensystemene under innsats. For første gang ble de nye kampflyene Su-30SM, Su-34 og Su-35, kamphelikopteret Ka-52, langdistanse-antiluftsystemet S-400 så vel som presisjonsammunisjon (raketter utskutt fra fly, presisjonsbomber og raketter utskutt fra skip) satt inn i innsats. Disse våpensystemene viser en reell forbedring av det russiske potensialet, men er foreløpig bare innført i deler av de væpnede styrkene. Storparten av den ammunisjonen som benyttes i Syria er fortsatt ikke styrbare bomber – med det resultat at antallet ofre blant sivile er høyt. Syrias observasjonskontor for menneskeretter anslår antallet drepte sivile som følge av russiske luftangrep inntil 22. desember 2015 til 700.

Mens marinen inntil rundt 2005 var preget av eldre og dårlig utstyrte skip, har nå særlig Nordflåten, Stillehavsflåten og Svartehavsflåten styrket seg gjennom nyanskaffelser. Gjennom annekteringa av Krim har begrensninger som gjaldt modernisering av Svartehavsflåten falt bort. I tillegg har Moskva siden slutten av 2012 bygd ut et permanent nærvær av marinen i Mittel-

havet, som består av opptil 10 marinefartøyer. Sammen med skip fra Svartehavet som raskt kan forflyttes, betyr dette en klar utvidelse av Russlands militære kampkraft i det østlige Middelhavet. Dette må imidlertid ikke få oss til å glemme at det i andre deler av marinen – som også innen luftstyrkene – fortsatt hersker strukturelle problemer som ikke raskt lar seg løse: eldre og dårlig ivaretatt hardware, produksjons- og kvalitetsproblemer i rustningsindustrien så vel som mangelfull trening av soldatene.

Et tydelig framskritt som vises i Syriainnsatsen er logistikk- og forsyningsystemet som er grunnleggende endret siden 2010. På den måten kunne den tradisjonelle avhengigheten av skinner – og dermed vei – overvinnes. Strategisk mobilitet er nå også blitt mulig luft- og sjøveien, slik at Moskva på kort sikt kan organisere og framfor alt opprettholde en begrenset *out-of-area*-operasjon.

Til forbedringene hører også en slankere og mer moderne kommandostruktur. I denne sammenheng spiller «Det nasjonale kommandosentrum» («Nazionalnyj zentr upravlenija oboronoj») som ble opprettet i desember 2014 en avgjørende rolle. Det muliggjør i sanntid ved hjelp av computere observasjon av den militære og politiske situasjonen i og utafor Russland og gjør det lettere å fatte raske avgjørelser og å koordinere mellom de ulike elementene av stridskreftene. Dette var ennå i Georgiakrigen en av de største svakhetene.

I tillegg til modernisering av militærets hardware har Moskva i de seinere år investert mye i soldatopplæring. Især siden Sergej Schojgus tiltrådte som forsvarsminister høsten 2012 har vi sett at øvelsenes varighet og kompleksitet er blitt styrket. I den forbindelse spiller også gjeninnføringa av såkalte *snap inspections* en rolle. Bortsett fra under de årlige storøvelsene, som «Zentr 2015», blir disse inspeksjonene gjennomført uten forhåndsvarsel. Soldatenes innsatsevne vinner i tillegg på de erfaringene som samles i reelle oppdrag. I Ukrainakrigen gjaldt dette luftbårne styrker, marineinfanteri og spetznasstyrker.² I Syria gjelder dette for piloter, marinemannskaper og mannskaper innen forsyning og logistikk. Ifølge opplysninger i avisa Moskovskij Komsomolet har nå 58% av de russiske offiserene kamperfaring.

Grenser og farer ved Syriainnsatsen

Sjøl om Russlands Syriaintervensjon viser at militærreformen har ført med seg framskritt og at Moskva har styrket sin posisjon i den umiddelbare konflikten og i Midtøsten-regionen, så er det farer knyttet til denne innsatsen. Rent militært er operasjonen hittil konsentrert om luft- og rakettskredkreftene og marinen. Å sette inn bakkestyrker er blitt helt utelukket av den russiske politiske og militære ledelsen. En slik innsats ville trolig innebære store tap og ville derfor være vanskelig å rettferdiggjøre i offentligheten. Den innenrikspolitiske gevinsten av vellykket luftkrig kunne raskt snu seg til det

motsatte om krigen trakk ut i tid og førte til mange falne på russisk side. Dette viser erfaringene i Afghanistan og Tsjetsjenia. Moskvas ledere kunne i så fall bli presset til å utvide engasjementet i Syria. Dette vil være situasjonen både dersom Assads tropper blir tvunget på defensiven, eller dersom de gjør store territoriale framganger, men ikke er i stand til å holde territoriene ved hjelp av egne styrker.³

Kostnadene av operasjonen er foreløpig overskuelige. Ifølge opplysninger i *Jane's* (= *Jane's Defense Weekly*) ligger de på ca. 4 millioner dollar daglig, tilsvarende 1,4 milliarder dollar på årsbasis. Det russiske forsvarsdepartementet gjorde kjent at de løpende kostnadene ville bli dekket over stridskreftenes treningsbudsjett.

Sikkerhetspolitisk utgjør også Syriainnsatsen en risiko for Russland. Riktignok kan man gjennom intervensjonen ramme IS og andre opprørsgrupper som russiske statsborgere har sluttet seg til. Dermed kan antallet «hjemvendere» reduseres. Samtidig blir Russland ved sin inngripen til et direkte mål for IS og andre grupper.

Også utenrikspolitisk utgjør kampanjen i Syria en risiko. Gjennom den ble Moskva rett nok en viktig aktør som man ikke kan komme forbi ved en løsning av konflikten. Men dermed er Moskva også blitt part i konflikten. Tidligere kunne Russland framstå som den eneste aktør med gode relasjoner til nesten alle konflikt-deltakerne og dermed aspirere til rollen som «ærlige mekler». Moskva må nå vokte seg for ikke å bli oppfattet som en del av en pro-sjiittisk akse «Assad-Iran-Hisbollah». Dette er også viktig av innenrikspolitiske grunner, fordi de fleste russiske muslimer er sunnimuslimer.

Hvorvidt Russlands ledelse greier å omveksle sin intervensjon i innen- og utenrikspolitiske gevinster er avhengig av flere forhold: intervensjonen må være begrenset i tid og omfang, og Moskva må bevare sin handlefrihet i forhold til sine forbundsfeller. Russland må også diversifisere sine relasjoner i regionen og især forbedre relasjonene til enkelte sunnittiske stater.

(Februar 2016)

Oversatt fra tysk av Arne Overrein

NOTER

- 1) Hizbollah = Guds parti, er en sjiamuslimsk organisasjon som ble dannet 1985 i Libanon for å bekjempe den da pågående israelske okkupasjonen av deler av landet. Hizbollah har både en sivil og en militær del. *O.a.*
- 2) Spetznas er fellesnavnet på spesialstyrker i de væpnede styrkene som utfører ulike operasjoner, både hemmelige og åpne, for eksempel anti-terror-aksjoner. *O.a.*
- 3) Utviklinga etter at denne artikkelen ble skrevet (januar 2016) har styrket Assads posisjon militært og politisk. Russland har fortsatt sin intervensjon, men i mindre omfang. På det diplomatiske plan er Russland, Iran og Tyrkia mest aktive for å finne en politisk kompromissløsning. *O.a.*

VÅR NABO I ØST – VESTENS SIGNIFIKANTE ANDRE¹

Fenomenologien om den andre

For de som er kjent med Hegels dialektikk, så er konstruksjonen av «den andres» identitet sammenflettet med konstruksjonen av selvidentitet. Det er en ontologisk umulighet for et jeg å bli beskrevet før sosial interaksjon oppstår. Det var først i møte med den andre at historien startet, at selvet blir kjent med seg selv og får sin form og bevissthet. Dette perspektivet medfører dermed at identiteten til den andre er en bestanddel i dannelsen av selvidentiteten. På samme måte som det individuelle jeget utformer sin identitet gjennom interaksjon med den andre, definerer også stater seg selv gjennom sin interaksjon med andre stater. Derfor vil Hegels dialektikk også kunne anvendes på det politiske og utenrikspolitiske området. Den viktige rollen den andre spiller i jegets identitet, gjør fremstillingsprosessen av den andre meget politisert. For eksempel, ved hjelp av å tilegne den andre visse negative egenskaper, kan man på smidig vis distansere de samme egenskapene fra seg selv. «Selvutestengelse» fra den andre, uansett hvem som er tildelt den rollen, er derfor et viktig politisk verktøy. Carl Schmitt som hevdet at politikk i bunn og grunn er basert på forskjellen mellom venn og fiende, kan også være en illustrasjon på denne teoriens fruktbarhet.² Den kommende presentasjonen av hvordan Russland er blitt fremstilt av Europa og Vesten, er således også en presentasjon av formeringen av europeisk identitet.

I det daglige liv tar vi det gjerne for gitt at det som gjør noen til «den andre» ganske enkelt er forårsaket av den andres forskjellige egenskaper og oppførsel. Imidlertid er det ikke helt så enkelt, for vårt bilde av den andre vil aldri kunne gjenspeile en objektiv virkelighet. Men vår fremstilling av den andre vil påvirke vår oppførsel og relasjon til den andre, som igjen vil påvirke virkeligheten. Med andre ord vil konstruksjonen av den andre være med på å forme virkeligheten. Dermed kan kulturelle forskjeller som ofte synes å være avgjørende for splid mellom mennesker, i stedet være en form for illusjon. Det er ikke sagt at forskjeller ikke kan skape konflikt, men det er heller ikke dømt til å skje. Hvorvidt kulturelle forskjeller faktisk er med å skape konflikt, vil dermed avhenge av hvorvidt disse forskjellene blir fremtredende. Det er her politikk, rivalisering, geopolittikk og mange andre faktorer kommer inn i bilde og spiller en rolle i hvordan konstruksjonen og samhandlingen med den andre blir gjort. Denne tankegangen betyr ikke at en «sann» virkelighet ikke finnes, eller at vi ikke under noen omstendighet kan gi definitive karakteristikker av den andre. Derimot viser den fenomeno-

logiske disiplinen om den andre at konstruksjon av den andre er meget politisk ladet, og dette er alltid viktig å ha i bakhodet. Jacques Derrida har vist at det er umulig å tilintetgjøre all form for vold i samspillet med den andre, men det er mulig å minimalisere den, og det kan kanskje sies å være et politisk ansvar.

De første solide europeiske fremstillingene av den «russiske andre» begynte under oppdagelsestiden. Da Europa «oppdaget» russerne, var det imidlertid ikke på samme måte som andre oppdagelser i perioden. Som Iver Neumann skriver: «[...] Oppdagelsen av russerne var og er ikke behandlet på samme måte som for eksempel oppdagelsen av indianerne. Dette er en første indikasjon [...] på at de europeiske representasjonene av Russland viste en tydelig tilbøyelighet for å behandle russerne som det som kan kalles et «liminalt» tilfelle av europeisk identitet».³

Dette fenomenet om et Russland som tilhører et «liminalt» forhold med Europa, gir et interessant særtrekk for forholdet mellom partene. På den ene siden betyr «liminal» at en tilhører samme sfære, at en er noe lik en annen. På den andre siden betyr det at man befinner seg i periferien, på selve terskelen av likhet og annerledeshet. Denne liminale særegenheten kan være med på å gi en forklaring på hvorfor det var, og fremdeles er, nøyaktig den russiske andre som viste seg å være så avgjørende i dannelsen av Europas identitet. Gjennom sin historie har Europa møtt flere andre, både som har vært mye mer truende for sin egen overlevelse, som for eksempel det osmanske imperiet, hvis ekspansjon var nesten mirakuløst slått tilbake ved slaget ved Wien i 1683 – men også som har vært mye mer «annerledes» enn Russland, slik som aztekerne eller bantuene.

I Hegel's «prehistoriske» teori om bevissthetens skapelse, kan den biologiske form for «self-certainty» bare omdannes til suprablogisk «self-knowledge» gjennom et møte med en lignende annen, en annen som en kan gjenkjenne et annet ego i, som igjen kan skape grunnlag for samhandling. Hvis forskjellene blir oppfattet som for store mellom partene i et slikt møte, så store at en anerkjennelse av likhet ikke oppstår, som for eksempel kan tenkes at skjedde i spanjolenes møte med aztekerne, kan konsekvensen ganske enkelt bli tilintetgjørelse. Den andre ble oppfattet som så annerledes at konsekvensen ble utslettelse, og dermed kunne en reell samhandling aldri oppstå.

Reell selvidentitet kan bare konstrueres gjennom samspillet med den andre, men i Hegels dialektikk er det nødvendig at den andre overlever. Hvis han unnslipper eller blir drept, kan selvbevisstheten ikke oppstå, og identitet ikke bli skapt eller formet. Identitetsforming krever dermed en annen som kan gjenkjennes fra et likhetsperspektiv. Det europeiske møte med Russland viste seg dermed som et veldig fruktbart tilfelle, siden de ble oppfattet som både lik og ulik. De var annerledes, men ikke i en slik grad at det forhindret muligheten for selvidentifisering. Fra dette perspektivet kan man også

spekulere i om Russland kunne spille en rolle som Europas alter ego, i den forstand at det europeiske selvet kunne bruke sin russiske konstruksjon for å stabilisere sitt eget ego og identitet. Hverken tyrkerne eller kineserne kunne passe så godt til en slik rolle.

Så hvem er den russiske andre? Det er umulig å presentere på konkluderende vis hvem noen som helst faktisk er, men det er mulig å forstå hvem noen har blitt konstruert til å være som. Ved å grave i den europeiske representasjonen av Russland, så kan man ikke bare anerkjenne, som Marx sier, at «tradisjonen fra alle døde generasjoner trykker som en mare på de levendes hjerner»,⁴ men også fordi disse representasjonene har en tendens til å bli tatt for gitt, til tross for det eventuelle gapet mellom representasjonene og «virkeligheten». På samme måte som det er umulig å presentere et korrekt bilde av hvem den andre egentlig er, er det også empirisk utenkelig å bevise en presis oppfatning av Europas fremstilling av Russland, tatt i betraktning de komplekse, mangfoldige og tvetydige linsene til Europas øyne. Men noen generaliseringer av disse konstruksjonene eksisterer og kan presenteres. I teksten under er mitt bidrag (som spesielt i de første avsnittene lener seg mye på Iver Neumanns forskning på temaet) å trekke frem noen av disse dominerende representasjonene fra og med Februarrevolusjonen i 1917 frem til i dag.

Sovjetunionen

De innledende europeiske reaksjonene på Februarrevolusjonen var i utgangspunktet ganske positive, og fokuset var at nå kunne Russland endelig bli integrert med Vesten gjennom liberale ideer om politikk og økonomi.⁵ Den 21. mars 1917 skrev blant annet London *Financial Times* en artikkel med tittelen «The Dawn of a New Era: How British Traders May Profit», og i desember 1921 skrev *The Times* at «kommunismen var på sin endestasjon, og at det nå bare dreide seg om å treffe en egnet formel for gjeninnføring av kapitalismen.»⁶

Men Vestens fremstilling av Russland var ganske tvetydig under borgerkrigen, og den var veldig preget av øyeblikkets behov, særlig ønsket om å fortsatt holde Russland inne i krigen mot Tyskland. I 1918 igangsatte de allierte en flernasjonalt militær intervensjon blant annet for å gjenopprette østfronten som hadde blitt avvirket tidligere på året med fredsavtalen mellom den nyopprettede Sovjetrepublikken og Sentralmaktene i Brest-Litovsk. Etter at krigen høsten 1918 var vunnet av de allierte på vestfronten, kanaliserte de støtten til de anti-bolsjevistiske hvite arméer i Russland. Men den røde armé beseiret de hvite styrkene og bevegelsen brøt sammen, slik at bolsjevikerne i 1923 vant borgerkrigen. I takt med implementeringen av det nye kommunistprosjektet, og dermed avstanden den tok fra de hegemoniske prosjektene i Vesten, gikk Russland fra å være sett på som et land i kaos, til gradvis å bli

omdannet til en internasjonal trussel. Men det var først etter andre verdenskrig, og inngangen til den kalde krigen at Sovjetunionen ble den største internasjonale trusselen.

For mellomkrigstidskonstruksjonene av Russland var varierte. Med unntak av den nazistiske rasediskusjonen ble landet generelt sett ansett som en del av Europa, men samtidig noe uortodoks og avvikende fra Vesten. Tilstanden på denne annerledesheten, om det var et positivt eller negativt avvik, var imidlertid uten en samstemt konklusjon. Fremstillingen av Russland som «fremtidens land», ble noen ganger hintet frem, og Fridtjof Nansen skrev i 1924 at «det ser ut til at Russland en dag trolig ikke bare vil levere materielle goder til Europa, men at det også vil legge til rette for Europas åndelige fornyelse».⁷

Særlig i Europas arbeiderbevegelse var det andre synspunkter. En samlet arbeiderbevegelse støttet den russiske revolusjon i 1917, og selv etter splittelsen i 1923 som førte til dannelsen av Norges Kommunistiske Parti, fortsatte Arbeiderpartiet å forsvare Sovjetunionen, om ikke så lojalt som NKP. I Einar Gerhardsens skildring av sin ungdomstid kan vi lese: «Utviklingen i det revolusjonære Russland med seier for bolsjevikene virket også til å styrke venstrekraftene i norsk arbeiderbevegelse. Det var en voldsom interesse for den russiske revolusjon. ...Gjennom de mange år jeg har deltatt i arbeiderbevegelsen kan jeg ikke huske at det noen gang har vært en tilsvarende interesse.» Gerhardsen skrev dette i 1974 og sier da at hans revolusjonære standpunkt den gang ikke var noe å skamme seg over. «Arbeiderpartiet var et revolusjonært parti i disse årene. Og ingen av dem som var med, trenger skamme seg.»⁸

I denne perioden var det altså ulike konstruksjoner av Russland som langt på vei konkurrerte med hverandre. Med andre verdenskrigs slutt, var det imidlertid duket for en mer samstemt fremstilling av Russland. Dette la grunnlaget for det som ble et grenseskille i europeisk historie – nemlig den kalde krigen. Gjennom den kalde krigen ble den andres identitet tydelig utmeislet som en mot-identitet i forhold til den europeiske selvidentiteten. I denne perioden ble den dominerende konstruksjonen av Russland «barbaren ved porten». Churchill skal ha uttalt at «barbarene sto i hjertet av Europa», Konrad Adenauer skrev at «Asia står ved Elben», og Milan Kundera refererte til Sentral-Europa som «un occidente kidnappé».⁹

Mens USA gjennom europeiske øyne ble sett på som å være en supermakt på bakgrunn av sin enorme makt på en rekke områder: økonomi, politiske system, teknologi, og militær styrke, ble Sovjetunionen i stedet anerkjent som en supermakt *bare* på grunnlag av sine militære og kjernefysiske evner, ofte kombinert med et hint av barbarisme. Den rumenske statsvitenskapsmannen Edward Luttwak, som senere jobbet for det amerikanske militæret, sa i et TV-intervju at «De var fulle da de beseiret de Napoleon. Fulle slo de Hitler. Fulle kan de vinne mot Nato.»¹⁰

Imidlertid utgjorde også det sovjet-russiske politiske system en viktig bestanddel av «trusselen fra øst», svært ofte ble dette ganske enkelt stemplet som «totalitært». Det ble dermed satt i samme bås som nazismen, og på denne måten ble det atskilt fra Vesten. I denne perioden oppstod det dermed en ny dikotomi; nemlig demokrati kontra totalitarisme, som gradvis overtok for de tidligere dikotomiene som sivilisert/europeisk kontra barbarisk/asiatisk, gjerne ledsaget av andre dikotomier som frihet kontra undertrykkelse og defensiv kontra aggressiv. Til tross for disse dominerende fremstillingene av Den Andre fantes det alternative konstruksjoner også etter andre verdenskrig. Filosofen Jean-Paul Sartre, som var en markant personlighet på den franske venstresiden, er et godt eksempel. Han skrev «Jeg har lett, men jeg kan ikke finne noen bevis på en aggressiv impuls fra russernes side de siste tre tiårene. ... [Den sovjetiske borgeren] kritiserer [regimet] oftere og mer effektivt enn vi gjør [...]»¹¹

Slike uttalelser kunne fra et teleologisk perspektiv gi uttrykk for at Sovjetunionen kunne være et alternativ til den «vestlige vei», og kanskje til og med tilby et bedre og mer sofistikert politisk-økonomisk system. Den dominerende måten å konstruere den andre var imidlertid at Sovjetunionen var en militær trussel kombinert med et tilbakestående politisk system. Oppløsningen av Sovjetunionen og dets ønske om å endelig bli medlem av Vesten og de liberale institusjonene i Europa, skapte imidlertid ulike reaksjoner. Geografisk sett var de en del av Europa, men kunne de bli en del av Europas kultur og politikk?

Russland 1991-2005 – eleven på skolebenken

Da Russland bestemte seg for å gi opp sitt kommunistiske prosjekt og tilpasse seg den vestlige modellen for liberalt demokrati og kapitalisme, skulle representasjonene av Russland endres radikalt. Tross alt innebar denne tilpasningen at Russland skulle transformere sin annerledeshet om til «vestlig likhet», og dermed ville Russland bli mindre ulikt Vesten. Siden Russland nå de facto hadde blitt en elev av vestlig økonomisk og politisk praksis, ble det forventet at deres dårlige oppførsel ville reduseres, og at «trusselen fra øst» endelig ville hvikes ut. En viktig faktor for å lykkes med å bli en del av Vesten, manglet imidlertid. Man måtte ikke bare bytte ut det økonomisk-politiske systemet, noe som var krevende nok, men man måtte også integreres i de vestlige sikkerhets- og politiske institusjoner. En problemstilling som oppstod i forbindelse med dette var imidlertid at disse institusjonene, som EU og Nato, på mange måter hadde bygget sin selvidentitet nettopp basert på Russland som den andre – det vil si Russland som en trussel og russisk utestenging. Lord Ismay, som var den første generalsekretæren for Nato, sa at Natos oppgave var «å holde amerikanerne inne, russerne ute, og tyskerne nede»¹², mens en av grunnleggerne av EEC, Paul-Henri Spaak sa at

en felles frykt for Sovjetunionen var hovedmotivasjonen bak dannelsen av EEC.¹³ Disse fundamentale institusjonene i Vesten, hadde dermed blitt skapt på bakgrunn av, og hadde sine formål basert på russisk annerledeshet. Hvordan kunne Russland nå samarbeide med og kanskje bli medlem av disse institusjonene, uten å rokke ved deres egne selvidentiteter og prosjekter?

Formelt samarbeid mellom Russland og Nato begynte i 1991 innenfor rammen av det euro-atlantiske partnerskapsrådet, og i 1997 ble det underskrevet en handlingsplan for et fremtidig Nato-Russland-samarbeid. Begge parter sa at de ikke så på hverandre som motstandere, og at deres felles mål var å «bygge sammen en varig og inkluderende fred i det euro-atlantiske området basert på prinsippene om demokrati og samarbeid og sikkerhet».¹⁴

Men menneskerettigheter og spesielt minoritetsrettigheter var imidlertid hevdet å være en viktig faktor. Når man ville begrunne at Russland ikke var klar for Nato-medlemskap, ble menneskerettighetene ofte nevnt.¹⁵ Den dominerende konstruksjonen av Russland på 90-tallet var at landet var en elev, en elev på den rette veien mot fremskritt. Bill Clinton var en ivrig støttespiller av Jeltsin helt frem til hans avgang, og forsøkte å opprettholde et bilde av at Russland gikk i riktig retning. Jeltsin ble godt likt av Vesten, og ble sett på som ganske imøtekomende når det gjaldt sikkerhetspolitikk. USA-støtten til Jeltsin var svært viktig, både for hans politiske maktkonsolidering i etterkant av kuppforsøket i 1991, men også for hans politiske overlevelse under det omstridte valget i 1996.¹⁶ I løpet av de syv årene både Clinton og Jeltsin var statsledere møttes de hele 18 ganger, noe som var nesten like ofte som forgjengerne deres hadde møtt gjennom hele den kalde krigen. På Clintons initiativ ble Russland medlem av G-8-gruppen i 1997, og etter at begge hadde gått av, sa Clinton at «selvfølgelig hadde vi våre forskjeller, men utgangspunktet for vårt forhold dreide seg alltid om hvordan Russland og Amerika kunne jobbe sammen for å fremme våre felles interesser.»¹⁷

Da Putin ble ny president i Russland, ble integrasjon og samarbeid med Vesten videreført, særlig etter terrorangrepet 11. September 2001. I 2001 åpnet Putin eksplisitt for en integrasjon med vestlige sikkerhets- og forsvarsinstitusjoner, blant annet et mulig russisk medlemskap i Nato. Putin sa: «Både Warszawapakten og Sovjetunionen er forbi, men Nato fortsetter å eksistere og utvikle seg [...] Vi ser ikke på Nato som en fiende, vi ser ikke en tragedie i dets eksistens, men vi ser heller ikke behovet for det.»¹⁸ I stedet burde det opprettes en felles sikkerhetsinstitusjon, som han sa kunne oppnås enten ved å oppløse Nato, ved at Russland ble medlem i det, eller ved å skape et nytt organ der Russland kunne bli likeverdig partner.

Selvidentiteten til de vestlige institusjonene som hadde vært basert på en russisk utelukkelse, kunne imidlertid virke til å være en viktig faktor for den strukturelle utfordringen for russisk integrering i det europeiske kontinent, og i dag blir slike samtaler avvist som urealistiske av begge parter. En annen

strukturell utfordring som den russiske integreringen til den vestlige modellen innebar, var den iboende spenningen i den nye lærer-elev dikotomien som særlig Iver Neumann, har lagt mye vekt på.¹⁹ Denne dikotomien innebærer for russerne å både akseptere en rolle som elev, hvor Vesten er lærer – og samtidig opprettholde rollen som stormakt. Spenningen oppstår ettersom sistnevnte rolle krever en likestilling med andre stormakter. En stormakt kan ikke nøye seg med å bare være en elev, den må også være en læremester som lærer andre. På bakgrunn av dette var derfor ulike tanker om hvor stabil idéen om Russland som elev kunne forbli. Noen tenkte at Russland kunne gjennomgå et «Wirtschaftswunder», som både Tyskland, Østerrike og Japan opplevde etter annen verdenskrig. Med andre ord ville de økonomiske gevinstene ved å være elev, være såpass store at de ville utkonkurrere eventuelle identitetsproblemer. Resultatene gikk imidlertid motsatt vei, og for Russland var 90-tallet en stor økonomisk katastrofe hvor store deler av befolkningen ikke en gang hadde råd til basisvarer. Uansett, den dominerende representasjonen av Russland, inkludert Putin sine første år, var at Russland var en elev, og bare sekundært en militær trussel og menneskerettighetsmisbruker.

2005-2017 – ny kald krig

Spørsmålet om hvordan Russland passer i den vestlige ordenen var et sentralt tema for diskusjon på 90-tallet, men i takt med de politiske konfliktene mellom dem ble den overordnede konklusjonen at de ikke passer inn, og dette ga grunnlaget for oppdemningspolitikken. Tidsperioden fra midten av 2000-tallet til i dag skulle drastisk forandre fremstillingen av Russland. Natos missilforsvar i Europa, den georgiske krigen, Edward Snowden-affæren, Ukraina-krisen og det russiske militære engasjementet i Syria har alle vært store problemer. Nå ble de nye representasjonene gradvis omdannet til det å være en trussel, ikke bare en militær, men også en politisk trussel som tar sikte på å undergrave vestlige «frie» samfunn og demokratier.

Tanken om at vi i dag står overfor en ny kald krig, har for det meste blitt utelukket av statlige tjenestemenn i Vesten, men flere kommentatorer og eksperter hevder at den eksisterer i beste velgående. Den politiske forskeren Robert Legvold uttalte at «den nye kalde krigen begynte i det øyeblikket man gikk over terskelen, og det skjedde med Ukraina-krisen».²⁰ I en hurtig respons på Ukraina-krisen, implementerte begge sider økonomiske og diplomatiske sanksjoner mot hverandre. På den andre siden har noen fastholdt at begrepet «kald krig» er uegnet for dagens konflikt, men på tross av det har man hevdet at situasjonen er enda farligere enn den var under den virkelige kalde krigen.²¹ Andre har gått enda lengre og har blant annet kalt den nåværende konflikten i Syria, som involverer nesten et dusin ulike nasjoner, en «proto-verdenskrig»²². Den London-baserte tenketanken «European

Leadership Network», bestående av fremstående tidligere politiske, militære og diplomatiske ledere, uttalte i 2015 at forholdet mellom Russland og Vesten har forverret seg betydelig, og at dette «hadde resultert i mange alvorlige militære fremstøt mellom Russlands og Natos styrker». De kom også med en annen uttalelse som uttrykte bekymring: «Et annet aspekt har imidlertid vært den økte størrelsen og omfanget av de militære øvelsene som både Russland og Nato har gjennomført i det euro-atlantiske området siden Ukraina-krisen begynte. Øvelsene viser at hver side trener mot den andre sidens evner og har mest sannsynlige krigsplaner i tankene. Mens talsmenn kan hevde at disse operasjonene er rettet mot hypotetiske motstandere, tilsier naturen og omfanget av dem noe annet: Russland forbereder seg for en konflikt med Nato, og Nato forbereder seg på en mulig konfrontasjon med Russland.»²³

Begge parter øver og forbereder seg derfor på en regelrett krig mot hverandre, til tross for de offisielle uttalelsene som toner øvelsene ned. Men det finnes også statsansatte på vestlig toppnivå som snakker åpent om den russiske trusselen. General for USA's marinekorps, som forøvrig har rotasjonsbase på Værnes, Joseph Dunford erklærte i 2015 at: «Hvis du vil snakke om en nasjon som kan utgjøre en eksistensiell trussel mot USA, må jeg peke på Russland. Og hvis du ser på deres oppførsel, er det intet mindre enn alarmerende [...] Min vurdering i dag, senator, er at Russland representerer den største trusselen mot vår nasjonale sikkerhet.»²⁴ Dette ble fulgt opp i 2016 da Luftforsvarssekretæren Deborah James, uttalte at «Russland er USAs trussel nummer én».²⁵

Men det er ikke bare Russland som nasjon som er en trussel. Nærmere bestemt er det Putin, selve inkarnasjonen av dagens Russland, som er den viktigste utfordringen, og denne implikasjonen bekrefter at det er den indre naturen (det vil si dens nåværende regime), som er roten til problemet. Mens Hillary Clinton sammenlignet Putin med Hitler og sa at Putins handlinger minner om «hva Hitler gjorde i 30-årene», svarte den frittalende senatoren John McCain da han ble spurt om å vurdere Putins trussel mot global sikkerhet, at «jeg tror han er den fremste og viktigste trusselen, enda større enn IS».²⁶

Selv om IS kan gjøre forferdelige ting, er det Putin som angivelig gir ordre om å hacke og endre valgutfall for å svekke demokratiene i den vestlige verden. En viktig egenskap i den «nye kalde krigen» er dermed at den foregår i cyberverden og gjennom informasjonsinfrastruktur som TV, aviser og sosiale medier. Men bekymringene deles også på den andre siden av Atlanterhavet. Høytstående medlemmer i den britiske regjering erklærte i 2017 at det faktisk er en ny kald krig der ute, og at «På tvers av EU ser vi alarmerende bevis på russiske forsøk for å splitte den europeiske enheten i en rekke viktige strategiske saker».²⁷

Appeller fra begge sider av Atlanteren har gitt uttrykk for behovet for tettere samarbeid og dialog, men positive initiativer som kan muliggjøre dette; felles institusjoner og samarbeidsavtaler, har gang på gang løpt ut i sanden. Cyberkrig, informasjonskrig, økning av konfronterende militærøvelser og frosne diplomatiske samhandlinger peker alle på at vi står overfor en ny kald krig. I tillegg viser det seg at i takt med enda mer avansert våpenteknologi og overlappende politiske og militære aktiviteter mellom de to partene at denne nye kalde krigen kan være enda farligere enn den forrige. Av dette følger det at dagens dominerende representasjonen av Russland i Vestens øyne, er at Russland er en politisk og militær trussel som har fiendtlige intensjoner mot Vesten.

NOTER

- 1) Noen justeringer er blitt gjort i denne artikkelen på bakgrunn av *Vardøgers* fagfelleevaluering.
- 2) Carl Schmitt, *Begrepet om det politiske*, Vidarforlaget, Oslo 2007
- 3) Iver Neumann, *Uses of the other*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999, s. 67.
- 4) Karl Marx, Louis Bonapartes 18. Brumaire, *Marx-Engels-Werke* Bd 8, Dietz Verlag, Berlin 1975, s 115.
- 5) Neumann. *Uses of the other*, op.cit. s. 99.
- 6) Ibid, s. 99.
- 7) Ibid, s. 100.
- 8) Einar Gerhardsen. *Unge år. Erindringer fra århundreskiftet fram til 1940*, Tiden, Oslo 1976 s 65-66 og s 250.
- 9) Neumann, *Uses of the Other*, op. cit., s. 90.
- 10) Ibid, s. 102-103.
- 11) Ibid, s. 104. Neumann siterer Sartre fra Pierre de Boisdeffre, *Des vivants et des morts – témoignages 1948-1953*, Paris, 1954, s 241. Om Sartres politiske posisjon se Dag Østerberg: *Jean-Paul Sartre*, Oslo 1993, s 182-217.
- 12) Ibid, s. 111.
- 13) Ibid, s. 104.
- 14) NATO, *Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between Nato and the Russian Federation signed in Paris, France 27.05.1997*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_25468.htm [Accessed 24 Jun. 2017].
- 15) Neumann, *Uses of the other*, op. cit., s. 111. Når Russland aldri ble Nato-medlem, til tross for at Russland ytret ønske om dette, så har dette sin komplekse årsakssammenheng som jeg her ikke går nærmere inn på.
- 16) Patrick Cockburn, «US agents helped Yeltsin break coup», *The Independent* 16.05.1994, www.independent.co.uk/news/us-agents-helped-yeltsin-break-coup-1436470.html. Nedlastet 28 Sept. 2017. Owen Jones, «Americans can spot election meddling because they've been doing it for years», *The Guardian*, 05.01.2017, www.theguardian.com/commentisfree/2017/jan/05/americans-spot

- election-meddling-doing-years-vladimir-putin-donald-trump. Nedlastet 28 Sept. 2017.
- 17) Department of State Office of the Historian, *Milestones: 1993–2000*, <https://history.state.gov/milestones/1993-2000/clinton-yeltsin>. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 18) *DeseretNews.com*, «Putin wants Nato to let Russia join», 18.07.2001, <http://www.deseretnews.com/article/853851/Putin-wants-NATO-to-let-Russia-join.html>. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 19) Iver Neumann, *Russia as Europe's other*; European University Institute, Robert Schuman Centre, Firenze 1996.
 - 20) Samuel Ramani, «Robert Legvold on the New Cold War, Interview with Columbia University Professor and Leading Russia Scholar», *Huffington Post* 10.11.2015, http://www.huffingtonpost.com/samuel-ramani/robert-legvold-on-the-new_b_8514120.html. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 21) A. C. Kuchins, *Elevation and Calibration: A New Russia Policy for America: II. The Current Impasse: Not a New Cold War but Potentially More Dangerous*, Center on Global Interests 2016, p. 9–12. Og: Samuel Osborge, World warned it's entering era «more dangerous than Cold War» as Russian power grows, *The Independent* 12.10.2016, <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/russia-cold-war-sir-john-sawers-warns-syria-washington-moscow-a7357421.html>. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 22) Sergio Peçanha et al., «Untangling the Overlapping Conflicts in the Syrian War», *The New York Times* 18.10.2015, <https://www.nytimes.com/interactive/2015/10/16/world/middleeast/untangling-the-overlapping-conflicts-in-the-syrian-war.html>. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 23) Ian Kearns et. al., Preparing for the Worst: Are Russian and Nato Military Exercises Making War in Europe more Likely? *European Leadership Network* 12.08.2015, http://www.europeanleadershipnetwork.org/preparing-for-the-worst-are-russian-and-nato-military-exercises-making-war-in-europe-more-likely_2997.html. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 24) Phil Stewart, «Russia is top U.S. national security threat: U.S. Gen. Dunford», *Reuters* 09.07.2015, <http://www.reuters.com/article/us-usa-russia-dunford-idUSKCN0PJ1YR20150709>. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 25) Alix Culbertson, «'NUMBER ONE THREAT' Russia is a danger to America's EXISTENCE, top military officials warn», *Express* 05.12.2016, <http://www.express.co.uk/news/world/740009/Russia-biggest-threat-United-States-Nato>. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 26) Philip Rucker, «Hillary Clinton says Putin's actions are like 'what Hitler did back in the '30s'», *Washington Post* 05.03.2014, <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2014/03/05/hillary-clinton-says-putins-action-are-like-what-hitler-did-back-in-the-30s/>. Nedlastet 24 Jun. 2017. Paul Karp, «Vladimir Putin is a bigger threat than Isis, John McCain says», *The Guardian*, 29.05.2017, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/may/29/vladimir-putin-is-bigger-threat-than-isis-john-mccain-says>. Nedlastet 24 Jun. 2017.
 - 27) Peter Foster, «Russia accused of clandestine funding of European parties as US conducts major review of Vladimir Putin's strategy», *The Telegraph* 16.01.2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/12103602/America-to-investigate-Russian-meddling-in-EU.html>. Nedlastet 24 Jun. 2017.

KAPITALEN BOK 2 PÅ NORSK!

Andre bok av Karl Marx' Kapitalen er oversatt til norsk av Harald Minken. Førrige gang var da Fram Forlag ga ut Erling Falks oversettelse, for over 80 år siden!

Forlaget Rødt! sin nye, norske utgave er mer komplett og lettere å lese. Førsteopplaget er innbundet. Pris kr 445,- Opplag: 400 Også som e-bok.

Hjelp til å forstå Kapitalen bok 2 av Harald Minken, forklarer hva kapital og verdi er og går gjennom kapitler for kapittel. Boka forklarer reproduksjonsskjemaene. Kr 85,-. Også som e-bok.

Tidsskriftet Gnist kommer med minst fire ganger i året. Tilbud til nye abonnenter: kr 100,- for et årsabonnement. Send e-post til roedt@marxisme.no

Bestill bøker fra Forlaget Rødt:
www.marxisme.no

RUSSLAND – EN TIDSLINJE 978-2000

- 978 Vladimir den 1. skaper det første russiske rike med sentrum i Kiev. Vladimir lar seg døpe i 988. Russerne påtvinges kristendommen i den gresk-ortodokse form. Vikinghøvdingen Olav Tryggvasson, seinere norsk konge, kjemper i Vladimirs hær med sine følgesmenn.
- 1100-1300 Stadige innfall av rytterfolk østfra. Kiev ødelegges. Utvandring og kolonisering mot nord. Ulike russiske fyrstedømmer dannes.
- 1223-ca. 1480 Mongolherredømme under khanatet Den gyldne horde. De russiske fyrstene, og særlig fyrstedømmet Moskva, blir skatteinnkrevende for mongolene. Russland isoleres fra Europa.
- Ca. 1100-1500 Livegenskapen utvikles. Store jordeiere, inklusive kirka-/klostrene, får jurisdiksjon over dem som bor på jorda. Over bøndene står adelen og øverst fyrsten som betrakter land og folk som sin eiendom. Adelen gjør krigstjeneste for fyrsten og får som gjengjeld jord, privilegier og skattefritak. Bøndene pålegges arbeidsplikt og ulike avgifter. Systemet har likheter med det kontinentaleuropeiske, men utvikles seinere og avvikles seinere enn i det vestlige Europa.
- 1462-1505 Ivan den 3. regjerer. Han samler fyrstedømmene under Moskvas herredømme og nekter å betale skatt til mongolene. Han skaper et autokratisk styresett og kaller seg «hersker over alle russere». Etter utslettelsen av Det bysantinske rike i 1453 blir Moskva ansett som den ortodokse kristendoms sentrum. Den tohodede ørnen blir statseblem. Brukt til 1917 og på nytt i dagens Russland.
- 1533-1584 Ivan den 4., den grusomme. Kaller seg fra 1546 tsar. Ekspanderer mot ikke-russiske områder i nord, øst og sør. Erobrer Kasan og Volgaområdet. Fører krig mot polakker og tyskere om Baltikum.
- 1584 Arkangelsk grunnlegges. Handelsforbindelse med England etableres. Arkangelsk er fram til 1700-tallet Russlands eneste havn ut mot verdenshavene.
- 1500-1861 Livegenskap-regimet skjerpes og er på Peter den store og Katarinas tid på sitt mest rigorøse. Bøndenes arbeidsplikt er økende fram til ca. 1800. Bøndenes opprinnelige bevegelsesfrihet opphører fra slutten av 1500-tallet. Flytting/flukt straffes hardt. Bonden atskilte seg fra slavene kun ved at han betalte skatt, at han fra Peter den 1. tid gjorde militær-

- tjeneste og at han kunne sverge troskapsed til tsaren. Livegenskapen avskaffes i 1861.
- 1584-1613 Den store urolighetstida. Etter Ivan den grusomes terror mot de aristokratiske slektene følger borgerkrig med svensk og polsk innblanding. Den gamle høyadelen (bojarene) ønsker kontroll med tsaren og velger en polakk som tsar. Deretter følger en nasjonal reaksjon med den ortodokse patriarken i spissen, som ikke ønsker polsk-katolsk innflytelse. Dette får støtte fra lavadelen, kjøpmenn og kosakkene. Stenderforsamlinga velger en ny tsar, Mikael den 1. av slekta Romanov, som hersker til 1917. Stenderforsamlingas innflytelse forsvinner i løpet av 1600-tallet.
- Fra 1600-tallet Begynnende vestorientering og forsøk på modernisering av staten, særlig hæren og krigsindustrien. Stadige bondeopprør. Splittelse innen kirka som følge av endringer av liturgien, men det blir ingen reformasjon i Russland.
- 1689-1725 Peter den 1., den store, hersker. Han radikaliserer den vestorienterte kursen når det gjelder teknologi, krigføring og vitenskap. Russland skal bli en stormakt og en marinemakt. Innenriks er regimet despotisk. Han lar sin egen sønn torturere til døde i 1716. Peter forlanger omlegging av livsformer, blant annet må alle statsansatte barbere seg. En konservativ reaksjon av religiøs natur, anser Peter for å være anti-krist.
- 1700-1721 Den store nordiske krig. Begrepet Norden omfatter også Russland, «Øst-Europa» kommer først i bruk på 1800-tallet. Krigen omfatter svenskekongen Karl den 12.s mangeårige felttog i Polen og Russland som ender opp ved Poltava i Ukraina i 1709. 16.000 soldater på svensk side lider nederlag mot 42.000 på russisk side. Freden i Nystad 1721 betyr slutten for Sverige som europeisk stormakt. Russland overtar de svenske besittelsene Estland, Lettland og områdene rundt Finskebukta og Ladoga-sjøen. For første gang får Russland tilgang til Østersjøen. I 1703 anlegger Peter en ny by med europeisk arkitektur innerst i Finskebukta, St Petersburg. Fra 1712 til 1918 er den Russlands hovedstad.
- 1756-1763 Sjuårskrigen. Russiske tropper okkuperer Berlin og Øst-Preussen, men Preussen beholder ved freden i 1762 alt land fordi tsar Peter den 3. er tyskvennlig. Dette vekker harme i Russland. Peter den 3. blir avsatt og hans frue, Katarina, datter av en tysk adelsmann, manøvrerer seg fram til å bli tsarina. Hun hersker fram til 1796. Samtidig som hun skjærper undertrykkelsen av bøndene pleier hun kontakt med de franske opplysningsfilosofene Voltaire og Diderot.
- 1762-1796 Russland fører en rekke kriger som utvider territoriet. Polen

- deles og utsettes til slutt gjennom avtalene av 1772, 1793 og 1795, inngått mellom Østerrike, Preussen og Russland. To kriger med Tyrkia sikrer Russland landområder ved Asov- og Svartehavet. Krim erobres i 1783. Krig føres også mot Persia.
- 1773-1775 Kosakken Pugatsjov leder et av de voldsomste bondeopprør i Russlands historie med basis i sørøstlige Russland.
- Fra ca. 1750 til 1914 Fra de russiske adelsgodsene eksporteres korn vestover, særlig til England, mens Russland importerer industrivarer fra samme land. Russland blir Europas kornkammer. I åra før 1. verdenskrig dekker Russland en tredjepart av verdens totale kornimport.
- 1807 Avtale i Tilsit mellom tsar Alexander den 1. og Napoleon om felles kamp mot England, som skal knekkes gjennom kontinentalblokaden.
- 1808 Russland angriper Sverige som motsetter seg kontinentalblokaden og handler med England. Sverige mister Finland, som blir storfyrstedømme i det russiske imperiet. Da Sverige i 1812 står sammen med Russland mot Frankrike, gir tsaren støtte til Sveriges plan om å overta Norge fra Danmark.
- 1812 De russiske godseierne eksport til England fører til brudd med Napoleon. En hær på 600.000 under Napoleon rykker inn i Russland i juni. Den russiske hær trekker seg tilbake. Moskva inntas, men Napoleon tvinges til retrett høsten 1812 som følge av mangel på forsyninger og kulde. Kun 10.000 kommer tilbake til Frankrike.
- 1813-1814 Russiske og allierte tropper inntar Paris i mars 1814. Russiske tropper står også i Danmark, en av Napoleons siste allierte.
- 1815 Wienerkongressen. Alexander opptrer som «frigjører» av Europa. Den hellige allianse dannes. Russland får avgjørende innflytelse over europeisk politikk.
- 1825 Dekabrist-opprøret. Offiserer gjør mytterier mot den nye tsar Nicolai den 1.
- 1800-tallet Russland er reaksjonens høyborg. Fryktes av liberalere og demokrater. I Russland utvikles en moderne litteratur med samfunnskritisk tendens.
- 1828-33 To kriger mot Tyrkia gir Russland kontroll over stredene mellom Svartehavet og Middelhavet. Ikke-russiske krigsskip er utelukket fra Svartehavet.
- 1840 Russland tvinges av de andre stormaktene til å omgjøre avtalen. Tyrkia blir et protektorat utøvd av stormaktene i

- fellesskap.
- 1848-1849 Russlands intervensjoner mot opprør i Europa når et høydepunkt under revolusjonene i 1848.
- 1853-1856 Krimkrigen. Russland invaderer fyrstedømmene omkring Donaus utløp. Krig mellom Russland og Tyrkia. Frankrike og Storbritannia går inn på tyrkisk side. Krigen utkjempes på Krim, og i Østersjøen, hvor britiske krigsskip bombarderer finsk territorium. Krigen på Krim avsluttes etter store tap på begge sider. Ved freden i Paris 1856 blir Svartehavet erklært som nøytralt område, hvor ingen krigsskip får operere. Heller ikke får Russland ha befestninger ved Svartehavet.
- 1861 Livegenskapen avvikles i 1861, som resultat av krisa etter Krimkrigen. Tsar Alexander den 2. argumenterer med at det er bedre å gjennomføre radikale reformer ovenfra enn å risikere en revolusjon nedenfra. Bøndene får ikke jorda de har bearbeidet, men må betale en erstatning til adelen for å bli boende, eller flytte. Staten forskutterer ofte bondens erstatning. Bøndene blir gjeldsslaver.
- 1861-1917 Industrialiseringa skyter fart. Den russiske stat fører mellom 1861 og 1917 en politikk som fremmer kapitalismen gjennom bygging av statlige bedrifter, proteksjonisme, kredittgivning og invitasjon av utenlandske investeringer, særlig i bygging av jernbaner. Motsetningen mellom et tilbakeliggende jordbruk og en moderne industri i St.Petersburg, Moskva, Polen og Øst-Ukraina, er økende. I 1913 er det 4,2 millioner industri-, gruve- og jernbanearbeidere av en totalbefolkning på 166 millioner (unntatt Finland).
- Fra 1860-tallet til 1917 Forsterket russisk nasjonalisme. Den slavofile ideologien er på frammarsj innen eliten, men har ingen røtter i folkedypet. Russifiseringspolitikk i de ikke-russiske områdene, blant annet Finland, Baltikum og Polen. Russland støtter de slaviske folkeslagene på Balkan.
- 1858-1876 Russland underlegger seg mesteparten av Sentral-Asia, områdene ved Amur og Ussuri ved Stillehavet og hele Kaukasus. Rivalisering mellom britisk og russisk imperialismen i Asia.
- 1870-tallet Nihilister, anarkister og narodniker (populister) øker sin aktivitet. I 1874 massevandring av medlemmer av intelligensiaen «ut til folket». Organisasjonen Folkeviljen (Narodnaja Volja), griper til individuell terror. Tsar Alexander den 2. blir drept i 1881.
- Fra 1879 Tyskland beveger seg inn i en allianse med Østerrike-

- Ungarn og fjerner seg fra Russland, som står i et spenningsforhold til Østerrike-Ungarn på Balkan. Russland inngår allianse med Frankrike i 1894. I 1907 inngår Russland og Storbritannia en avtale om Persia, Afghanistan og Tibet.
- 1891-1892 Hungersnød i det europeiske Russland.
- 1898 Russlands sosialdemokrati parti blir stiftet i Minsk.
- 1903 Splittelse mellom et flertall (bolsjevikene) og et mindretall (mensjevikene) ved det sosialdemokratiske partis andre kongress i London. Fraksjonene utgjør i 1917 to atskilte partier. Lenin som bolsjevikenes leder mener at en borgerlig revolusjon i Russland må ledes av arbeiderklassen i allianse med bøndene. Borgerskapet er for svakt og vaklende til å gjennomføre en demokratisk revolusjon og vil motsette seg radikal jordfordeling. Trotskij, som slutter seg til bolsjevikene i 1917, hevder et lignende negativt syn på borgerskapet og mener at en borgerlig revolusjon i Russland umiddelbart må føres videre mot en sosialistisk revolusjon.
- Før og under 1905-revolusjonen Pogromer retter mot jøder brer seg med myndighetenes stilltiende støtte. Rundt halvparten av verdens jøder bor på dette tidspunktet innafør Russlands grenser. Den ultra-reaksjonære bevegelsen De svarte hundre, med støtte fra kirka, gjennomfører terror mot revolusjonære og liberalere (Kadettpartiet).
- 1904 Innenriksminister Plevhe myrdes av en sosialrevolusjonær. Finlands generalguvernør, Bobrikov, myrdes av en liberaler.
- 1904-1905 Russisk nederlag i den russisk-japanske krig.
- 1905 Den blodige søndag 9. januar. 140.000 arbeidere, ledet av en prest, beveger seg mot Vinterpalasset med et bønnskrift til tsaren. Militære avdelinger åpner ild. Tusenvis av arbeidere blir drept. Streiker sprer seg over hele landet og innleder revolusjonen i 1905. Verken bolsjeviker, mensjeviker eller de sosialrevolusjonære har noen innflytelse på disse begivenhetene.
- Høsten 1905 Generalstreik i Russland. I St Petersburg og i om lag femti andre byer dannes det råd (sovjeter), dvs arbeiderorganisasjoner der de ulike bedriftene er representert med delegater. Rådene utøver delvis maktfunksjoner, blant annet innfører lokale råd 8-timersdagen i enkelte bedrifter. Bøndene er i opprør. Godseierne fordrives fra godset, bøndene tar budskap, korn og annet fra godsene. Nedbrenning av godsene er vanlig. Soldatene kjemper for rettigheter og bedre tjenesteforhold. Mest berømt er oppstanden på panserkrysseren Potemkin i juni 1905.

- Oktober 1905 Tsaren offentliggjør et manifest der visse rettigheter, blant annet forsamlings- og organisasjonsfrihet, garanteres. Det opprettes en дума, med rett til lovgivning. Inntil 1917 velges det fire думаer, men på basis av en stadig mer innskrenket stemmerett. De borgerlige partiene, kadettene og oktobristene, dominerer i думаen og strever imot et kompromiss med tsaren.
- Desember 1905 Rådet i St Petersburg arresteres i desember 1905. En væpnet oppstand i Moskva blir slått ned. I de neste åra dør revolusjonen ut.
- Mars 1906 Lov om legalisering av fagforeninger.
- Juli 1906 Stolypin blir statsminister. Reformen i jordbruket med sikte på å skape et øvre sjikt av rike bønder. Nasjonalisme og reaksjon. Stolypin myrdes i 1911.
- November 1906 Det blir tillatt for den enkelte bonden å tre ut av mir-fellesskapet.
- August 1914 Første verdenskrig begynner. Russland står sammen med Frankrike og Storbritannia (ententen) mot Tyskland og Østerrike-Ungarn (sentralmaktene).
- August 1914 Krise i den internasjonale arbeiderbevegelsen da de sosialdemokratiske partiene støtter sine respektive regjeringers krigspolitikk. Det russiske sosialdemokratiet er et viktig unntak.
- 1914-1917 Den russiske hær lider i august 1914 nederlag ved Tannenberg, Østpreussen. Tyske styrker rykker i løpet av krigen inn og besetter store deler av Ukraina og Baltikum. Den russiske hær-organisasjon er på sammenbruddets rand.
- Februar og mars 1917 Februarrevolusjonen. Etter streiker og demonstrasjoner i Petrograd (som byen het etter 1914) abdiserer tsar Nikolai den 2. Soldatene i Petrograd-garnisonen nektet å skyte på de streikende arbeiderne. Det dannes en provisorisk regjering dominert av borgerlige partier. Det oppstår sovjetorganisasjoner, særlig blant arbeiderne. Soldatene i de ulike hæravdelingene deltar i sovjetene. Det oppstår en dobbeltmakt-situasjon. Petrograd-sovjetet erklærer at ethvert regjeringsvedtak som angår krigen, skal godkjennes av sovjetet for å være gyldig. De gamle kommandolinjene i hæren bryter sammen.
- Februar til oktober 1917 Lenin får gjennomslag i bolsjevikpartiet for at man ikke skal støtte den provisoriske regjeringa, så lenge den ikke oppgir krigspolitikken og skyver jordfordelingsspørsmålet foran seg. Parolene som stilles er fred, brød og jord. Gradvis får bolsjevikene økt oppslutning for sin linje, og har til slutt flertall i Petrograd- og Moskva-sovjetet. Oppslutninga om

den provisoriske regjering minsker.

Soldatene vil at den provisoriske regjeringa skal avslutte krigen, men dette skjer ikke. Bøndene over hele Russland gjør opprør mot godseierne og fordeler jord og annen gods- eiendom mellom seg. Massedesertering fra den russiske hær som teller 8-9 millioner mann, og hvor de fleste er bønder. I september 1917 er rundt 2 millioner desertert. Den provisoriske regjeringa mister kontroll over situasjonen.

- Oktober 1917 Den provisoriske regjeringa avsettes den 25. oktober gjennom en maktovertakelse organisert av militærkomiteen i Petrogradsovetet ledet av Trotskij. Samme kveld samles den 2. allrussiske sovjetkongress der Bolsjevikpartiets linje er i flertall. Kongressen vedtar at Russland er blitt en råds- republikk og utnevner en regjering ledet av Lenin. Tidligere på dagen har Petrogradsovetet sendt ut en erklæring i tre punkter: 1.fred uten annekteringer, 2. opphevelse av all gods- eiendom uten kompensasjon, 3. innføring av arbeider- kontroll i bedriftene. Man regner med at rundt 10 personer ble drept under oktoberoppstanden. Februarrevolusjonen krevde omlag 2000 døde.
- Etter oktober 1917 Bøndene overtar all jord i Russland som tidligere ikke var i deres eie. Den gjennomsnittlige bruksstørrelsen synker. Det samme gjør produktiviteten. I bedriftene skapte arbeider- kontrollen konflikter, noe som førte til spontane ekspro- prieringer. Borgerskapet er ikke interessert i samarbeid på basis av arbeiderkontroll. Strid innen bolsjevikpartiet om den økonomiske politikken. Lenin forsvarer statskapital- ismen og bruk av autoritære ledelsesformer i bedriftene, mens en gruppe venstrekommunister forsvarer direkte over- gang til sosialisme. Matmangel og kaos tvinger regjeringa til å bygge opp et statlig forvaltningsapparat som tar styring med økonomien. Tvangsrekvisisjon av korn fra bøndene. Denne krigskommunismen varer til 1921, og blir avløst av den nye økonomiske politikk, NEP, som gir markeds- kreftene større frihet i jordbruket.
- Oktober 1917 og etter Sovjetregjeringa erklærer at alle folkeslag i Russland har rett til sjølbestemmelse. Finland, Polen, Estland, Lettland blir sjølstendige stater I Finland og Baltikum kjemper tyske styrker på de hvites side.
- Januar 1918 Den grunnlovgivende forsamling der de sosialrevolusjon- ære, som er bondemassenes parti, er i rent flertall blir innkalt og etter kort tid oppløst. All utenlandsk gjeld annulleres. Utenlandske bedrifter eksproprieres.
- Mars 1918 Fred i Brest-Litovsk mellom Russland og Tyskland. Russ-

land avstår store områder, blant andre Ukraina. Bolsjevikpartiet er splittet. De venstresosialrevolusjonære går ut av sovjetregjeringa i protest mot Brest-Litovsk. Etter sammenbruddet av det tyske keiserriket november 1918 annulleres avtalen. I Ukraina er det borgerkrig mellom høyrenasjonale styrker som støttes av Tyskland og den røde hær. Med støtte fra sentral-Russland vinner de røde. Bolsjevikene har støtte i de mest industrialiserte områdene.

- April 1918 Intervensjonskrigene starter. Alle kapitalistiske stormakter deltar. De samarbeider med restene av det gamle regimet og deres hæravdelinger. Noen kjemper for å gjenopprette det gamle russiske imperiet, andre kjemper for løsrivelse fra Russland. I verdenskrigen og de påfølgende borgerkriger mister Russland ifølge anslag rundt 20 millioner mennesker.
- Sommer 1918 Sosialrevolusjonært opprørsforsøk. Attentat mot Lenin. Terror taes i bruk både på den røde og hvite sida.
- Mars 1919 Den kommunistiske internasjonale, Komintern, grunnlegges. Det norske arbeiderparti er medlem fram til 1923.
- April 1920 Den nye polske stat angriper Sovjet-Russland og inntar store deler av Ukraina. Den røde hær driver de polske styrkene tilbake mot Warszawa. Ved freden i Riga 1921 blir deler av Ukraina og Hvite-Russland med ikke-polsk befolkning innlemmet i Polen.
- 1920-1922 Stabilisering av de internasjonale relasjonene. Sovjetregjeringa opptar diplomatiske forbindelser med Finland, de baltiske statene og Polen. Tyskland og Russland inngår Rapalloavtalen.
- 1921 Hungersnød. Stor misnøye med sovjetregimet. Matrosene på festningen Kronstadt gjør opprør. Opprøret slås ned. Sovjetene fungerer ikke som demokratiske institusjoner. Det innføres fraksjonsforbud i bolsjevikpartiet.
- April 1922 Stalin overtar som generalsekretær i bolsjevikpartiet.
- Desember 1922 Sovjetunionen grunnlegges.
- Desember 1922-vår 1923 Lenin, rammet av slag, skriver sine siste brev og artikler der han frykter en maktkamp mellom Stalin og Trotskij. Han foreslår at Stalin skiftes ut som generalsekretær. Han erkjenner at rådssystemet ikke fungerer og er blitt erstattet av partiets diktatur. Lenin dør januar 1924. Forslaget om avsettelse av Stalin får ingen virkning. Lenins brev offentliggjøres etter Stalins død.
- 1924-1929 Stalin seirer i maktkampen mot Trotskij og seinere mot Bukharin. Trotskij utvises fra Sovjetunionen i 1928. Intense debatter om industrialiseringspolitikken. Den første femårs-

- plan begynner i 1928. Stalin lanserer sin teori om «sosialisme i ett land». Personkulten av Stalin begynner og varer til hans død i 1953.
- 1929-1930 Kollektivisering av jordbruket. Bøndene blir organisert i kolkoser som de blir økonomisk avhengig av. Bøndene slakter ned buskap og jord blir ikke tilsådd. Hungersnød i store deler av landet. Den røde hær settes inn mot bøndenes motstand. Fra 1933 innføres det passtvang som hindrer bøndene i å bevege seg fritt. Det vedtas drakoniske straffer mot sabotasje, uteblivelse fra arbeide, tyveri av korn osv
- 1934 Sovjetunionen blir medlem av Folkeforbundet. Landet søker allianse med vestmaktene i kamp mot fascismen.
- 1936-1938 Den store terror. Moskva-prosessene. Ledende medlemmer av bolsjevikpartiet, Zinovjev, Kamenjev, Bukharin osv, «tilstår» å ha vært utenlandske agenter gjennom en årrekke og dømmes til døden. Millioner sendes i fangeleir eller henrettes. Fangebefolkninga i begynnelsen av 1939 var 2 millioner og i 1952 2,5 millioner. Mellom 1921 og 1953 ble det henrettet for politiske forbrytelser 800000 individer, herav i 1937-38 682.000. Trotskij myrdes i Mexico i 1940.
- August 1939 til Tysk-sovjetisk ikke-angrepspakt etter mislykket forsøk på å få i stand en allianse mellom Sovjetunionen og vestmaktene. Sovjetunionen besetter halve Polen og seinere de baltiske statene og Bessarabia i ly av denne pakten. Vinterkrigen mellom Finland og Sovjetunionen.
- 22.06.1941 Tysk angrep mot Sovjetunionen. Finland, Romania, Ungarn og Italia går samtidig til krig mot Sovjetunionen. 153 av i alt 214 tyske divisjoner settes inn i angrepet. Sovjetunionen mister anslagsvis 25-30 millioner mennesker som følge av krigen.
- 12.07.1941 Sovjetisk-britisk allianse mot Tyskland. USA slutter seg seinere til alliansen.
- Årsskiftet Vendepunkt i verdenskrigen. Slaget om Stalingrad fra 1942/1943 til februar 1943.
- Februar-mai Jaltakonferansen. Uformell avtale om sovjetiske og britisk-amerikanske interessesfærer i Europa. Dannelsen av FN. 1945 Krigen avsluttes. Sovjetunionen betrakter kontroll av Øst-europa som en sikkerhetsgaranti mot angrep fra vest.
- Etter 1946 Kald krig mellom øst og vest. NATO dannes i 1949. Warszawapakten dannes i 1955. Rustningskappløp. Sovjetunionen utvikler kjernevåpen.
- 1953-1964 Stalin dør mars 1953. Reformperiode og tøvær under Krustsjov. De store arbeidsleirene blir avvirket. Fredelig

- sameksistens i utenrikspolitikken. Stor tro på seier i den økonomiske kappestriden med Vesten.
- 1959 Uenighet mellom Sovjetunionen og Kina om avspenningspolitikken, forholdet til Vesten, synet på Stalin og om Kina skal få hjelp til å utvikle kjernefysiske våpen. Sovjetunionen avslutter all hjelp til Kina i 1960.
- 1961 Kosmonauten Jurij Gagarin, oberst i den røde hær, blir det første menneske som gjennomfører en romferd og flyr i bane rundt jorda. Sovjetunionens prestisje som teknologisk supermakt når et høydepunkt.
- 1962 Den tidligere leirfangen Alexander Solsjenitsyn publiserer sin bok En dag i Ivan Denisovitsj's liv i Sovjetunionen. Får i 1970 nobelprisen i litteratur. Utvises fra Sovjetunionen i 1974.
- 1964-1982 Krustsjov avsettes 1964. Bresjnevperioden preges av økonomisk stagnasjon og innskrenking av de friheter Krustsjov åpnet for. Det merkes aktiv motstand mot invasjonen i Tjekkosllovakia 1968 og i Afghanistan på 1980-tallet.
- 1969 Væpnede sammenstøt mellom kinesiske og sovjetiske styrker på grensa mellom de to land. Sovjetunionen flytter store tropestyrker til Det fjerne østen.
- 1973 Gassleveranser til Vest-Tyskland starter opp. Russland er i dag, sammen med Norge, hovedleverandør av gass til Europa.
- 1985-1991 Gorbatsjov blir generalsekretær i 1985 og innleder en nedrustningspolitikk, samtidig som han forsøker å reformere systemet i retning demokratisk sosialisme. Det oppstår motreaksjoner av tre typer. En konservativ vil bevare partiets kontroll, en liberal-borgerlig vil åpne for radikale markedsreformer og en separatistisk (ikke-russisk) vil oppløse Sovjetunionen i ulike stater.
- Desember 1991 Sovjetunionen oppløses. Gorbatsjov mister all makt. Unionen deles opp i 15 nye stater, hvorav Russland er den største.
- 1991-1999 Jeltsin velges som president i Russland i 1991. Han gjennomfører en økonomisk sjokkterapi og privatiserer store deler av økonomien. Russlands BNP halveres og levestandarden synker drastisk. Personer med tilknytning til den gamle partieliten blir rike ved å sikre seg privatisert eiendom til spottpriser. Jeltsin bombarderer sitt eget parlament i 1993 og innfører nærmest presidentdiktatur. Han seirer med knapp margin ved presidentvalget i 1996, hvor han støttes av oligarkene og internasjonale finans-

institusjoner.

- Ca. 1995-2000 Debatter om Russlands vei videre. Tilhengerne av en sterk russisk stat vinner fram. De liberale partiene svekkes. USA og Vesten, inklusive østeuropeiske land, vil ikke ta Russland inn i NATO.
- 1994-2000 Det utkjemper to blodige kriger i Tsjetsjenia mot islamske separatister, henholdsvis 1994-1996 og 1999-2000. Store sivile tap. Den russiske hærorganisasjonen viser store svakheter.
- 2000 og etter Jeltsin overdrar presidentvervet til Putin. Putin velges i 2000 og gjenvelges i 2004 og i 2012. Russlands økonomi bedres, i høy grad som følge av gode priser på eksport av olje og gass.

BIDRAGSYTERNE

Perry Anderson: Britisk historiker og samfunnsforsker, professor ved UCLA. En av de mest sentrale teoretikere på europeisk venstreside. Mangeårig redaktør av *New Left Review*. Mange bokpublikasjoner, hvorav nevnes *Lineages of the Absolutist State* (1974), *The Origins of Postmodernism* (1998), *American Foreign Policy and its Thinkers* (2015). Artikkelen som trykkes her, ble første gang publisert under tittelen «Incommensurate Russia», *New Left Review* nr. 94, juli/ august 2015. www.newleftreview.org

Tormod Heier: Oberstløytnant i Hæren og forsker ved Forsvarets høyskole i Oslo. Har tidligere jobbet i Hæren, Etterretningstjenesten og Forsvarsdepartementet, samt i Brigade Nord og Afghanistan. Har redigert en rekke bøker om norsk og europeisk forsvars- og sikkerhetspolitikk. Heier har doktorgrad i statsvitenskap fra Universitetet i Oslo. Ble i 2017 tildelt Ossietzky prisen av Norsk PEN for fremme av ytrings- frihetens kår i Norge. theier@fhs.mil.no

Martin Haaskjold Inderhaug: Er mastergradstudent i Politikk, økonomi og filosofi ved Higher School of Economics, National Research University, Moskva. Inderhaugs bidrag er basert på et utdrag fra hans kursoppgave med tittelen *Russia and the West: Roots of Conflict and Potential for Reconciliation* med professor Boris Kapustin som veileder. Han arbeider videre med en hovedoppgave innen samme emne. martin@smartinder.com

Margarete Klein: Historiker, utdannet ved Ludwig-Maximillian-universitetet i München. Er nå nestleder for forskningsgruppa «Osteuropa und Eurasien» ved Stiftung Wissenschaft und Politik i Berlin, som er en av Tysklands størst tenketanker og blant annet er rådgiver for den tyske regjeringa. Kleins spesialområde er russisk utenriks-, sikkerhets- og militærpolitikk. Artikkelen her ble første gang publisert i *Russland-Analysen* nr. 309, 05.02, 2016. margarete.klein@swp-berlin.org

Fjodor Lukjanov: Forskningsprofessor ved Higher School of Economics i Moskva. Redaktør for tidsskriftet *Russia in Global Affairs*, som utkommer både i russisk og engelsk utgave. Hans artikkel «Logik der Konfrontation: das interne Motiv» er oversatt fra *Russland-Analysen*, Nr 320, 15.07.2016. editor@globalaffairs.ru

Arne Overrein: Dosent i filosofi ved Universitetet i Tromsø, med hovedinteresse innen politisk filosofi. Medlem av *Vardøgers* redaksjon. Bidragsyter til *Vardøger* over lang tid. Har publisert boken *Kampen om folkeretten. Makt, rett og krig i verdenssamfunnet* (2005). arne.overrein@uit.no

Dag Seierstad: Medlem av SF siden 1961 og i en årrekke aktiv SV-politiker. I dag rådgiver for SVs stortingsgruppe i EU/EØS-spørsmål. Også sentral innen Nei til EU. Har blant annet publisert *Den nye kampen om arbeidslivet* (2010) og *Folket sa Nei. Norsk EU-motstand fra 1961 til i dag* (2014). dag.seierstad@stortinget.no

Hallvard Tjelmeland: Professor i historie ved Universitetet i Tromsø. Emner av hovedinteresse: arbeiderbevegelsen, Nord-Norges historie og historigrafiske emner. Har blant annet skrevet *Norsk Innvandringshistorie* Bd 3, 1940-2000 (2003) og *Den kalde krigen* (2007). hallvard.tjelmeland@uit.no